

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE AFYON
ZİRAATI VE TİCARETİ (1900-1939)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Burak ÇITIR

**Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Safiye KIRANLAR

HAZİRAN - 2015

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE AFYON
ZİRAATI VE TİCARETİ (1900-1939)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Burak ÇITIR

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Bu tez 10/06/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Safiye KIRANLAR	Kabul	
Prof. Dr. Enis ŞAHİN	Kabul	
Yrd. Doç. Dr. Selçuk Kürşad KOCA	Kabul	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Burak ÇITIR

10/06/2015

ÖNSÖZ

Afyon, insanlık tarihi boyunca neredeyse her dönem tıbbi amaçla kullanılan bir madde olagelmıştır. Fakat özellikle 16. yüzyıldan sonra bu madde farklı alanlarda da kullanılmaya başlamıştır. Ziraat ve ticaretinin yanı sıra keyif verici yönünün keşfedilmesinden dolayı tüketiminin artmasıyla adına kara bir leke sürülen afyon, tıp dünyasının vazgeçilmez ürünü olarak her zaman talep edilmiştir. Bu özelliğinden dolayı dünya genelinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da haşhaş ziraati günden güne önem kazanmış ve afyon ticaretinin hacmi de sürekli artmıştır. Cumhuriyet dönemi Türkiye'sindeyse bu özelliğinden hiçbir şey kaybetmeyerek ziraat ve ticaretine devam edilmiştir. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Afyon Ziraati ve Ticareti (1900-1939)* adlı çalışmamızda, bu önemli madde merkeze alınarak, dünyada afyon ziraati ve ticaretinde yaşanan gelişmelerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş dönemindeki yansımaları üzerinde durulacaktır. Ayrıca belirlenen dönem aralığında gerçekleşen, afyon ziraati ve ticaretinin sınırlandırılması amacıyla toplanan konferanslar da ele alınacaktır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Afyon Ziraati ve Ticareti (1900-1939) başlıklı bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde kısaca çalışmanın amacı, kapsamı, yöntemi ve sınırlılıkları anlatıldıktan sonra 20. yüzyılın başına kadar, Osmanlı İmparatorluğu dışında gelişen afyon ziraati ve ticaretinin tarihsel bir portresi çizilmeye çalışılmış, Uzakdoğu ve Avrupa ülkeleri arasında yaşanan ticaret ve siyasi sürtüşmelere yer verilmiştir. Birinci bölümde ise haşhaş ziraatinin hem imparatorluk hem de cumhuriyet döneminde Anadolu topraklarında, hangi yöntemle, ne zaman ve nerelerde yapıldığına dair bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Alt başlıklarda ise bu bitkiden elde edilen afyonun ne zaman ve ne şekilde toplandığı konusunda bilgiler mevcuttur. Bu bölümde kullanılan kaynaklar arasında Osmanlı döneminde ziraat müdürlüğü yapmış kişilerin haşhaş ziraati ve afyon ticaretiyle ilgili olarak kaleme aldığı layihalar dikkat çekicidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki afyon ticareti ikinci bölümün konusudur. Bu bölümde önce önemli bir ticari meta haline gelen afyonun Osmanlı İmparatorluğu'ndaki üretim merkezleri tanıtılmış ardından elde edilen afyonun miktarıyla ihracatının gerçekleştirildiği İzmir ve İstanbul gibi önemli liman kentlerinde hangi şartlarda satışa sunulduğuna değinilmiştir. Aynı zamanda bu dönem içerisinde ön plana çıkan afyon konferanslarına ve sonuçlarına devlet yönetiminin ne tepki verdiği konusu da işlenmiştir.

Üçüncü bölümdeyse yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ndeki afyon ticareti ele alınmış, aynı zamanda, açılan uyuşturucu madde fabrikaları ve Avrupa'da oluşturulan afyon karteline karşı alınan tedbirler de incelenmiştir. Türkiye'nin, Osmanlı döneminde başlayıp devam edegelen

haşhaş ziraati ve afyon ticaretini sınırlandırmak amaçlı afyon konferanslarına katılımı, konferanslarda ve sonrasında izlediği politika da ele alınan diğer konulardır.

Tezimizin yazılma aşamasında destek veren başta bölüm başkanımız Prof. Dr. Arif BİLGİN'e ve Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışan tüm dostlarıma, sağladıkları imkanlar ile çalışmamı kolaylaştıran bursiyeri olduğum Ensar Vakfı'na ve 2013-60-01-008 proje numarasıyla tez çalışmama destek veren Sakarya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu Başkanlığı'na müteşekkirim. Bunun yanı sıra kendi zamanımı çoğaltmak adına onlara ayırdığım zamandan kısıtığım ve bugüne kadar her daim yanımda olan başta annem ve babam olmak üzere bütün aile fertlerim ile sevgili eşim Yasemin'e gösterdikleri sabır ve anlayıştan dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak ve en önemlisi, tezimin konu seçiminden, kaynak taramasına ve yazılma aşamasına kadar her zaman yardımcı olan ve her fırsatta tecrübesinden istifade ettiğim değerli hocam ve danışmanım Doç. Dr. Safiye KIRANLAR'a teşekkürü bir borç bilirim.

Burak ÇITIR

10/06/2015

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
20. Yüzyıla Kadar Dünya'da Haşhaş Ziraati ve Afyon Ticareti	3
1. BÖLÜM: ANADOLU'DA HAŞHAŞ ZİRAATİ VE AFYON TİCARETİ	15
1.1. Haşhaş Ziraati	15
1.1.1. Haşhaş Bitkisinin Ekileceği Toprağın Hazırlanması.....	16
1.1.2. Haşhaş Tohumunun Ekim Zamanı ve Ekim İşlemi	18
1.1.3. Haşhaş Çeşitleri.....	20
1.1.4. Haşhaş Fidanlarının Seyreltilmesi ve Çapalanması	21
1.1.5. Haşhaş Bitkisinin Çiçek Açması ve Kozalarının Ortaya Çıkması	22
1.2. Afyon Üretimi	23
1.3. Haşhaş Tohumu Elde Etme ve Haşhaş Tohumunun Kullanı Alanları	26
2. BÖLÜM: OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE AFYON TİCARETİ	31
2.1. Osmanlı Dönemi Haşhaş Ziraati Merkezleri.....	31
2.2. Osmanlı Döneminde Afyon Ticareti	33
2.3. Osmanlı Döneminde Afyon Tacirleri.....	53
2.4. Osmanlı Dönemi Uluslararası Afyon Konferansları	57
2.4.1. 1909 Şanghay Konferansı	59
2.4.2. Birinci Lahey Afyon Konferansı.....	61
2.4.3. İkinci Lahey Afyon Konferansı.....	66
2.4.4. Üçüncü Lahey Afyon Konferansı.....	67
2.5. Osmanlı Döneminde Afyonculuk.....	69

3. BÖLÜM: TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ AFYON TİCARETİ.....	75
3.1. Cumhuriyet Dönemi Afyon Ticareti	75
3.2. Cumhuriyet Döneminde Gerçekleşen Uluslararası Afyon Konferansları.....	82
3.2.1. 1924 Cenevre Konferansları.....	82
3.2.2. 1930 Londra Konferansı.....	86
3.2.3. 1931 Cenevre Konferansı.....	89
3.2.4. 1936 Cenevre Konferansı.....	91
3.3. Türkiye'de İlk Afyon Fabrikaları ve Afyon İhracıyla İlgili Yeni Düzenlemeler	93
3.3.1. Orient Product Company ve ETKİM, TETKAŞ Fabrikaları	93
3.3.2. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekaleti'nin Afyon İhracıyla İlgili Aldığı Kararlar	95
3.4. Uyuşturucu Madde İhracatının Sınırlandırılması ve Verilen Uluslararası Tepkiler	100
3.5. Uluslararası Afyon Karteli	104
3.6. Türkiye Afyon Yetiştiricileri Birliği	105
3.7. Amerikan Büyükelçisi Sherrill ve Türkiye'nin Uluslararası Afyon Antlaşmalarını Onaylaması.....	118
3.8. Uyuşturucu Maddeler İnhisarı ve Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO).....	125
3.8.1. Uyuşturucu Maddeler İnhisarı.....	125
3.8.2. Uyuşturucu Maddeler İnhisarı'nın Sonu ve Toprak Mahsulleri Ofisi	132
3.9. Türkiye-Yugoslavya Ortak Afyon Satış Antlaşması (14 Nisan 1932).....	133
SONUÇ.....	137
KAYNAKÇA	141
EKLER.....	154
ÖZGEÇMİŞ.....	170

KISALTMALAR

BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DH. İD	: Dahiliye Nezareti İdari Kısım
DH.MUI	: Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye Dairesi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
HR. HMŞ. İŞO	: Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişâre Odası
İ.	: İçtima
İHR.	: İhracat
JASSS	: The Journal of Academic Social Science Studies
LTD	: Limited
MAD. d	: Maliyeden Müdevver Defterler
OSAV	: Osmanlı Araştırmaları Vakfı
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
T	: Ticaret, Nafia, Ziraat, Orman, Meadin Nezaretlerine Ait Evrak
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
T.M.M.O.B.	: Türkiye Mühendis ve Mimarlar Odası Birliği
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TZT	: Ticaret ve Ziraat
UNODC	: United Nations Office on Drug and Crime

TABLO LİSTESİ

Tablo 1:	10 Dönümlük Alan İçin Sanayi Gübresi Oranı (Kg)	17
Tablo 2:	Ziraat Bölgelerine Göre Tohum Çeşitleri	27
Tablo 3:	İçerdikleri Yağ Oranlarına Göre Bazı İllerde Yetişen Haşhaş Tohumları (%)	29
Tablo 4:	Afyon Üretimi Yapılan Vilayetler ve Bu Vilayetlerdeki Afyon Üretim Alanları İle Üretim Miktarları (1910)	33
Tablo 5:	Senelik Afyon Oranları (1822-1923)	47
Tablo 6:	Afyon Üretimi Yapılan Vilayetler ve Bu Vilayetlerdeki Afyon Üretimi Miktarları (1910)	49
Tablo 7:	Haşhaş Ekilen Vilayetler ve Bu Vilayetlerin Ekim Alanları ve Alınan Mahsul Miktarları (1914)	50
Tablo 8:	İzmir'deki Afyon İthalatçıları	55
Tablo 9:	İzmir'deki Afyon İhracatçıları	56
Tablo 10:	İstanbul'daki Afyon Tüccarları	57
Tablo 11:	İzmir Limanı'ndan Gerçekleşen Afyon İhracatı ve İhracatın Gerçekleştiği Ülkeler (1923-1927)	79
Tablo 12:	Türkiye'nin Ülkelere Göre Afyon İhracatı (1923-1930) (Ton)	80
Tablo 13:	1 Mart 1928 Tarihinde İzmir Borsası'nda İşlem Gören Afyonların Fiyatları (Kg/Lira).....	81
Tablo 14:	İzmir Borsası Ortalama Afyon Satış Fiyatları (1926-1927-1928) (Kuruş)..	81

Tezin Başlığı: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Afyon Ziraati ve Ticareti (1900-1939)

Tezin Yazarı: Burak ÇITIR

Danışman: Doç. Dr. Safiye KIRANLAR

Kabul Tarihi: 10.06.2015

Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 153 (tez) + 17 (Ek)

Anabilimdalı: Tarih

Bilimdalı: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Haşhaş bitkisi ve ondan elde edilen afyon, dünyanın en eski tıbbî ve sanayi ürünlerinden biri olarak kabul edilir. Haşhaşın kullanım alanının zaman içerisinde artması ve afyonun bağımlılık yapıcı özelliğinin keşfedilmesiyle birlikte, 16. yüzyıl itibarıyla, haşhaş ve afyonun ziraat ve ticareti önem kazanmıştır.

Afyon ticari bir meta olarak ön plana çıktığı 16. yüzyıldan sonra, uluslararası ilişkilerin de yönünü tayin edebilmiş ve başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın birçok ülkesi Uzakdoğu ülkeleriyle afyon kaynaklı sorunlar yaşamıştır. Yüksek kaliteli afyonuyla tanınan Osmanlı İmparatorluğu da Uzakdoğu ülkeleri kadar olmasa da Avrupa ülkelerinin ilgi alanına girmiştir. Böylece afyonun ticari serüvenine Anadolu toprakları da dahil edilmiştir. İmparatorluk döneminin en önemli ihrac maddelerinde biri olan afyon, özellikle İzmir ve İstanbul gibi liman kentlerinden Avrupalı tüccarlar tarafından satın alınmıştır.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için de afyon, ticarete aranılan ürünlerden biri olmaya devam etmiştir. Cumhuriyet hükümetlerinin onayıyla, hazine gelirlerini arttırmak ve 1929 ekonomik bunalımının olumsuz etkilerinden kurtulmak amacıyla uyuşturucu imal eden fabrikalar kurulmuş ve böylece yeni bir gelir kalemi yaratılmıştır. Fakat bu fabrikaların "yasadışı" olarak kabul edilen faaliyetlerinden dolayı kapatılması ciddi bir mali kayba yol açınca, olumsuz durumu telafi etmek adına afyon üzerine devlet tekeli konmuştur. Uyuşturucu Maddeler İhbarı olarak adlandırılan tekel hem ekonomik kazancı düzenlemek hem de Avrupa ilaç sanayinin kurmuş olduğu kartelin olumsuz etkilerini gidermek açısından önemli bir adım olarak görülmüştür.

Cumhuriyet dönemi hükümetleri 1930'lu yıllara kadar, afyon kullanımını denetlemek ve kısıtlamak amacıyla toplanan konferanslara katılmama yönündeki Osmanlı döneminde benimsenen politikaya sadık kaldı. Fakat uluslararası camiada afyon, 20. yüzyılın başından itibaren bağımlılık yapıcı özelliğinden dolayı yasaklı maddelerden biri olarak tanımlanmaktaydı ve tüketimi konusunda dünya genelini kapsayan sınırlamalar getirmek için çalışılmaktaydı. 1909 Şanghay Konferansı'yla başlayan 1912, 1913, 1914 Lahey ve 1925 Cenevre'yle devam eden konferansların toplanma amacı da buydu. Gerek Osmanlı ve gerek cumhuriyet yönetimleri davet edildikleri halde bu konferanslara katılmadılar ve konferansların getirdiği yükümlülüklerin altına girmediler. Fakat Cumhuriyet yönetimi Lozan Antlaşması içinde yer alan, afyon konferansı antlaşma metinlerinden dolayı, 1930 yılındaki Londra Konferansı'na katılmak zorunda kalmıştır. Uluslararası camiayla ortak hareket etme zorunluluğu doğrultusunda 1933 yılında yapılan antlaşmaları onaylayan cumhuriyet yönetimi daha sonra düzenlenen 1936 Cenevre Konferansı'na da delege göndermiştir.

Anahtar Kelimeler: Haşhaş, Haşhaş Ziraati, Afyon, Afyon Ticareti, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye Cumhuriyeti, Uyuşturucu, Şanghay, Lahey, Cenevre, Ticaret, Ziraat

Title of the Thesis: Opium Agriculture and Trade of The Ottoman Empire from The Republic of Turkey (1900-1939)	
Author: Burak Çıtır	Supervisor: Assoc. Prof. Safiye KIRANLAR
Date: 10.06.2015	Nu. of pages: vi (pre text) + 153 (main body) 17 (appendices)
Department: History	Subfield: Turkish Republic History
<p>. The plant poppy and the opium obtained from it, is accepted as one of the oldest medical and industrial products. By the 16th century, together with the increase in the usage area of poppy in time and the realization of the addictive feature of opium; cultivation and the trade of poppy and opium gained importance.</p> <p>When opium appeared as an important commercial product after the 16th century, it became crucial in directing the international affairs and most of the European countries; England in particular, had opium-based-problems with the Far East countries. Ottoman Empire known for having high quality opium also generated the interests of European countries. In this way, Anatolian territory was also included in the trade adventure of opium. Opium which was one of the most important export articles of the Empire was bought by the European merchants from the seaports, from Izmir and Istanbul more particularly.</p> <p>For the newly-established Republic of Turkey, opium proceeded to be a significant commodity. By the approval of the governments of the Republic, drug manufacturing factories were built in order to enhance the public revenues and to get rid of the negative effects of the 1929 economic depression. Thereby a new income item was created for the new state. However, the closure of these factories due to their activities which were regarded as “illegal” caused a serious financial loss and for this reason, the state monopoly was enforced on opium in order to compensate this financial loss. The monopoly, which was called as Narcotic Drugs Restraint, was seen as an important step both for arranging the economic income and removing the negative impact of the cartel that was founded by European medicine industry on Turkey’s international opium trade.</p> <p>Until the 1930s, the governments of Republic era held to the Ottoman policy of not attending the conferences gathered for controlling and limiting the use of opium unchanged. However, opium was defined as one of the forbidden substances since the beginning of the 20th century in the international community due to its addictive nature and a process had begun of introducing worldwide restrictions on the consumption of it. A series of conferences held for this purpose the first one of which was 1909 Shanghai Conference and followed by the ones conducted 1912, 1913 and 1914 in Hague and in 1925 in Geneva. Although they were invited, neither the Ottoman governments nor the governments of Republic attended these conferences and both refused to enter into the obligations that was imposed upon them. However, the Government of Republic had to attend the London Conference in 1930 because of the opium conference contracts included in the Treaty of Lausanne. In accordance with the obligations for acting coordinative with the international community, Government of Republic, who assigned the treaties in 1933, sent also delegate to the 1936 Geneva Conference.</p>	
Key Words: Poppy, Poppy Cultivation, Opium, Opium Trade, England, the Ottoman Empire, Republic of Turkey, Drug, Shanghai, Hague, Geneva, Trade, Cultivation	

GİRİŞ

Amaç

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde birçok zirai ürün hakkında ziraat ve ticaretlerini konu alan çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri olan afyonla ilgili çalışmalarda genel olarak uluslararası antlaşmalarla şekillenen sınırlayıcı ve yasaklayıcı tedbirler ve afyondan “problem” olarak bahseden çalışmalardır. Bu çalışmalarda ağırlıklı olarak Türkiye’nin haşhaş ekim alanları ve afyon üretimine getirilen kısıtlayıcı tedbirler incelenmiştir. Bu yönü itibarıyla, bu çalışmalar sadece ticari veri kaynağı olarak kalmış, ziraatle ilgili bilgilerdeyse eksiklikler ortaya çıkmıştır. Bu çalışma hem haşhaş ziraati hem de ondan elde edilen afyonun zirai ve ticari bilgilerini bir arada bulundurmaya ve irdelemeye amaçlanmaktadır. Diğer bir amaçsa haşhaşın hangi yöntemlerle ve yılın hangi mevsiminde ekildiği, haşhaştan nasıl afyon elde edildiğine dair bilgiler derlenerek, bu ürünlerin hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemindeki ticari özellikleri incelemektir. Ayrıca uluslararası alanda afyon kullanımının sınırlandırılmasına yönelik çabalar ve bu çabaların ortaya çıkardığı yeni durumlar da bu bakış açısıyla ele alınmıştır.

Yöntem

Tez çalışmasına kaynak taraması yapılarak başlanmış ve konuya dair elde edilen bilgiler toplanarak kaydedilmiştir. Ardından düzenleme ve tasnif işine girilerek bilgiler düzenlenmiş, fişleme metodu uygulanmıştır. Tüm fişler toplanıp genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra çalışmayı üç bölüme ayırmak gerektiği kanaatine varılmıştır. Birinci bölümde haşhaş ziraati ve afyonun elde edilişi ele alınırken ikinci bölümde Osmanlı İmparatorluğu döneminde afyon ticareti ve uluslararası afyon konferanslarında Osmanlı’nın takınmış olduğu tavır incelenmiştir. Üçüncü bölüm ise Türkiye Cumhuriyeti dönemine ayrılan bölümdür. Bu bölümde yeni bir gelir kalemi oluşturmak adına devlet tarafından kurulmasına izin verilen uyuşturucu madde fabrikaları ve uluslararası afyon konferansları sonunda imzalanan antlaşmaların

Cumhuriyet yönetimi tarafından ne koşullar altında onaylandığı ve afyon üzerinde devlet tekelinin nasıl tesis edildiği incelenmektedir.

Tez çalışması kapsamında değerlendirilen kaynaklar arşiv belgeleri, tetkik eserler ve süreli yayınlardır. Bilhassa incelenen dönem aralığına dair kaynaklar arasında; Osmanlı döneminde ziraat müdürlüğü yapmış olan Amasyan Efendi, Ahmed Hilmi Bey ve Ali Haydar Efendilerin hazırladıkları haşhaş ziraati ve afyon hakkındaki layihalar dikkat çekicidir. Cumhuriyet dönemine arşiv belgeleriyle özellikle afyon işleme fabrikalarının açılmasına izin verilmesi, ardından üretimin “yasadışı” addedilerek bu fabrikaların kapatılması ve haşhaş ziraatiyle afyon ticaretine getirilen sınırlanmalar hakkında önemli bir veri kaynağı olmuştur. Süreli yayınlarsa hem belirtilen konulara açıklık getirmesi hem de Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi’nin raporlarını göstermesi bakımından dikkatle ele alınmıştır.

Sınırlılıklar

Çalışmanın kapsamış olduğu döneme ait bilimsel çalışmaların sayıca az olmasına karşın arşiv belgeleri ve süreli yayınlardan derlenen veriler tatmin edici niteliktedir. Fakat haşhaş ziraatini konu alan kaynakların sınırlı sayıda olması nedeniyle belli eserler üzerinden konunun anlatılmaya çalışıldığını belirtmek gerekir. Özellikle dönemin ziraatle ilgili mütehassısları tarafından kaleme alınan layihalar bu noktada büyük katkı sağlamıştır. Afyon ticareti incelenirken de resmi kayıtların karmaşıklığı nedeniyle ticaretin hangi tarihlerde ve ne oranda gerçekleştiği konusunda farklı farklı rakamlara ulaşılmıştır. Diğer bir sorun da tarihler konusunda yaşanmıştır. Üretilen bir ürünün (morfin, eroin, şırınga vs.) tam tarihinin bilinemeyişi, yararlanılan neredeyse tüm kaynaklarda farklı tarihler verilmesi, bu konuda kafa karışıklıklarına neden olmuştur.

20. Yüzyıla Kadar Dünya’da Haşhaş Ziraati ve Afyon Ticareti

Haşhaş bitkisi (papaver somniferum) gelincik familyasında yer alan otsu bir bitkidir. Bitkinin olgunlaşmasına yakın, meyvelerinin özel bıçaklar yardımı ile çizilmesi sonucu akan özsuğu, hava ile temas ederek pıhtılaşıır. Bu pıhtılaşıan özsuğa *afyon* adı verilir.¹ Günümüzden yaklaşık beş bin yıl öncesine dayanan geçmişı² ile ziraat ve ticaret hayatında kendine önemli bir yer edinen haşhaş bitkisinin ilk kez Mezopotamya’da Sümerler tarafından ziraati yapılmıştır. Sümerlerden de savaşlar, göçler ve ticaret yolu ile tarih boyunca Mezopotamya, Mısır, Anadolu, Orta Asya, Hindistan ve Çin’e kadar geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Aynı zamanda haşhaş, ilkçağ uygarlıklarından başlayarak Arap, Hint, Çin, Osmanlı ve Avrupa toplumlarının gündelik hayatlarında önemli bir yer edinmiştir.

Haşhaş ziraati yapan her toplum, onu farklı isimlerle anmış ve bu konuda Sümerler, haşhaş ve afyon hakkındaki en eski yazılı kaynaklara sahiptir.³ Bu yazılı kaynaklarda yer alan “gil” ya da “gil hul”⁴ kelimesi tam olarak haşhaşı ifade etmese de bu bitkiden elde edilen, öksürük ve karın ağrısına iyi gelen bir ilacı anlatmaktadır. Yine aynı coğrafyada varlığını sürdüren Asurluların başkenti Ninova’da bulunan çivi yazılı tabletlerde “irru”⁵ kelimesi ile ifade edilen haşhaştan, mutluluk bitkisi olarak bahsedilmektedir.⁶ Bu bitkinin Anadolu coğrafyasındaki ziraati ise bilindiği kadarıyla Hititler döneminde başlamıştır ve başkent Hattuşaş’ta bulunan tabletlerde bu bitkiden “hassikka”⁷ olarak bahsedildiği görülmüştür. Günümüzde kullanılan haşhaş kelimesi ile

¹ Mehmet Ali Kağıtçı, *Afyon*, İstanbul: Vakit Matbaası, 1960, s. 13.

² Ali Kürçay yazmış olduğu eserinde bu konu hakkında şu örnekleri vermektedir; İpokrotosun fikrin(e) göre, Milâttan 5 asır evvel İsviçre, Yunanistan ve Anadolu’da afyon ziraatının yapıldığı ve afyondan ilk defa olarak ilaç kullanıldığı belirtilmiştir. (...) Homer’in eserinde haşhaş kültürünün milâttan 3 asır evvel ilk ziraati yapıldığı yerin Anadolu olduğuna ve bundan sonra Doğuya yayılarak Hindistan ve Çine haşhaş ziraatının yerleştiğine dair hiç bir bilgi yoktur. Milâttan beş asır evvel Anadolu’da haşhaş kellesinden afyon alındığı ve ilaç olarak kullanıldığına dair eski köy hekimlerinden meşhur Hipokratos yazısında bahs etmiştir. (Ali Kürçay, *Haşhaşların Kültür Şekline Girmesinde Türk Çeşitlerinin Mevki ve Rolü*, Çankaya Matbaası, Ankara, 1946, s. 43-44). (Ali Kürçay burada belirttiği İpokrotos ve Hipokratos aynı kişidir ve tıbbın babası olarak bilinen Hipokrat’tan bahsetmektedir.) Ali Kürçay’ın Hipokrat’tan aktarmış olduğu bu bilgilere ait kaynakların varlığı tam olarak bilinemese de Sümer tabletlerindeki kabartmalar bu konuda elle tutulur en eski kaynaklardır.

³ Afife Mat, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Afyonun Tarihi”, *Osmanlı Bilimi 2009-Araştırmaları*, XI/1-2 (10), s. 285.

⁴ United Nations on Drug and Crime (UNODC), *World Drug Report 2008*, s. 173.

⁵ Reşat Saka, *Uyuşturucu Maddeler*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1948, s. 10.

⁶ Mat, a.g.m., s. 285.

⁷ Turhan Baytop, “Haşhaş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVI, s. 403.

benzerliği ise dikkat çekicidir. Hint-Avrupa dillerinden olan Sanskritçe’de ise haşaş kellesi “khaskas”, tohumu ise “khastila” kelimeleri ile ifade edilmektedir.⁸

Haşaştan elde edilen maddelerin en önemlisi olan afyon da tarih boyunca haşaşa benzer şekilde üretiminin yapıldığı her toplumda farklı isimlerle anılmıştır. Afyon için eski Yunan dilinde “makon” veya “mecone”, Arapça’da “afium”, İslam fetihlerinden sonra Asya kıtasında; Hindistan’da “aphena, aphiha ve ahiphena”, Çin’de “o-fu-yung”; Latinlerde ise “opiyum (opium)” kelimeleri kullanılmıştır.⁹ Sanskritçe de “aphin” ve Eski Çin dilinde “fu-yung” şeklinde ifade edilmektedir.¹⁰ Türkçede kullanılan “afyon” kelimesi ise Farsça’da kullanılan “afyûn” kelimesinden türetilmiştir.¹¹

Üretildiği bölgelerdeki tabletlerin yanı sıra yapılan kabartmalarda ve kullanılan sikkelerde de haşaş tasvirlerine yer verilmektedir. Nitekim, Tiglath-Pileser devrine ait bazı Asurî kabartmalarının üzerinde kralın sol elinde mavi lotus çiçeği ve bir demet haşaş yer almaktadır. Yere yatmış bir adamın başına doğru eğilen kral, haşaş başlarından oluşan bu demeti adama doğru uzatmaktadır. Bu kabartmanın yanı sıra M.Ö. 333’de ilk Roma Cumhuriyeti döneminde, günümüzde Afyonkarahisar’a bağlı Şuhut’ta basılmış olan şehir sikkeleri arasında üzerinde buğday başağı ve haşaş kellesi resimleri yer alan sikkeler bulunmaktadır. Ayrıca Emirdağ ve Şuhut sikkelerinde elinde haşaş kellesi, buğday başağı ve keten bitkilerinden bir demet tutan şehir tanrıçası resmi de yer almaktadır.¹²

Haşaş bitkisinden elde edilen ve bu bitkinin ziraatinin yapılmasındaki en büyük paya sahip olan afyon, ilkçağlardan itibaren insanların sağlık alanındaki sorunlarında, özellikle de öksürük ve karın ağrısında, iyileştirici bir rol oynamıştır. M.Ö. 123-63 yılları arasında yaşamış olan Pontus Kralı VI. Mithridates, küçük yaşlarda öz annesinin kendisini zehirlemek istemesinden sonra, ilerleyen yıllarda hammaddesi afyon olan bir ilaç üretmiştir. Üretilen bu ilaca Mithridates’in isminden esinlenerek “mithridatum” adı verilmiştir. Zaman içerisinde farklı formlara sokulan bu ilaç tiryak (afyon) adı ile

⁸ Kürçay, *a.g.e.*, s. 41.

⁹ Kürçay, *a.g.e.*, s. 41; Pierre-Arnaud Chouvy, *Opium: Uncovering The Politics of The Poppy*, Harvard University Press, 2010, s. 4.

¹⁰ Chouvy, *a.g.e.*, s. 5.

¹¹ Mustafa Baktır, “Afyon”, *DİA*, I, s. 442.

¹² Filiz Çolak, “Anadolu’da Afyon Ziraatı ve Ticaretine Dair İzlenimler”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, VI/1 (January 2013), s. 515.

anılmaya başlamıştır. Ayrıca tiryak, zamanla devletlerarası ilişkilerde hükümdarlar ve yüksek mevkideki yöneticilere takdim edilen hediyeler arasına da girmiştir.¹³

Romalılar ve Yunanlılar haşhaş tohumundan yağ elde ederken, afyonu da tıp alanında ağrı kesici olarak kullanmaktaydılar. Afife Mat, M.S. I. yüzyılda Adana yakınlarındaki, Anazarba’da doğmuş olan Dioscorides’in “Materia Medica” isimli eserinden haşhaşın yetiştirilmesinden başlayarak, hazırlanma şekillerini ve afyon elde edilmesini şu şekilde aktarmaktadır;

Dioscorides, haşhaştan elde edilen iki drog tarif eder: Biri kapsüllerin çizilmesiyle akan süt, yani ‘opium’ (afyon), diğeri ise haşhaş yaprakları ve kapsüllerinin suyla kaynatılmasıyla hazırlanan ‘meconium’dur.¹⁴

İslamiyetin yayılışından sonraki devirlerde Bağdat’ta ilk eczaneyi kuran ve halifenin özel tabipliğini yapan El-Razi (d. 865–ö. 925), afyon ile yakından ilgilenmiştir. Kendisi iki dirhem (6,41 gr) afyonun şiddetli baş ağrılarına ve hatta ölüme dahi sebep olacağını aktarmaktadır. Ortaçağ modern biliminin kurucusu olarak kabul edilen İbn-i Sina (d.980–ö.1037) ise afyonun ishale ve zehirlenmelere iyi geldiğini belirtmektedir.¹⁵

İslam fetihleri ile birlikte Asya’ya yönelen Arap tüccarları İran, Hindistan ve Çin’e haşhaş ve afyonu taşımışlardır. Arap tüccarların da etkisi ile Çin’de, 8. asırda haşhaş ziraati ve afyon üretiminden bahseden kaynaklara rastlanmaktadır.¹⁶ Fakat üretimin az olması afyonun 16. yüzyıla kadar yüksek fiyatla satılmasına ve bunun sonucu olarak da kullanım alanlarının sınırlı kalmasına neden olmuştur.

16. yüzyıl Güneydoğu Asya için bir milat olacak ve bu dönemde afyon, bölge için önemli bir ticaret maddesi haline gelirken, bölge halkının kaderinde önemli bir etkiye de sahip olacaktır. Bu yüzyılın başında Hindistan’dan çevre bölgeler, Burma (günümüz Myanmar), Melaka (günümüzde Güney Kuala Lumpur, Malezya) ve Güneydoğu Asya’nın diğer bölgelerine yapılan Hint afyonunun ihracı, afyonun bölge için olan

¹³ Siraceddin Kayıhan, *Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1946, s. 25. Geniş bilgi için ayrıca bkz. Kağıtçı, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁴ Mat, a.g.m., s. 285.

¹⁵ Kağıtçı, *a.g.e.*, ss. 15-17.

¹⁶ Kamran Şerif, *Afyon: Türkiyede ve Dünyada*, basım yeri ve yılı belirtilmemiş, s. 28.

önemini daha da arttırmasına neden olmuştur. Hindistan'dan yapılan bu ticarete taşımacılığı genellikle Hintli, Arap ve Çinli tüccarlar üstlenmekteydi. Yine aynı yüzyılda bölgede varlığını hissettirmeye başlayan Portekizli tüccarlar da Hindistan'dan Çin'e yapılan afyon ticaretinde baskın rol oynadılar. Bu bölgedeki Arap tüccarların ağırlığını kırmak ve Portekizli tüccarların gücünü arttırmak adına 1505 yılında ilk kral naibi Francisco de Almeida beraberinde büyük bir donanma ve 1.500 asker ile Hindistan'a gelmiştir. Bu tarihten sonra Hindistan sömürgeleştirilecek ve yapılan ticaret Portekizlilerin eline geçecektir. Almeida'dan sonra göreve getirilen Albuquerque, kendini “Müslümanlığın yıkıcısı ve yerlileri özgürlüğe kavuşturan” olarak tanıtmaktaydı.¹⁷ Albuquerque'nin bu düşüncesi Hindistan'da sağlam bir temel bulamadı ve ilerleyen yıllarda Portekiz'in Hindistan'daki hakimiyeti zayıflamaya başladı.

Aynı yüzyıl içerisinde Babür yönetimi altına giren Hindistan'da afyon üretimi daha da önem kazandı. Zamanla kullanım alanı genişleyen, Hindistan için vazgeçilmez bir ticaret maddesi haline gelen afyonun önemini kavrayan Babür İmparatoru Ekber Şah (1556-1605), ürünün üretim ve dağıtımına devlet tekeli uygulamasını getirdi. Tekel uygulanan afyonun en önemli alıcısı Çin idi. Çin'e yapılan ticaret 16. yüzyılın sonuna doğru o kadar çok arttı ki, 1589 yılından itibaren afyon, Çin'de resmi gümrük tarifelerine eklenerek ticaret listelerinde yer almaya başladı.¹⁸

Afyonun küresel ticarete malzeme olması ve keyif verici bir madde olarak kullanılması coğrafi keşifler ile birlikte oldu. 1613 yılında bir Fransız–Hint şirketi ilk afyon fabrikasını Hindistan'ın Surat şehrinde kurdu ve bu fabrikada ilk içimlik afyon, yani keyif afyonu üretildi.¹⁹ Aynı tarihlerde Hollandalılar ve kısıtlı da olsa Portekizliler, Surat şehrinde afyon alımına başlamışlardı.²⁰ 17. yüzyılın sonlarına doğru afyon kullanımında yeni yöntemler keşfedildi. Bu yöntemlerden biri de afyonun tütünle karıştırılarak içilmesi idi. Bu kullanım şekliyle birlikte bağımlılık daha da hızlandı.

¹⁷ Yücel Bulut, “Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones”, *Sosyoloji Dergisi*, III/6 (2003), ss. 76-77. Yücel Bulut makalesinde ayrıca Albuquerque yazmış olduğu bir rapordan da bahsetmektedir. Bu raporda Albuquerque; Efendimiz için yapacağımız ilk hizmet, Arapları bu ülkenin dışına atmak ve bu Muhammedî hizbi yok etmektir. Böylece bundan sonra bir daha asla parlayamasın. Bu girişimimizden öylesine umutluyum ki, eğer önümüzdeki bu görevi başarabilirsek, Arapların idaresindeki Hindistan da bizim idaremize geçecektir. (Aynı makale, s. 77)

¹⁸ UNODC, *A Century of International Drug Control*, Vienna: United Nations Publication, 2009, s. 19.

¹⁹ Kağıtçı, *a.g.e.*, s. 23.

²⁰ Aynı eser, s. 28.

Çin’de afyon çiğnemenin uzun bir geçmişi olmasına rağmen bu kullanım daha yeniydi. Hızla yayılan bu bağımlılık bir problem olarak 1683 yılında Formoza²¹ (günümüz Tayland) ve Amoy (günümüz Xiamen) limanlarında tespit edildi. Bunun üzerine 1729 yılında Çin İmparatoru Yongzheng, bu maddenin ithalatını ve satışını yasaklayan bir kararname yayınladı.²² Fakat bu yasaklamanın ithalat ve satış üzerinde hiç bir olumlu etkisi olmadı. Aksine yasaklama ile birlikte Çin’de şiddetli karışıklıklar meydana geldi. Bu karışıklıkların ortaya çıkmasında yasaklama ne kadar etkili ise artan afyon fiyatları da o kadar etkiliydi. Her şeyden daha da önemlisi bu yasaklama afyon kaçakçılığı için milat oldu.

17. yüzyılın başında kurulan Doğu Hindistan Kumpanyası aracılığıyla Hindistan’da ticari faaliyetlere başlayan İngilizler, Hindistan’ın iki ana afyon yetiştiricisi olan Bengal ve Bihar eyaletlerinde üstünlüğü sağladıkları gibi 1773 yılından itibaren de ülkenin geri kalanında yapacakları askeri faaliyetlerini finanse etmek adına afyon üzerinde aynı Ekber Şah’ın yaptığı gibi tekel uyguladılar. Gelişmeler Hindistan’ı 19. yüzyılın başında, dünyanın en büyük afyon üreticisi konumuna getirdi.²³ Hindistan’da ne zaman afyon üzerinde bir tekel uygulansa bu tekel sırasında Hindistan’dan en çok afyon ithal eden ülke Çin olmuştur. Fakat İngilizler bu ticarete o kadar ileriye gittiler ki 1767 yılında Çin’e ihraç edilen afyon 1.000 sandık seviyesindeyken,²⁴ 1790 da bu oran 4.000 sandık seviyesine ulaştı. Bunun üzerine 1797 yılında Çin İmparatoru bu ticareti engelleme adına afyonun ithalatını, aynı 1729 yılından Yongzheng’in uyguladığı gibi, yasaklayan bir kararname yayınladı.²⁵ Kararname İngilizlerin Çin’e olan afyon sevkiyatını önleyemedi ve Çinli gümrük memurları ve tüccarlar aracılığıyla Hint afyonu ülkeye girmeye devam etti.²⁶

Yasaklamalara rağmen İngilizlerin, Hindistan’dan Çin’e afyon ihraç etmeye devam etmeleri zamanla afyonun daha çok talep edilmesine neden oldu. Fakat İngilizler bu

²¹ “Bir rivayete göre Hollandalılar Formoza’ya nüfuz edebilmek maksadiyle, oraya sattıkları tütünlere afyon karıştırmışlar ve bu yoldan, ada halkını afyon içimine alıştırmışlardır. Afyonlu tütünlere daha fazla keyif verici olduğunu gören Formozalı Çinliler bu âdeti Çin kıtasına yaymışlardır.” (Kağıtçı, *Afyon*, s. 23).

²² UNODC, *Drug Report*, s. 173. Ayrıca bkz., Kağıtçı, *a.g.e.*, s. 23.

²³ UNODC, *Drug Report*, s. 174.

²⁴ Kağıtçı, *a.g.e.*, s. 23.

²⁵ *Aynı eser*, s. 28.

²⁶ Kerem Gökten, *Çin Yüzyılını Anlamak*, Ankara: Nota Bene Yayınları 2012, s. 64.

ticaretten istedikleri kârı elde edemediklerini düşünüyorlardı ve bu düşünce onları geleneksel taşıma yöntemleri yerine yeni yollar bulmaya itti. 1830'lu yıllarda Güneydoğu Asya'da çay ticaretini geliştirmek amacıyla üretilen gemiler afyon ticaretinde de kullanılmaya başlandı. İngiliz ve Amerikan tersanelerinde üretilen bu gemiler eskiye oranla üç kat daha hızlı taşımacılık yapmaktaydı. Afyon için Hindistan'ın Patna ve Malwa bölgelerine yılda bir sefer yapılırken bu gemiler sayesinde sefer sayısı üçe çıktı. İngilizler, halk arasında "Opium Clipper" olarak anılan, afyon ticaretindeki önemli etkileri ve süratlerinden dolayı bu gemilerin üretimini hızlandırdılar.²⁷

İngilizlerin Çin'e daha fazla afyon sevk etmelerindeki sebep, bu ülkeden yapmış oldukları çay ticaretini finanse etmektir. Avrupa'nın özellikle de İngiltere'nin, yüzyıllardır büyük bir hırsıyla biriktirdiği altın ve gümüşler, çay ticareti sırasında Çin'e akmaktaydı. İngiltere bu durumu tersine çevirmek ve Çin'in çay ticaretinden büyük kârlar elde etmesini engellemek adına başta Hindistan'da üretilen pamuğu bu ülkeye ihraç etmeyi düşündü. Fakat Çin'in kendi ihtiyacı olan pamuğu üretmesi İngilizlerin böyle bir planı uygulamasını gereksiz kıldı. İngilizler, altın ve gümüşü ellerinde tutmak adına bu sefer afyon ticaretini denemeye başladılar. Çin'in afyon tüketiminin ülke sınırları içerisindeki üretimden daha fazla olması bu ticarete istenilen sonucu vermişti. Böylece İngilizler çay ticareti ile ellerinden çıkan yüksek miktardaki altın ve gümüşü afyon ticareti sayesinde geri kazandılar. Çin'in, afyon ticaretini engellemek ve altın ve gümüş gelirinden olmamak adına uygulamaya koyduğu bütün yasaklamalar, İngilizlerin Çin'e afyon ihracını engelleyemedi.²⁸ İngilizlerin afyon politikası Çin'in döviz rezervlerinde düşüşe neden oldu. Bu düşüşe rağmen geri adım atmayan Çin yönetimi, 1800 ve 1820 yıllarında afyon satışı ve kullanımına yeni yasaklamalar getirdi. Aslında ekonomi için asıl sorun ülkeye kaçak olarak sokulan afyonun vergilendirilememesiydi.²⁹

²⁷ Peter C. Perdue, *The First Opium War The Anglo-Chinese War of 1839-1842*, Massachusetts Institute of Technology, 2010, s. 4; UNODC, *Drug Report*, ss. 174-175.

²⁸ Gökten, *a.g.e.*, s. 63.

²⁹ Yasaklamaların sürdüğü 1817 ve 1830 yılları arasında Çin'in dış ticaretteki ağırlık merkezi olan Kanton Limanı'na yapılan afyon ticareti artan bir grafik göstermiştir. Kanton Limanı'ndan 1817 yılında yapılan toplam ticaretin %22'sini 4.180.100 gümüş dolar ile afyon ticareti oluştururken, 1825'de bu oran %42'ye çıkarak 9.782.500 gümüş dolara, 1830 yılında da %56 seviyesine çıkarak 14.960.695

Çin'in yasaklamaları ve serbest ticareti engelleme yönündeki çabalarından memnun olmayan İngiltere'yi, Çin temsilcisi Lin Zeşu'nun 1839 yılında Büyük Britanya Kraliçesi Victoria'ya yazmış olduğu mektup ile harekete geçirdi. Zeşu mektubunda, kraliçeden Çin'e yaptıkları afyon ihracatını "gönüllü olarak" kısıtlamalarını ve Çin limanlarında atacakları her adımın kendisine rapor edilmesini istiyordu.³⁰ Bu gelişmeye ek olarak 18 Mart 1839 günü İngiliz tüccarların elindeki 20.283 sandık afyona Çinli yetkililerce el konulması iki ülke arasındaki bağları kopardı ve İngiltere, aynı yılında Çin'e savaş ilan etti. Savaşta Kanton ve Amoy gibi iki önemli limanını İngilizlere kaptıran Çin direndi ama Nanking de elden çıkması gündeme gelince antlaşmak zorunda kaldı. 1842'de imzalanan Nanking Antlaşması'nın en önemli sonucu da afyon ticaretinin serbest bırakılması oldu. Bu tarihe kadar Çin'in elinde olan ekonomik güç Batı'ya yani İngiltere'nin eline geçti ve bu antlaşma modern Çin tarihinin de başlangıcı olarak görülmeye başlandı.³¹

İngiltere antlaşma sonucunda büyük haklar elde etse de ticarete istediği kâr oranını yakalayamadı. Hemen hemen aynı tarihte Fransızların da Çin ile sıkıntılar yaşamaya başlaması İngiltere'yi harekete geçirdi. Tam da bu süreçte İngiliz bandıralı bir gemiye yapılan müdahale ve bir Fransız misyonerin Çinliler tarafından öldürülmesiyle ipler koptu. İki ülke Çin'e savaş ilan etti. İki yıl süren savaş 1858 yılında Teijin ve 1860 yılında Pekin Antlaşmaları ile sona erdi ve bu antlaşmalar sonucunda Çin, İngiltere ve Fransa tarafında yarı sömürge durumuna getirildi. Antlaşmayla afyon ticareti artık tamamen serbest hale gelirken galip devletler on yeni limanda serbest ticaret yapmalarını sağlayan hükümleri Çin'e kabul ettirdiler.³² Serbest ticaret kararıyla 1830'da 30.000 sandık olan afyon ithalatı 1858'de 70.606 sandığa yükseldi.³³

Yapılan savaşlar ve imzalanan antlaşmalara rağmen Çin merkezi hükümetinin afyon ticaretini yasaklama çabaları ise ülkeyi iflasın eşiğine getirince taşra yönetimleri, daha sonra merkezi hükümetin de kabul edeceği, farklı çözüm arayışlarına girdi.

gümüş dolar seviyesine ulaşmıştır. Yapılan yüksek seviyedeki bu ticarete rağmen Çin, bu gelirlerden mahrum kaldı. Çünkü yasaklamaların sürdüğü bir dönemde Kanton Limanı'na giriş yapan afyonlar "kaçak" olarak ülkeye sokulmaktaydı. (Gökten, *a.g.e.*, s. 64.)

³⁰ Gökten, *a.g.e.*, s. 63.

³¹ Aynı eser, s. 65-66; Fahrettin Kerim Gökay bu antlaşmanın tarihini 1843 olarak vermektedir. (Fahrettin Kerim Gökay, *Sağlık Düşmanı Keyif Verici Maddeler*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1948, s. 43)

³² Kağıtçı, *a.g.e.*, s. 26.

³³ Kayıhan, *a.g.e.*, s. 28, 33.

Avrupalılarla imzalanan antlaşmalara uymayan bazı eyalet valileri, 1880 yılından itibaren afyon ithal etmek yerine eyalet sınırları içinde afyon üretimini serbest bırakıp, iç piyasanın ihtiyacını karşılarken, aynı zamanda dış piyasaya afyon ihraç ettiler. Merkezi hükümetse on yıl sonra, 1890'da, afyon üzerindeki yasaklama politikasından vazgeçerek aynı zamanda taşra yönetimlerinin bu tavrını da onaylamış oldu.³⁴

Çin'deki politika değişikliği 19. yüzyılın başından itibaren dünyanın en büyük afyon üreticisi olan Hindistan'ı ve dolayısıyla İngiliz dış ticaretini etkiledi. Hindistan'ın 1894 ve 1905 yılları arasında afyon gelirinin 5.000.000 pounddan 3.000.000 pound seviyelerine kadar gerilediği görüldü.³⁵ Bu gerilemeden memnun olmayan ve Çin'in sınırları içindeki afyon üretimini daha da artıracaklarını düşünen İngilizler, Osmanlı ve İran afyonlarının Çin'e ihracını desteklemeye başladı. Fakat İngiliz Muhafazakâr Partisi'nin ticaret politikalarına karşı çıkan, afyon karşıtı İngiliz Liberal Partisi, 1906 yılında Avam Kamarası'nda çoğunluğu ele geçince Hint-Çin afyon ticaretinin durdurulması yönünde çağrıda bulundu. Bu çağrının da etkisi ile İngilizlerin, Çin üzerinden sağladıkları afyon geliri büyük bir düşüş gösterdi.

Çin, İngiltere'nin antlaşmalar yolu ile yapmış olduğu baskıları kendi iç dinamikleriyle yendikten sonra yeni konumunu bir adım daha öteye taşıdı. Ekonomik olarak afyondan gelir elde etmek yerine bu ürünü yasaklama taraftarı olan Çin, 20 Eylül 1906 tarihinde yayınladığı bir fermanla on sene içerisinde haşhaş ziraati ve afyon üretimini, aynı zaman bu ürünlerin satışını ve kullanımını kademeli olarak azaltacağını ve bu süre sonunda da tamamen yasaklayacağını duyurdu. Bu konuda İngiltere'ye de bir teklifte bulunan Çin Hükümeti, 1907 senesi itibarıyla karşılıklı olarak afyon üretim ve ihracını her sene %10 seviyesinde azaltmayı önerdi. Eğer beşinci yıl sonunda hedeflenen azaltma, öngörülen seviyeye ulaşırsa, geriye kalan beş sene boyunca bu uygulama devam ettirilerek 1917 yılı itibarıyla afyon üretim ve ihracı karşılıklı olarak sona erdirilecekti. İngiltere'nin de kabul ettiği bu teklif neticesinde 1907 senesinde Çipü Antlaşması imzalanmıştır.³⁶ Çipü Antlaşması ile bir zamanlar İngiltere'nin savaş yolu

³⁴ UNODC, *Drug Report* s. 24, 175.

³⁵ *Aynı eser*, s. 176.

³⁶ Kayıhan, *a.g.e.*, s. 39.

ile Çin'e kabul ettirdiği afyon ithalatı, bu sefer Çin tarafından yasaklayıcı bir surette İngiltere'ye kabul ettirilmiş oldu.

Haşhaş bitkisi ve afyonun serüven dolu tarihinden tıp bilimi de payını alacaktı. Afyonun ilaç olarak kullanılması insanlık açısından önemli bir keşifti; fakat bu maddenin zaman içerisinde bağımlılık yapıcı özellikleri de keşfedildi. Ne zaman ve kimler tarafından bağımlılık yapıcı keyif maddesi olarak tüketilmeye başlandığı bilinmese de Roma ve Yunan medeniyetlerinde M.S. 1. yüzyıl dolaylarında afyon yutma adetinin ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Çin'de haşhaş ziraati ve afyon üretimine dair kaynakların varlığından yukarıda bahsedildiği gibi bu bölgede afyonun keyif verici bir madde olarak kullanılmaya başlanması ise daha çok 10. yüzyıldadır ve 16. yüzyıla kadar afyon tüketiminin en yaygın yöntemi de afyonu yutmaktır. Afyonu tütün ile karıştırılarak sigara haline getirip içme alışkanlığıysa 17. yüzyılda başlamıştır. İlk defa Hollandalıların yönetimi altında bulunan Hindistan'da görülmeye başlayan bu alışkanlık Formoza üzerinden Çin'e kadar yayılmıştır.³⁷

İngiliz doktor Thomas Sydenham'ın (1624-1689), “Afyon olmasa idi tababet mesleğimi icra edemezdim.”³⁸ sözü afyonun tıp alanındaki önemini anlatmaktadır. Kimyagerler ve doktorların her zaman ilgisini çeken afyonun insan sağlığı için daha da etkin bir şekilde kullanılması adına çok sayıda araştırmacı sayısız deney yapmıştır. Bu araştırmacılardan biri olan ve yaptığı 57 deney sonucunda morfini bulan eczacı asistanı Sertürner dikkat çekicidir. 1783 yılında Almanya'da doğan Friedrich Wilhelm Sertürner ilk önce “uyku veren prensip” adını verdiği daha sonraları ise Yunan Uyku Tanrısı Morpheus'tan esinlenerek “Morphium” adını verdiği morfini, 1806 yılında üretmiştir.³⁹ Morfin keşfedildiğinde, öksürük ve karın ağrısı başta olmak üzere birçok hastalığın dermanı

³⁷ Kağıtçı, *a.g.e.*, s. 23.

³⁸ Kağıtçı, *a.g.e.*, s. 18.

³⁹ Martin Booth, *Haşhaşdan Eroine Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü*, İstanbul: Sabah Kitapları, 1996, s. 60. Friedrich Wilhelm Adam Sertürner'in buluşunun tarihi hakkında farklı tarihler verilmektedir; (Ali N. Babaoğlu, *Uyuşturucu ve Tarihi Bağımlılık Yapan Maddeler*, İstanbul: Kaynak Yayınları 1997, s. 50; Saka, *a.g.e.*, s. 53; Wolfgang Schivelbusch, *Keyif Verici Maddelerin Tarihi Cennet, Tat ve Mantık*, Ankara: Dost Kitabevi, 2000, s. 202; Chouvy, *a.g.e.*, s. 8; Friedrich Wilhelm Sertürner, “Morphine”, <http://opioids.com/morphine/wilhelm-serturmer.html>, (Erişim 9 Nisan 2015). Bu kaynaklarda morfinin keşif tarihinde farklılıklar vardır fakat TBMM Araştırma Raporu'nda Sertürner'in Jena Üniversitesi'nden onursal doktora ünvanını aldığı 1817 yılı baz alınmıştır (Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Uyuşturucu Başta Olmak Üzere Madde Bağımlılığı ve Kaçakçılığı Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*, Kasım 2008, s. 57).

olarak görülmekteydi. Fakat eczacı asistanı Sertürner'in klasik tıp eğitimi almaması Almanya'da sorun oldu ve onun buluşu Alman tıp camiası tarafından çok da önemsenmedi. Sertürner'i ülkesi Almanya yerine Fransa ödüllendirdi ve 1831 yılında Institut de France, bu buluşundan dolayı Sertürner'e bir berat ve 2.000 altın frank ödül verdi. Daha sonra ülkesine dönen Sertürner, bir kahraman gibi karşılanırsa da tarihler 1841 yılı Şubat ayını gösterdiğinde, keşfettiği morfinin ilk kurbanlarından biri olarak aşırı dozdan öldü.⁴⁰

Yutma şeklinde kullanılan morfinin, 1853 yılında Charles Gabriel Pravaz tarafından geliştirilen şırınga ile deri altına enjekte edilerek verilmesi çığır açan bir gelişme oldu. Pravaz, hizmetçisinin tahtakurularını öldürmek amacıyla tahtaların arasında sokup çıkardığı filit pompasından esinlenerek deri altı şırınga aletini icat etmiştir. Pravaz, bir hafta içerisinde, altı afyon bağımlısını bu şırınga sayesinde tedavi ederek sağlıklarına kavuşmalarını sağlamıştır. Morfinin şırınga ile deri altına enjekte edilmesi ve alınan olumlu sonuç üzerine Pravaz, vakit kaybetmeden bir şirket kurarak şırınga üretimine ve satışına başlamıştır. Tıp alanındaki büyük bir boşluğu dolduran şırıngaya olan talep o kadar fazlaydı ki şirket, kurulduğu yılın ikinci yarısında 2.800.000 altın franklık ciroya ulaşmıştı.⁴¹

Şırınganın icadı ile birlikte morfinin tıp alanındaki önemi ve kullanım alanı daha yaygınlaştı ve bu yaygınlaşmada savaşların da etkisi oldu. Nitekim 1870 yılında başlayan Prusya-Fransa Savaşı ile birlikte morfin üretimi bir hayli arttı. Daha 1869 yılında 2,3 ton morfin imal eden Prusya, savaşın başladığı 1870 yılında morfin üretimini neredeyse iki katına çıkararak 4,5 ton morfin üretmiştir. Savaş sonrasında, yani 1872 yılında morfin üretimi 5,4 ton seviyesine ulaşmıştır. Diğer savaşan taraf Fransa'nın da yakın oranlarda morfin ürettiği gerçeği bu maddenin kullanımının korkunç boyutlara ulaştığını göstermektedir. Savaş şartlarında üretim fazlalığı sorun olarak algılanmamıştı; ama morfin kullanmaya alışan askerlerin barış ortamındaki gündelik hayata adapte olmalarında sorunlar yaşanmaya başlamıştı.

Morfinin bağımlılık yapıcı özelliği, bu savaşın hemen sonunda, morfinin icadından 68

⁴⁰ Babaoğlu, *a.g.e.*, ss. 50-51.

⁴¹ Şerif, *a.g.e.*, s. 18; Şırınganın icat tarihi hakkında farklı tarihler verilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Babaoğlu, *a.g.e.*, ss. 51-52; Chouvy, *a.g.e.*, s. 8.

yıl sonra anlaşıldı ve konuyla ilgili makaleler yazıldı. “Garip Bir Morfin Açlığı Vakası” başlıklı ilk makalenin sahibi, askeri hekim Dr. Lohr’dü. 1874'te de Dr. Friedler “Düzenli Morfin Kullanmakta Olan Beş Olgu” adlı makelesini yayınladı. Artık morfinin bağımlılık yapan özelliği anlaşılmış ve aynı yıl “morfinizm” kavramı kullanılmaya başlanmıştı.⁴² Dolayısıyla icat edildiğinde insanlığın kurtuluş kaynağı olarak tanıtılan bu maddenin kötü ve yıkıcı etkilerinin görülmesi insanlığı yeni arayışlara itti. Artık morfin dünyanın bilinen ilk uyuşturucu maddesi olarak adlandırılmaya başlanmıştı.

Uzmanlar artık daha az bağımlılık yapan, tedavilerde daha etkili olacak bir ilaç için çalışmalara başladı ve Almanya bu konuda da başı çekti. İlaç şirketleri ön plana çıktı ve Bayer firması bu konuda ihtisaslaştı. 1863 yılında Friedrich Bayer ve ortağı Weskott tarafından kurulan ve boya üreten firma, Carl Duisberg adlı genç bir kimyagerin iş başına geçmesiyle büyük bir atılım gerçekleştirdi ve 1888'den itibaren de ilaç üretmeye başladı. Şirket kimyagerlerinden Dr. Felix Hoffman’ın girişimleri ile şirketin boya ve ilaç bölümleri birbirinden ayrıldığı gibi 1897 yılında şirket bünyesinde farmakoloji enstitüsü kuruldu. Bu enstitüde afyon üzerinde yapılan analizlerle morfinden daha az bağımlılık yapan ve hatta morfin bağımlılarını daha ilk iğneden itibaren bu bağımlılıktan kurtaran “mucize ilaç” keşfedildi.⁴³ “Eroin” adı verilen yeni ilaç, hekimler ve eczacılara hatta endüstri fuarlarındaki katılımcılara eşantiyon olarak dağıtılarak dünyaya tanıtıldı ve özellikle Uzakdoğu'da afyon ve morfin bağımlılarının tedavisinde kullanılmaya başlandı.⁴⁴

Eroinin cazip olan bir diğer özelliği de ekonomik getirisiydi; bir kilo morfinden iki kilo eroin elde edilmekteydi. Fakat mucize ilaç olarak tanıtılan eroin kısa süre içerisinde tıpkı morfin gibi bağımlılık yapıcı özelliğiyle anılmaya başladı.⁴⁵ Eroinin yan etkileri de, aynı morfin gibi zaman içerisinde anlaşılmış ve bu yeni ilaç önce Amerika ardından Avrupa’da yasaklanmıştı. 1913 yılına gelindiğinde Bayer Şirketi, eroin üretimini

⁴² Babaoğlu, *a.g.e.*, s. 52.

⁴³ F. Cengiz Erdiç, *Overdose Türkiye*, İstanbul: İletişim Yayınları 2004, s. 24-25, 30. Eroinin icadı ile ilgili farklı tarihler verilmektedir; Chouvy, 1898 tarihini verirken (Chouvy, *a.g.e.*, s. 9), Babaoğlu 1989 tarihini vermektedir (Babaoğlu, *a.g.e.*, s. 55). Schivelbusch ise 1874 tarihini vermektedir (Schivelbusch, *a.g.e.*, s. 202)

⁴⁴ Babaoğlu, *a.g.e.*, s. 54-56; Erdiç, *a.g.e.*, s. 24-25.

⁴⁵ Akil Muhtar Özden, “Afyon, Morfin ve Heroin Manileri”, *Üniversite Konferansları 1936-1937*, İstanbul: Ülkü Basımevi, 1937, s. 300.

tamamen durdurma kararı aldı.⁴⁶ Şirketin bu kararına rağmen eroinden elde edilen kârı bırakmak istemeyenler dünyanın dört bir tarafında, gayri resmi yollardan bu maddenin üretimine devam ettiler.

Morfinin üretimine herhangi bir yasaklama getirilmemiş hatta 1893 yılından itibaren Almanya, morfine vergi uygulayarak bu ürün üzerinden büyük gelir elde etme başlamıştır. Fakat 1901 yılında Alman Parlamentosu tarafından alınan bir karar uyarınca bu tarihten itibaren morfin yalnızca eczanelerde satılmaya başlamıştır.⁴⁷

⁴⁶ Erdinç, *a.g.e.*, s. 30. Erdinç'in bu tespitine karşın Babaoğlu, 1912 yılında Lahey'de toplanan uluslararası konferansta alınan kararları Almanya her ne kadar tasdik etmemiş olsa da aynı yıl eroinin yalnız eczanelerde satılmasını kararlaştırdığını ve 1922 yılındaki İkinci Lahey Konferansı'nda eroinin opiatlar arasına alınmasından sonra Almanya'nın konferans neticesinde kaleme alınan sözleşmeyi 1924 yılında onaylaması ile beraber eroinin reçete ile satılmasına başladığını aktarmaktadır (Babaoğlu, *a.g.e.*, s. 54.). Babaoğlu'nun bu konuda bir kaç yanlışı vardır. İlki; İkinci Lahey Konferansı 1924 yılında değil 1913 yılı Temmuz ayında toplanmıştır. İkincisi; eroin İkinci Lahey Konferansı sırasında değil ilk defa Birinci Lahey Konferansı Antlaşma metninin üçüncü faslında opiatlar arasında sayılmıştır. Geniş bilgi için bkz. ("La Haye ve Cenevre Afyon Mukavelenameleri İle Protokollerinin Tasdikine Dair Kanun", *Resmî Gazete*, Sayı: 2314, s. 77.)

⁴⁷ Babaoğlu, *a.g.e.*, s. 53.

1. BÖLÜM: ANADOLU'DA HAŞHAŞ ZİRAATI VE AFYON TİCARETİ

1.1. Haşhaş Ziraati

Tarih boyunca dünyanın farklı coğrafyalarında ziraati yapılan haşhaş, yetiştirildiği her bölgede kendine ait ekonomik bir yapı inşa etmeyi başarmıştır. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde de benzer bir yapılanma görülmektedir ve afyon, Anadolu coğrafyasında bir kente adını verebilecek kadar önemli bir üründür.

Osmanlı'da haşhaş bitkisinin diğer zirai ürünlere kıyasla daha çok gelir getirmesi çiftçiler tarafından ziraatının yoğun olarak yapılmasını sağlamıştır. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli ihraç maddelerinden olan tütün, buğday, arpa, kuru üzüm, incir ve ham ipekten sonra yedinci sırada yer alan afyona⁴⁸ artan bu ilgi yöneticileri harekete geçirmiş, haşhaşın nasıl ekileceği ve hasat edileceğine dair vilayet ziraat müdürlüklerine lahiyalar hazırlanmıştır. Bursa Vilayeti ziraat müdürleri Amasyan Efendi ve Ali Haydar Bey ile Kastamonu Vilayeti ziraat müdürü Ahmet Hilmi Bey'in haşhaş ziraati ve afyon üretimine dair hazırladıkları layihalar örnek olarak verilebilir.⁴⁹

Genellikle az kumlu fakat su tutmayan topraklarda yetişen haşhaş, çorak ya da rutubetli topraklarda yetiştirilmemektedir. Haşhaş, kökü derin olmamasından dolayı şiddetli rüzgar olan bölgelerde de ekilmez.⁵⁰ Kuruma tehlikesi olmadıkça da sulama gerektirmeyen haşhaş, yağmuru bol Karadeniz kısmı hariç Anadolu coğrafyasının hemen bütün bölgelerinde ve bilhassa kurak ve sulanabilen Orta Anadolu vadilerinde yetişmektedir.⁵¹

⁴⁸ Çolak, a.g.m., s. 514.

⁴⁹ *Hüdavendigâr Vilayeti Celilesi Ziraat ve Nafta Müdürü Sabık Re'fetlü Amasyan Efendi'nin Afyon Tohumu Zira'ına Dair Kaleme Aldığı Layihadır*, İstanbul: La Türki Matbaası, 1287; Ali Haydar, *Haşhaş Ziraati*, Ticaret ve Ziraat Nezareti Kütüphanesi, Matbaa-ı Osmaniyye, Dersaadet, 1330; Ahmet Hilmi, *Afyonculuk*, Kastamonu Matbaası, 1331.

⁵⁰ Babaoğlu, a.g.e., s.100; Saka, a.g.e., s. 39; Celil Tarman-Fethi İncekara, *Haşhaş Ziraati Nasıl Kazançlı Olur?*, Ankara: İstiklal Matbaası, 1954, s. 21.

⁵¹ Esat Ahmet Bozkaya, *Anadolunun Pamuk-Çeltik-Mısır-Fındık-Afyon ve Bağcılık Bölgelerinde Kullanılan Ziraat Alet ve Düzenleri Üzerinde Araştırmalar*, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1936, s. 52-53.

1.1.1. Haşhaş Bitkisinin Ekileceği Toprağın Hazırlanması

Toprağı yormayan bir ekin olan haşhaş için toprağın nadasa bırakılması gerekmez. Fakat kendinden önce ekilen ürün toprağı yoran bir ürünse, haşhaştan alınacak verimin düşük olmaması için toprağın bazı işlemlerden geçirilmesi gerekir. Ekim öncesinde toprağa yapılan bu işlemler hem haşhaş hem de haşhaştan sonra ekilecek kış ve yaz mahsullerinde verimi arttırmaktadır.

Haşhaş ekimi öncesinde toprak en az üç defa sürülüp tırmıklanır ve iyice parçalanır. Bu işlemden sonra verimi arttırmak ve daha fazla ürün elde etmek amacıyla toprak gübre ile karıştırılır.⁵² Eğer toprağa gübre verilmezse zaman içerisinde toprak mahsul veremez hale gelir. Bunun için bitkinin hangi maddeler yönünden zengin olduğunu bilip ona göre gerekli olan maddeleri gübre vasıtasıyla toprağa vermek gerekmektedir. Bu sebeple haşhaş ziraatinin yapılmasındaki iki önemli madde olan afyon ve haşhaş yağının daha verimli olması için Dr. Peterman'ın 19. yüzyılın başında yapmış olduğu tahlillerde, bu bitkinin ziraatinden elde edilecek verimin artırılması konusunda önemli sonuçlar elde edilmiştir. Yapılan araştırmalarda bin kilo haşhaş mahsulü topraktan; 147 kilo su, 23,2 kilo azot, 26,2 kilo asit Fosforin, 7,2 kilo potasyum, 18,7 kilo da kireç almaktadır. Aynı araştırmada yüz kilo haşhaş tohumu ise topraktan 33 kilo yağ, 13,7 kilo su, 13,7 kilo humus, 16,6 kilo azot, 6 kilo çeşitli madeni maddeler ve 6 kilo posa almaktadır.

Haşhaş tohumlarından yağ elde edildikten sonra geriye kalan tortunun (küspe) içerdiği maddeler üzerinde yapılan araştırmada ise (yüz kilo); 14,5 kilo yağ, 40 kilo humus, 13,5 kilo madeni maddeler, 32 kilo su içerdiği belirlenmiştir. Dr. Peterman tarafından yapılan bu analizlerde de görüldüğü gibi kaliteli gübrenin kullanılması oldukça önemlidir.⁵³ Fakat toprağın ihtiyacından fazla gübre vermek de ürünün verimini arttırmak yerine kalitesini bozacak sonuçlar doğurur. Bu bilgiler ışığında toprağın doğallığını, eksikliğini ve haşhaştan önce ekilmiş bitkinin çeşidini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ayrıca hayvan gübrelerinin içerisinde haşereler de yaşadığından gübre kireçle yakılarak, içerisindeki zararlı haşerelerden arındırıldıktan sonra kullanılmalıdır. Belirtilen işlemin yapılmadığı gübrelerin içerisindeki haşereler haşhaş fidanlarına zarar vereceğinden istenilen verimin elde edilmesi zorlaşacaktır.

⁵² Tarman-İncekara, *a.g.e.*, s. 22.

⁵³ Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, ss. 13-14.

Bir dönüm için ortalama 3.000 ila 6.000 kilogram arasında gübre toprağa karıştırılır ve hayvan gübrelerinin içerisine insan gübresi de eklenebilir. Fakat verimi arttıran insan gübresinin miktarı toplam gübrenin 2/3'ünü geçmemelidir. Ve bu gübreler de aynı hayvan gübresinde olduğu gibi kireçle yakılmalıdır. Bu iki gübrenin yeterli olmadığı yerlerde sanayi veya kimyevi gübre adı ile anılan gübre çeşidi kullanılır. Sanayi gübresinin kullanılması hayvan gübresine oranla verim daha çok arttırmaktadır. Çünkü bu gübrenin içeriği toprağın ihtiyacı olan maddelere göre ayarlanmaktadır.⁵⁴ Buna göre haşhaş ekilecek tarlaya dökülecek sanayi gübresinin miktarı 10 dönümlük bir alan için;

Tablo 1

10 Dönümlük Alan İçin Sanayi Gübresi Oranı (Kg)

Maddeler	Kilogram (Kg)
Süper Fosfat Ruhü	400
Nitrat Dipotas	400
Sülfat de Amonyak	250
Sülfat Ruhü	320
Toplam	1.370

Kaynak: Ahmet Hilmi, *Afyonculuk*, Kastamonu Matbaası, 1331., s. 22

Gübreleme genelde Ağustos ayının sonundan Eylül ayının sonuna kadar olan zaman diliminde yapılır. Kışın geç geldiği yerlerde ise bu işlem Ekim ayının sonuna kadar uzatılabilir. Gübrenin tarlanın tamamına yayılmayıp bir kısmında yığılı halde bırakılması, yağın yağmurun etkisiyle, gübrenin kalitesini düşürmektedir. Çünkü yağmur suyuyla etkin maddeler belirli bir alana akmakta ve gübrenin yığıldığı yer ile diğer yerler arasındaki verim arasında farklılıklar olmaktadır. Bu nedenle, verimi

⁵⁴ *Aynı Eser*, s. 22; Tarlaya dökülecek gübre konusundan Hüdavendigar Vilayeti ziraat müdürü Ali Haydar Bey; Herhangi gübre kullanılacak ise kullanılsın afyon tarlasının her dönümüne 4.000-4.500 kg gübre dökülmesi gerekir (Ali Haydar, *a.g.e.*, s. 4).

arttırmak adına, gübre uygun zamanda toprağın tamamına dökülmelidir.⁵⁵

1.1.2. Haşhaşın Ekim Zamanı ve Ekim İşlemi

Toprağının sürülmesi ve gübrenmesinden sonra tarla, haşhaş ekimine hazır hale gelmiştir. Basit anlatımla ekim zamanı şiddetli soğuklar, haşhaş tohumuna zarar verdiği için en iyi ekim zamanı sıcak yerlerde soğuklar başlamadan, soğuk yerlerde ise don olaylarından etkilenilmeyecek zamanlardır. Haşhaş bitkisinin en fazla sıfırın altında 8 - 13 dereceye kadar olan soğuklara tahammülü vardır.⁵⁶ Belirtilen sıcaklığın altındaki yerlerde bu bitki yetiştirilemediği gibi sık sık hava değişikliğinin yaşandığı alanlar da haşhaş ziraati için uygun değildir.

Ekim için tarla üç kısma ayrılır. Birinci kısım sonbaharda yani Ekim ve Kasım aylarında; ikinci kısmı Aralık ve Ocak aylarında, üçüncü kısmı da Şubat ve Mart aylarında ekilir.⁵⁷ Haşhaş tohumunun toprağa farklı zamanlarda ekilmesinin bir kaç nedeni vardır. Bunlardan birisi fidanların hava olayları ya da çekirge istilasına gibi önceden tahmin edilemeyen nedenlerden dolayı tamamının zarara uğramasının önüne geçmek, bir başka neden ise haşhaşın seyreltme, çapalama, çizme ve toplanma işlemleri sırasında bütün bir tarla ile uğraşmak yerine tarlayı üç bölüğe bölerek işler sıraya konulmuş olur.⁵⁸

Haşhaş tohumu, en geç Mart ayında ekilir. Bu tarihten sonra ekilecek olan tohumların filizlenmesi ve büyümesi geç olacağından ürün alınması mümkün olmaz. Soğuktan etkilenilen yerlerde ise Şubat ayından önce ekilmesi durumunda filizlerin don olayından veya kurak zamanlarda ortaya çıkacak bitlerden etkilenmesi mümkündür. Bitten etkilenen fidelerin yaprakları ansızın sararacağından bu durumdaki fidanlar tarladan sökülüp atılmalı⁵⁹ ve bu fidanların yerine çiftçiler, eğer Mart ayı geçmemiş ise tarlaya yeniden tohum atmalıdır. Avrupa'da Anadolu'da olduğu gibi ekim zamanlarına pek

⁵⁵ Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 19.

⁵⁶ *Aynı eser*, s. 16.

⁵⁷ "Afyon", *Aylık Mecmua*, 10 (Nisan 1928), s. 14; Kayıhan, *a.g.e.*, s. 8.

⁵⁸ Geniş bilgi için bkz. Bozkaya, *a.g.e.*, ss. 52-53.

⁵⁹ Ermenekli Muharrir Nuri, "Afyon Ticareti", *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, XIV (1 Teşrin-i Evvel 1333/1 Ekim 1917), s. 216.

dikkat edilmemektedir. Öyle ki karın hala yerde olduğu zamanlarda haşhaş tohumları, kar üzerine savrularak ekim işlemi yapılır. Haşhaş tohumunun şiddetli soğuklardan etkilenmesinden dolayı bu bölgelerde hasat zamanında istenilen seviyede ürün toplanılamamaktadır.⁶⁰

Tarlanın sürülüp gübrenmesi ve üç bölüme ayrılmasından sonra sıra tohum ekimine gelmiştir. Tohum ekileceği zaman havanın serin ve rüzgarsız olmasına özellikle dikkat edilir. Çünkü rüzgarlı havalarda atılacak tohum, tarlanın tamamına, istenilen seviyede dağılmaz. Aynı zamanda çok sıcak olan dönemlerde de tarlaya atılan tohumlar yeşeremez ve kurur. Ekim işlemi için iki yöntem kullanılır. Bunlar savurma (serpme) ve çizgi (sıra) ekim yöntemleridir.⁶¹ Bir dönümlük alana savurma yöntemiyle, 625 dirhem (ortalama 2 kg) haşhaş tohumu serpilir. Bu yöntem ile tarlaya ekilecek olan tohumlar kendisinin üç veya dört katı kadar gayet ince ve kuru kum ile karıştırılarak ekilir. Bu sayede tohumların seyrek düşmesi sağlanmış olur. Böylece tohumların fidan haline geldiği dönemde seyreltme ve çapalama işlemlerinde harcanacak vakit ve iş gücünün önüne geçilmiş olur. Tarlaya bu şekilde ekilen tohumlar, çalı süpürgeleriyle veya tırmıkların arasına geçirilen çalılar aracılığıyla hafifçe örtülüp, üzerine merdane (yuvarlak) çekilerek ekim işlemi sonlandırılır. Böyle yapılmasının nedeni de tohumun toprak altına gömülmesini sağlayarak hava olaylarından etkilenip tarlanın bir yerine toplanmasını önlemektir. Savurma yöntemi İzmir, Manisa ve Aydın gibi, nispeten daha sıcak bölgelerde çokça uygulanmaktadır.⁶²

Çizgi yöntemi ile ekilecek olan haşhaş tohumları da aynı savurma yönteminde olduğu gibi kendisinin üç veya dört katı kadar gayet ince ve kuru kum ile karıştırılır. Daha sonra bir şişe içerisine doldurulan karışımın ağzı tülbent ile bağlanır. Bu tülbente çivi veya çubuk ile delikler açılır.⁶³ Tohumların ekime hazır hale getirilmesinden sonra tarlaya bir buçuk iki karış aralıklarla ipler çekilir. Bu işlem bittikten sonra iplerin geçtiği yerler çapa ile hafif çizgiler halinde açılarak hazırlanmış olan şişeler bu çizgilerin içine sırayla boşaltılır. Ekim işlemi gerçekleştikten sonra, aynı savurma yönteminde olduğu gibi, çalı süpürgeleri ile çizgiler kapatılır ve üzerinden merdane geçirilir. Her iki

⁶⁰ Ali Haydar, *a.g.e.*, s. 5.

⁶¹ Booth, *a.g.e.*, s. 2; Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 29.

⁶² Nuri, *a.g.m.*, ss. 216-217; Fazıl, *a.g.m.*, ss. 658-659.

⁶³ Tarman-İncekara, *a.g.e.*, ss. 26-27.

yöntemle ekilen haşhaş tohumları, filizlenmeye başladıkları dönemlerde tarlanın üzerine savurma yöntemi ile bir miktar tohum atmak adettendir.⁶⁴

1.1.3. Haşhaş Çeşitleri

Dünya genelinde birçok kültür formu bulunan haşhaşın Anadolu'da üretimine başlandığı dönemden itibaren hemen hemen yalnız kapalı haşhaş (kellelerinde delik bulunmayan) türünün tarımı yapılır. Bu türün, çiçekleriyle tohumları beyaz ve mor olmak üzere iki önemli çeşidi vardır. Bunlardan çiçekleri beyaz olanı beyaz veya ak haşhaş adı ile de anılırken bu türün afyon oranı yüksek olduğu için ekimi yapılır, mor renkli çiçeği olan çeşidi ise yağ elde etmek için ekilir. Birçok türü bulunan yabani haşhaşların çoğu bir yıllıktır. Kiremit kırmızısı renkli büyük çiçekleri olan çok yıllık türlerine ise “papaver orientale” ve “papaver pseudo-orientale” adları verilirken bu haşhaş çeşitlerinin morfin taşımadıkları için uyuşturucu etkileri yoktur.⁶⁵

Haşhaşın belirtildiği gibi çok çeşidi olmasına karşın bu bölümde yalnızca Anadolu'da ekimi yapılan çeşitleri, özellikleriyle beraber anlatılacaktır. Ele alınacak türler beyaz haşhaş ve adi veya kör haşhaştır.

Beyaz haşhaş çiçeğinin ve tohumlarının ak olmasından dolayı bu isimle anılmaktadır. Bu türün kozalarında delikler bulunmadığından tohumları kendiliğinden dökülmemekte ve bu özelliğinden dolayı “Anadolu Haşhaşı” ya da “Papaver Somniferum Anatolicum” adı ile de anılmaktadır.⁶⁶ Haşhaşın olgunlaşmasından sonra elde edilen kozalar diğer çeşitlerin kozalarına oranla daha büyük ve yumurta şeklinde olmakla beraber içerdiği morfinin fazlalığı dolayısıyla afyonu kıymetlidir. Ayrıca tohumları çok olmakla beraber çıkarılmaları da çok kolaydır. En iyi afyonun bu çeşitten elde edilmesi tıpta ve eczacılıkta en geçerli ve aranılan haşhaş çeşidi olmasını sağlamıştır.⁶⁷

Adi veya kör haşhaş olarak bilinen çeşidin çiçekleri guncasının açılmasından sonra erguvani ise de kısa süre sonra güneşin tesiri ile lilakî bir renge dönüşür. Çiçekleri de

⁶⁴ Ali Haydar, *a.g.e.*, ss. 5-6.

⁶⁵ Baytop, *a.g.m.*, s. 403; Kürçay, *a.g.e.*, ss. 9.

⁶⁶ Baytop, *a.g.m.*, s. 403; Kürçay, *a.g.e.*, ss. 9.

⁶⁷ Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, ss. 10-11; Amasyan Efendi, *a.g.e.*, s. 3; Ali Haydar, *a.g.e.*, s. 3.

kırmızı ve mor renktedir. Kozaları yuvarlak olan bu tür, olgunlaşmaya başladığında sarımsı renkte çizgilerini ortaya çıkarır. Böylelikle bir kaç gün sonra kozalarının toplanacağını işaret eder. Bu çizgilere dikkat etmek gerekir; aksi takdirde toplama zamanı geçmekte ve bu tarihten sonra toplanmayan kozalar üst taraflarında bulunan deliklerinin genişlemesiyle içerisindeki tohumlarını döker. Bu özelliğinden dolayı “Açık Haşhaş” ya da “Papaver Somniferum Spontaneum” adıyla da anılır.⁶⁸ Bu türün tohumları kahverengidir. Beyaz haşhaşa oranla daha az afyon vermesine rağmen tohum bakımından daha fazla mahsul vermektedir.⁶⁹

Haşhaşın bahsedilen çeşitlerinden başka pek çok çeşidi bulunsa da az mahsul vermelerinden dolayı ekimleri neredeyse hiç yapılmamaktadır. Çiçekleri kırmızı morumsu, sarı ve bordo renginde bulunanlarının yanı sıra Afyonkarahisar ve çevresinde deve tüyü adıyla bilinen bir haşhaş çeşit bulunmaktadır. Bu çeşidin fazla mahsul vermesinden dolayı sadece bu bölgede bu çeşidin ziraati yapılmaktadır.⁷⁰

1.1.4. Haşhaş Fidanlarının Seyreltilmesi ve Çapalanması

Haşhaş tohumlarının tarlaya ekilmesinden sonra havaların da tohum çimlenmesini sağlayacak bir seviyede seyretmesiyle beraber iki ya da üç hafta içerisinde çimlenme gerçekleşir. Beşinci ve altıncı haftada zararlı otlar belirmeye başlar.⁷¹ Bu otların belirmeye başlaması ile birlikte haşhaş fidanları büyüyene kadar iki ya da duruma göre üç defa çapa yapılır.⁷² Haşhaş fidanlarının köklerinin derin olmaması nedeniyle çapalama yapılacağı zaman azami dikkat etmek gerekir.⁷³ Bu şekilde yapılmayan çapalama fidanların köklerini kurutabilir. Tohumlar fidan haline gelip üçer dörder yaprak vermeye başladığı anda fidanların sık olduğu yerlerden söküp aralarını açmak gerekir. Bu işlem yapılırken toprağın verimli ve kuvvetli oluşuna bakılarak mesafe verilmelidir. Fakat toprağın kuvvetine güvenip fidanların arası haddinden fazla açılırsa şiddetli rüzgarlara da devrilebilir. Buna meydan vermemek adına fidanlar arasındaki

⁶⁸ Turhan Baytop, “Haşhaş”, *DİA*, XVI, s. 403.

⁶⁹ Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 11; Amasyan Efendi, *a.g.e.*, s. 3; Ali Haydar, s. 2.

⁷⁰ Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, ss. 10-12; Ali Haydar, *a.g.e.*, s. 3.

⁷¹ Ali Haydar, *a.g.e.*, s. 6.

⁷² Aylık Mecmua, *a.g.m.*, s. 14.

⁷³ Babaoğlu, *a.g.e.*, s.100.

mesafe birer karış olarak belirlenmelidir. Bu seyreltme işlemi yapılırken bir yandan da tarlada haşhaş fidanları ile beraber büyümeye başlayan zararlı otlar da temizlemelidir. Bu otları görmemezlikten gelmek haşhaş veriminin düşmesine neden olur.⁷⁴

Seyreltme işlemi yapılırken bir yandan da birinci çapa yapılarak toprağın hava alması sağlanır. Bu çapadan yaklaşık 8-10 gün sonra ikinci çapa yapılır. Bu çapada da yavaş büyüyen fidanlar yine seyreltilir ve zararlı otlar temizlenir. Seyreltme işlemi fidanlar çok büyümeden yapılmalıdır. Seyreltmenin yapılmayıp var olan fidanlarla daha çok ürün elde edileceği düşünülürse hata edilmiş olur.⁷⁵ Çünkü meyvesinden istifade edilen haşhaş bitkisinin topraktan aldığı maddeler ne kadar az olursa verimi de o kadar düşük olur. Aynı zamanda şiddetli rüzgarlarda da birbirlerine temas etmeleri kozaları yaralayacağından verimleri düşük olur.

İkinci çapadan sonra gerek görüldüğü yerlerde üçüncü çapa yapılır ama bu pek yapılan bir uygulama değildir. Her çapada özellikle de ikinci çapadan sonra fidanların etrafını doldurmak yani boğaz vermek gerekir.⁷⁶ Böylece fidanların kökleri toprakla sıkıştırılarak şiddetli rüzgar ya da başka bir nedenle fidanların köklerinden sökülmesi engellenir.

1.1.5. Haşhaş Bitkisinin Çiçek Açması ve Kozalarının Ortaya Çıkması

Ekim işleminden sonra büyümeye başlayan haşhaş fidanları farklı zamanlarda olgunlaşmaya başlar. Ağustos sonundan başlayarak Kasım ayına kadar ekimi yapılan haşhaş tohumları Haziran ayında, Aralık ayından sonra ekilen haşhaş tohumları da Temmuz ayından itibaren olgunlaşmaya başlar.⁷⁷ Olgunlaşmaya başlamaları ile birlikte çapaları ve seyreltme işlemleri düzenli olarak yapılmış ise Mayıs ayı itibarıyla fidanlar çiçek açmaya başlar. İstanbul çevresinde haşhaşlar Mayıs ayının 7'sinden 27'sine kadar çiçek açarken, Çorum'da 27 Mayıs'tan 6 Hazirana, Malatya'da 28 Mayıs'tan 5 Hazirana, Afyon'da 9 Mayıs'tan 19 Mayıs'a, Bursa'da 13 Mayıs'tan 22 Mayıs'a ve İzmir'de 22 Nisandan 9 Mayıs'a kadar kırmızı, mor, beyaz, sarı, erguvani, lilakî gibi çeşitli renklerde

⁷⁴ Amasyan Efendi, *a.g.e.*, s. 5; Ali Haydar, *a.g.e.*, s. 6.

⁷⁵ Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 6.

⁷⁶ Ali Haydar, *a.g.e.*, s. 6.

⁷⁷ Aylık Mecmua, *a.g.m.*, s. 15.

çiçekler açmaya başlar.⁷⁸

Çiçeklerin açması, haşhaşın olgunlaştığının göstergesidir. Bu süreçten sonra çiçekler dökülmeye başlar ve tamamen döküldükten sonra tepesinde kozalar belirmeye başlar.⁷⁹ Bu kozalara topalak, topak, kelle, haşhaş başı ve haşhaş kellesi gibi farklı adlar verilmektedir.⁸⁰ Kozaların genişliği 1-8 cm arasında değişirken, uzunlukları da 1,5-9 cm arasında değişmektedir.⁸¹

Haşhaşın çiçeklerinin dökülmesinden 4-5 gün sonra kelleler oldukça büyümüş ve kabarmış olacağından yeşilliğini kaybetmeden çizme işlemine geçmek gerekmektedir.⁸²

1.2. Afyon Üretimi

Haşhaş bitkisinin ziraatinin yapılmasındaki en önemli nedeni afyondur. Afyon üretimi için kozaları çizmek önemli bir meseledir. Bu önemi bir taraftan çizilen kozalardan çıkan özsuyu yağmura yıkattırmamak diğer taraftan kozaların çizilmesi zamanını geçirerek eksik özsuya sebebiyet vermemekten ileri gelir.⁸³ Kozaların yeşil renkte kaldıkları süre içerisinde, yani o hafta içerisinde, çizilmeleri gerekmektedir.⁸⁴ Kozalar ne kadar yeşil ise içeriğindeki afyon o kadar kalitelidir.⁸⁵ Kozaların çizimi için yapılacak işlem gayet önemlidir. En ufak bir dikkatsizlik pek büyük zararlara neden olacaktır.⁸⁶ Çizme işlemi için özel olarak hazırlanmış bıçaklar kullanılır. Bu bıçaklar kalemucu kadar küçük ve keskin başlara sahiptir. Osmanlı zamanında bu bıçaklar kullanılırken, aynı dönemde Avrupa'da koza çiziminde kullanılan zemberek bu işlem

⁷⁸ Kürçay, *a.g.e.*, ss. 11-12.

⁷⁹ Nuri, *a.g.m.*, ss. 216-217; Fazıl, *a.g.m.*, ss. 658-659.

⁸⁰ Aylık Mecmua, *a.g.m.*, s. 15; Baytop, *a.g.m.*, s. 403.

⁸¹ (<http://bitkiuniversitesi.com/index.php/Haşhaş#Kaps.C3.BCl>) (Erişim Tarihi, 25 Nisan 2015)

⁸² Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 35.

⁸³ Ali Haydar, *a.g.e.*, s. 7.

⁸⁴ Afyonun zamanında toplanmamasından dolayı Bursa Vilayeti'nde yaşanan bir olayı Amasyan Efendi şu şekilde aktarmaktadır. "İşte bu afyon alınacak kıvamı geçirmemek üzere beş on gün zarfında yapıp bitirmeli ve kellelerin çizilecek kıvamını iyi bilmeli zira kıvamından beş on gün evvel veyahut sonra çizilirse afyon çıkmaz ve işte bazı Bursa ovasında tecrübe olunub iri kelleler meydana gelmiş iken kıvam mevsiminden önce ve sonra çizilmiş olup afyon alınamadığından ve sebebi de bilinemediğinden Bursa ovasında afyon olmaz demekle ahali baştan çıkartılmıştır." (Amasyan Efendi, *a.g.e.*, s. 7)

⁸⁵ *Bolu*, 4 Saferü'l-hayr 336/19 Kasım 1917, s 1; Amasyan Efendi, *a.g.e.*, s. 5.

⁸⁶ Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 36.

için en ideal bıçak olarak bilinmektedir.⁸⁷

Haşhaş kozalarının çizimi sırasında koza sol el ile tutulup bileğin dönebileceği kadar sağdan sola doğru hafif bir surette bükülür. Bu esnada sağ elde bulunan çizici bıçak kozaya hafifçe temas ettirilir. Koza bıçakla temas ettirilmesinden sonra yavaş yavaş bırakılır bu esnada bıçakla diğerine benzer bir kaç çizgi daha çekilir. Açılan çizgilerden süte benzer bir su akmaya başlar.⁸⁸ Bu işlem yapılırken kozalar iki şekilde çizilir. Birisi daire biçiminde diğeri ise aşağıdan yukarı veyahut yukarıdan aşağıya doğru çizmektir. Birinci usulde alınacak verim az iken ikinci usulde alınacak verim çoktur. Bunun nedeni haşhaş bitkisinin içinde bulunan afyon yollarının dikine oluşudur. Bunun için çizme işlemi sırasında kozalar dikine iki, üç yerden çizildiğinde haşhaşın içinde bulunan afyon tamamen akacaktır.⁸⁹ Diğerinde ise bu halin aksi olur yani akan afyon miktarı az olur. Ayrıca bıçakları öyle düzenli imal ettirmek gerekir ki kozanın üzerinde bulunan yeşil ince zarı hafifçe zedelendiğinde dahi afyonu akmaya başlasın. Çizim sırasında dikkat etmeyip kozalar derin çizildiğinde afyon, kozanın içine akacağından zarar edilmiş olur. Kısacası zarın hafifçe çizilmesi gerekli olan sonucu verecektir.

Çizme işlemi sırasında havanın durumu da önemlidir.⁹⁰ Açık ve rüzgarsız günlerde afyondan alınacak verim çok olurken rüzgarlı bir günde kozaların sarsılmasından dolayı akan afyon yere damlayacağından verim az olur.⁹¹ Bazı bölgelerde sis ve dumandan dolayı havanın soğuması çiğ sebep olacağından bu durumda gündüzleri çiğ kalkana kadar çizim işlemi gerçekleştirilmemelidir. Hatta bulutlu havalarda dahi kozalar çizilmemelidir. Geceleri havanın değişmesinden endişe edilen bu gibi yerlerde çizme işlemi gündüz, rüzgarsız zamanlarda yapılmalıdır. Bu şekilde yapılan çizme işleminde, güneşin etkisi ile sütün katılaşması ve afyonun içindeki suyun buharlaşmasından sonra akan afyon bir buçuk, iki saat sonra toplanmalıdır.⁹²

Çizilme işlemi yapılırken yağmur yağmaya başlarsa buna köylüler arasında yağmur

⁸⁷ Ali Haydar, *a.g.e.*, s. 7.

⁸⁸ Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, ss. 36-37.

⁸⁹ Bu konuda Ali Haydar Bey eserinde; "...en iyisi dairen medarı enine çizmektir" derken (Ali Haydar, *a.g.e.*, s. 7) Amasyan Efendi'de "...kellelerin ortasından ve etrafını dolaştırarak bir parmak yer bırakarak çizmelidir" demektedir. (Amasyan Efendi, *a.g.e.*, s. 6)

⁹⁰ Ali Haydar, *a.g.e.*, s. 7.

⁹¹ Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, ss. 37-38.

⁹² Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 38.

yıkaması adını verirler. Bu gibi durumlarda yağmur suları koza üzerinden afyonu tamamen akıtmasa bile kalan kısmın morfin değerini üçte iki oranında düşürmektedir. Bu tür afyonlara çıkıntı adı verilir.⁹³

Çizim işlemi sırasında havadan endişe edilmeyen yerlerde bu işlem akşam yapıp sabah toplanırsa afyonların renkleri koyu olur; buna karşın miktarları daha fazla olur. Eğer haşhaş kozaları sabah çizilir, akşam toplanır ise renkleri açık olur; fakat miktarları az olur. Bazı bölgelerde de öğleden sonra çizme işlemine başlanır ve akşama kadar bu işlem sürer fakat toplama işlemi için yirmi dört saat beklenir ve ertesi gün akmış olan afyonlar toplanır. Bu afyonların rengi de koyu olmasına karşın miktarı çok olur. Miktarı az olan açık renkli afyonun piyasada alıcı bulması koyu renkli afyona oranla daha kolaydır.⁹⁴

Her bir kozasından 0,05 gram ile 0,2 gram arasında afyon toplanır.⁹⁵ Afyonlar kozalarından toplanırken 150 dirhem yani ortalama yarım kilo alacak büyüklükte kaplarda biriktirilir.⁹⁶ Bu işlemden sonra toplanan afyonun içerisinde hala bir miktar su kalacağı için bu kaplarda veya ellişer ya da yüzer dirhemlik parçalara ayrılarak tabaklara konulur. Daha sonra bu tabaklar, tozdan ve topraktan muhafazalı bir yerde suyu buharlaşıp katılaşınca kadar güneş gören veya sıcak bir yere bırakılır.⁹⁷ Afyon iyice katılaşınca yassı parçalara ayrılır. Bu şekilde ayrılan afyon parçaları genellikle kendi haşhaş yapraklarına sarılıp sandıklara konularak özel yerlerde istiflenir.⁹⁸ Her bir sandık ortalama 70-75 kilogramdır.⁹⁹ Her bir dönümden arazinin yapısına, ekilen

⁹³ Aylık Mecmua, a.g.m., s. 15; Amasyan Efendi, a.g.e., s. 7.

⁹⁴ Kayıhan, a.g.e., s. 10; Amasyan Efendi, a.g.e., s. 6.

⁹⁵ Kürçay, a.g.e., s. 15.

⁹⁶ Bu konuda Amasyan Efendi farklı bir toplama yönteminden de bahseder; “büyük ve keskin olmayan bıçağın ağzıyla sıyırıp bir afyon yaprağı üzerine almalı ve böyle devam ederek bir yaprak üzerinde, yirmi otuz dirhem miktarı afyon biriktirdikten sonra önce yaprağın uçlarını üzerine devirmeli...” (Amasyan Efendi, a.g.e., s. 6.)

⁹⁷ Ahmet Hilmi, a.g.e., s. 39; “Aylık Mecmua, a.g.m., s. 15; Ali Haydar, a.g.e., s. 7.

⁹⁸ Aylık Mecmua, a.g.m., s. 15; Baytop, a.g.m., s. 403.

⁹⁹ Çolak, a.g.m., s. 517. Farklı kaynaklarda sandıkların ağırlıkları hakkında değişik bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler şu şekilde derlenebilir: “1 Sandık yaklaşık 76 kilogramdır” (Çağrı Erhan, *Beyaz Savaş*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996., s. 30) “1 sandık 63.5 kg” (UNODC, *Drug Report*, s. 174) “1 sandık afyon 63,5 kg civarındadır.” (UNODC, *Drug Control*, s. 19) “...beher sandık 60 okka olarak kabul edilmektedir.” (Saka, a.g.e., s. 43)

haşhaşın cinsine, iklimine ve bakımına göre 1 - 4 kilo arasında afyon elde edilir.¹⁰⁰

Haşhaş kozalarının gerek çizilmesi gerek akmış olan afyonun toplanması sırasında erkeklerin yerine ücretlerinin düşük olmasından dolayı kadın ve çocuklar çalıştırılmaktadır. Bu hususta gündelikçi kadın ve çocukların ertesi gün işe gelmeme durumları afyonun zamanında toplanmamasına ve böylece büyük zararlara yol açmaktadır. Haşhaş ziraati için hazırlanan layihalarda bu durumun önlenmesi için günlük hesaplar yapmak yerine dirhem hesabıyla devamlı işçi çalıştırılması tavsiye edilmektedir. Böylece dönüm başına haşhaştan elde edilecek ürün daha fazla olacağı belirtilir.¹⁰¹

1.3. Haşhaş Tohumu Elde Etme ve Haşhaş Tohumunun Kullanım Alanları

Haşhaştan afyon ile beraber istifade edilen diğer bir üründe tohumudur. Afyonun toplanmasından sonra kozalar yeşil renkten kül rengine dönmeye başlar. Bu süreçte haşhaşın topraktan alacağı bir şey kalmaz ve toprakla alakasını kesmeye başlar. Kozaların renk değiştirmeye başlamasıyla beraber haşhaş tarlası devamlı kontrol edilmeli ve kül rengine dönen kozalar silkelenerek veya tepeleri delinerek kontrol edilir. Tohumlar kurumuş ise toplanma zamanı gelmiş demektir.¹⁰² Bu hale gelen haşhaş fidanlarının toplanması geciktirilmemelidir. Aksi takdirde kozaların tepesi kendiliğinden açılarak içerisindeki tohumlar rüzgarın etkisiyle toprağa dökülür. Bunu engellemek için kozalar sararmaya başlayıp koyu krem rengini aldığı anda işçiler tarafından fidanlar birer birer sökülüp demet haline getirilmeli ve kozalarına yakın bir yerden bağlanmalıdır.¹⁰³ Sökülme işlemi yerine keskin bir bıçak veya bahçıvan makasıyla fidanların kesilmesi usulü de uygulanır. Bu usulde de fidanlardan bir demet oluşturulur ve yine kozalarına yakın yerlerden bağlanarak tohumları dökmemesi için dik bir şekilde demetler birbirine dayatılır.¹⁰⁴ Bu şekilde birbirine dayatılan demetler tarlada

¹⁰⁰ Kayıhan, *a.g.e.*, s. 12; Amasyan Efendi 7,5 kilo afyon elde edildiğini aktarmaktadır. (Amasyan Efendi, *a.g.e.*, s. 2)

¹⁰¹ Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, ss. 40-41

¹⁰² Ali Haydar, *a.g.e.*, s. 8.

¹⁰³ Amasyan Efendi, *a.g.e.*, s. 7; Ali Haydar, *a.g.e.*, s. 8.

¹⁰⁴ Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, ss. 32-33.

10-12 gün bırakılarak tamamen kurumaları sağlanır. Yağmurdan etkilenilen yerlerde demetlerin üzeri otlarla kapatılarak ıslanmaları engellenir.¹⁰⁵

Bu sürenin sonuna işçiler torba, keten bez ya da içi bezle kaplı sandıklara kozaların başlarını eğerek bir sopa yardımıyla kozaları kırmaya başlarlar. Bu sayede dökülen tohumlar daha sonra kalburdan geçirilerek içerisine karışan toprak ve haşhaş kabuklarından arındırılır. Son işlem olarak tohumlar güneşin altına serilerek tamamen kurumaları sağlanır. Kozaların içerisinde hala kurumamış tohumlar olabileceğinden haşhaş demetleri 4-5 gün daha güneşin altında bekletildikten sonra aynı işlem tekrarlanır fakat bu defa elde edilen ürünler ikinci derece kabul edilir. Tüm bu işlemlerden sonra elde edilen tohumun bin dane ağırlığı 0.280 ile 0.610 miligram arasında değişmektedir.¹⁰⁶ On dönümlük alanda elde edilecek olan haşhaş tohumu ise 1.200 ile 1.700 kilo arasındadır.¹⁰⁷

Bu işlem sırasında haşhaş kozalarından elde edilen tohumların renkleri farklılık göstermektedir. Bazı durumlarda kozada tek renk tohum bulunsa da farklı renklerde tohumların bir arada bulunduğu durumlara da rastlanmaktadır. Osmanlı döneminde Anadolu'da haşhaş yetiştirilen bölgeler arasında haşhaş tohumu yönünden de farklılıklar vardır. Bu konuda aşağıda yer alan tablo hangi ziraat bölgesinde hangi renk haşhaş tohumunun yetiştirildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Tablo 2
Ziraat Bölgelerine Göre Tohum Çeşitleri

Yeri	Cinsi ve Tohum Rengi
Burdur – Merkez	Beyaz, Kahve, Deve Tüyü
Isparta – Merkez	Kahverengi, Sarı

¹⁰⁵ Ali Haydar, *a.g.e.*, s. 8; Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁰⁶ Tarım Bakanlığı, *Haşhaş Bitkisinin Hususiyetleri*, Mesleki Kitaplar Serisi, Ankara: Güven Matbaası, 1962. s. 4.

¹⁰⁷ Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 34; Ali Haydar, *a.g.e.*, ss. 8-9; Amasyan Efendi, *a.g.e.*, ss. 7-8. Ali Haydar Bey elde edilecek tohum konusunda şunları söylemektedir: “Ortalama olarak her dönümden 6 kile haşhaş tohumu alınır ki her kilesi 66 kıyye geldiğine nazaran 400 kıyyeye yakın hasılat demek olur.” Bu hesaba göre on dönümlük alandan beş bin yetmiş altı kilo tohum elde edilmektedir (Ali Haydar, *a.g.e.*, s. 9). Amasyan Efendi'ye göre ise; “Afyon tohumu ziraat olunan bir dönüm arazi altı kıyye afyon ve on kilo tohum verebileceğinden...” bu hesaba göre de on dönümlük araziden yüz kilo tohum elde edilmektedir (Amasyan Efendi, *a.g.e.*, s. 2)

Tablo 2'in devamı

Isparta – Yalvaç	Beyaz, Sarı
Isparta - Şarkikaraağaç	Beyaz
Isparta - İslam Köy	Beyaz
Konya - Beyşehir Merkez	Sarı, Koyu Sarı
Konya – Hatunsarayköy	Beyaz, Sarı, Koyu Sarı
Konya - İlgin Kazası	Beyaz, Sarı, Koyu Sarı
Afyon	Beyaz, Kahve, Siyah
Afyon – Bolvadinçay	Sarı, Beyaz, Siyah
Afyon - Sara Köy	Kahverengi
Afyon – Sandıklı	Beyaz, Siyah, Kurşuni
Tokat – Zile	Siyah, Kurşuni
Merzifon – Samadovaköy	Beyaz
Amasya – Varaköy	Beyaz, Siyah, Gri, Sarı, Mor
Tokat – Kızılköy	Kahve, Beyaz
Çorum - Ova Kısmı	Beyaz, Kahve, Mor, Sarı
Çorum - Şehir Civarı	Beyaz
Çorum – Delilerköy	Beyaz
Merzifon	Beyaz
Merzifon – Körköy	Beyaz
Merzifon - Marınca Köy	Siyah, Gri, Kahve, Beyaz
Merzifon – Zuğuköy	Beyaz, Kahve, Gri
Gümüşhacıköy	Beyaz, Kahve, Kurşuni, Sarı
Gümüşhacıköy – Şehir	Beyaz, Sarı, Gri, Siyah, Mor
Gümüşhacıköy – Çayankışla	Beyaz, Sarı, Kırmızı
Gümüşhacıköy – Araphacılerköy	Beyaz
Malatya	Beyaz, Kahve
Osmancık – Siciyandağ	Beyaz, Gri, Sarı, Siyah, Mor
Aydın	Beyaz
Aydın - Baltaköy	Beyaz
Denizli - Çivril – Emirciköy	Kahve, Siyah, Kurşuni, Mor
Denizli - Çal Kazası	Kahve, Sarı
Bolvadin - Çay Nahiyesi	Kahve, Sarı
İzmir	Beyaz
Trakya	Beyaz

Kaynak: Ali Kürçay, *Haşhaşların Kültür Şekline Girmesinde Türk Çeşitlerinin Mevki ve Rolü*, Çankaya Matbaası, Ankara, 1946., ss. 19-20.

Beyaz tohumlu haşhaşın ziraati neredeyse tüm Anadolu coğrafyasında yapılmaktadır. Bunun nedeni ise bu haşhaş türünün afyon yönünden zengin olmasıdır. Ayrıca haşhaş tohumları, yüzde 40-55 arasında yağ oranına sahiptir. Tohumlardaki bu yağ oranı, haşhaşın yetiştiği bölgenin iklim koşulları ve toprak şartlarına göre de farklılık göstermektedir. Aynı zaman da tohumların rengine göre de yağ oranları farklılık göstermektedir. En çok yağ oranı beyaz ve sarı renk tohumlarda olurken en düşük yağ oranı da kurşuni ve gri renkli tohumlarda olur.¹⁰⁸ Bu tohumlar içerdikleri yağ miktarları ile de yetiştirildikleri bölgelerde farklılıklar göstermektedir.

Tablo 3

İçerdikleri Yağ Oranlarına Göre Bazı İllerde Yetişen Haşhaş Tohumları (%)

İl	% En Yüksek Yağ	% En Düşük Yağ	% Ortalama Yağ
Amasya	46	40,30	42,07
Afyon	52,90	44,40	49,30
Malatya	49	41	43,85
Tokat	50,20	45	47,48
Isparta	50	41,70	45,84
Çorum	41,30	34	39,20
Aydın	44,30	38,30	41,65
Denizli	49,30	41,60	45,55
Konya	48	38	43,27

Kaynak: Ali Kürçay, *Haşhaşların Kültür Şekline Girmesinde Türk Çeşitlerinin Mevki ve Rolü*, Çankaya Matbaası, Ankara, 1946., s. 21.

¹⁰⁸ Tarman-İncekara, *a.g.e.*, s. 5.

Görüldüğü gibi tohumların içerdiği yüksek yağ oranından dolayı ezilmesi ile hem bitkisel yağ hem de lamba yağı elde edilirdi. Keten yağı gibi kuruyan yağlardan olan haşhaş yağı sanayide, ressamlıkta, sabunculukta ve daha birçok alanda kullanılmaktadır.¹⁰⁹ Bu amaçla İzmir’de tüccarlara satılan işlenmemiş tohumlar, tüccarlar aracılığıyla Marsilya’daki sabun fabrikalarına gönderilmektedir. Ayrıca Anadolu’da haşhaş ziraatinin yapıldığı yerlerde yemeklerde bu yağ kullanılmaktadır.

Osmanlı döneminde haşhaş çiftçileri, bitkinin hemen hemen hiçbir bölümünü ziyan edilmemektedir. Halk tarafından “küspe” olarak anılan yağı çıkarılmış tohum tortuları manda ve kara sığır ineklerine yedirilmektedir. Bu küspeleri yiyen hayvanlar iyi süt vermelerinin yanı sıra bu sütlerden de en iyi kaymak üretilmektedir.¹¹⁰

Afyon ve tohumu alınan haşhaş fidanlarının sapları da ziyan edilmez. On dönümlük alandan iki bin kilo civarında sap elde edilmektedir. Bu saplar demet haline getirilerek bağlanır ve kışın yakacak olarak kullanılabilceği gibi gübre olarak da kullanmak için tarlaya atılır.¹¹¹ Gübre olarak kullanılacak saplar bir gün öncesinden ahırlarda hayvanların altına serilerek onlara yatak olurken bu hayvanların tezekleri ile karışmaları sonucu ıslanan saplar ekin zamanına kadar gübrelige kaldırılır ve burada bekletildikten sonra ekim zamanında gübre olarak tarlaya serilir.¹¹²

¹⁰⁹ Karani Öğretir, *Afyon (Çay) Koşullarında Haşhaşın Su Tüketimi*, Eskişehir: Köy Hizmetleri Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, 1985, s. 1.

¹¹⁰ Booth, *a.g.e.*, s. 7; Tarman-İncekara, *a.g.e.*, s. 5; İsfendiyar Esat Kadaster, *Haşhaş Tohumu Küspesi*, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi, 1944, s. 2.

¹¹¹ Ali Haydar, *a.g.e.*, s. 9; Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 34.

¹¹² Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 8.

2. BÖLÜM: OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE AFYON TİCARETİ

2.1. Osmanlı Dönemi Haşhaş Ziraati Merkezleri

Haşhaş ziraati, yağmuru bol Karedeniz bölgesi dışında, Anadolu coğrafyasının hemen her bölgesinde yapılır.¹¹³ haşhaş ziraati için Anadolu coğrafyasında bir sınır çizilecek olursa İskenderun Körfezi, Erzurum ve İzmir arasında kalan bütün bölgeler afyon üretimi için haşhaş ziraatına elverişli iklime sahiptir. Trakya'da ise Çatalca ve Tekirdağ civarında gerek iklimi ve gerek arazisi bakımından haşhaş ziraatına yapılabilmektedir. Haşhaş, deniz seviyesinden 1.850 m seviyesine kadar yetiştirilir. Bu gibi yüksek mevkilerde ilkbaharda ziraatı yapılmaktadır.¹¹⁴ Tokat, Amasya, Kütahya ve Isparta bölgeleri haşhaş ekimiyle meşhur olan ve 1.000 m yüksekliğe kadar haşhaş ekimi yapıldığı bölgelerdir.¹¹⁵ Bunun yanı sıra Afyonkarahisar'da deniz seviyesinden 1.850 m yükseklikte yer almakta ve ileri seviye de haşhaş ziraati yapılmaktadır.¹¹⁶

Anadolu afyonu ince ve kaba afyon olarak üzere iki çeşittir. İnce afyon daha çok Malatya, Tokat, Zile, Yozgat, Amasya, Ereğ, Harput, Gümüşhacıköy ve Kayseri civarında yetişen haşhaştan elde edilmektedir. Bu afyon genellikle İstanbul'a bazen de Samsun'a sevk edilerek ihraç edilir. Kaba afyon tabiri ise Batı Anadolu'da Afyonkarahisar, Balıkesir, Bigadiç, Kırkağaç, Uşak, Ankara, Nallıhan, Bilecik, Eskişehir, Konya, Göynük, Beypazarı ve Geyve dolaylarında yetiştirilen haşhaştan elde edilen afyon için kullanılmaktadır. Bu afyon ise İzmir Limanı vasıtasıyla alıcı ülkelere ulaştırılır.¹¹⁷

İhraç edilen afyonlar yetiştirildiği yerin adıyla değil ihraç edildiği iskelenin adıyla anılır. Örneğin; en iyi afyon yetiştiren yer, isminden de anlaşılacağı üzere Afyonkarahisar ve çevresi ise de bu bölgenin afyonları genellikle İzmir'den yurtdışına sevk olunduğu için "İzmir Afyonu" olarak bilinir. İstanbul'dan sevk olunan afyonlar "İstanbul Afyonu"

¹¹³ Bozkaya, *a.g.e.*, s. 52.

¹¹⁴ Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 15.

¹¹⁵ Bozkaya, *a.g.e.*, s. 52.

¹¹⁶ Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 15.

¹¹⁷ Çolak, *a.g.m.*, s. 517; Melih Gürsoy, *Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları ile Bizim İzmirimiz*, İstanbul: Metis Yayıncılık, 1993. s. 67.

olarak anılmaktadır.¹¹⁸ Malatya ve Sivas vilayetlerinde yetiştirilen afyonlar ise Samsun İskelesi'nden veya Sinop İskelesi'nden sevk olundukları için “Samsun Afyonu” veya “Sinop Afyonu” olarak bilinir.¹¹⁹

Yurt dışında ise Anadolu afyonları daha çok İzmir ya da İstanbul Afyonu adlarıyla tanınmaktaydı. İzmir afyonlarının görüntüsü sarıya çalan parlak esmerdir. Havada kuruduktan sonra daha fazla donuklaşır ve daha sert olurken kokusu keskin ve tadı acımsıdır. İstanbul afyonlarının rengi ise İzmir afyonlarına göre daha koyu olmakla beraber genel özellikleri aynıdır. Isparta'nın İslamköyü mahsulü ve Uşak afyonları, İzmir piyasasının; Zile, Tokat ve Gümüşhacıköy malları ise İstanbul piyasasının birinci derece mallarıdır. Çünkü anılan bölgelerde yetişen afyonlar %12-15 derecesinde yüksek morfin içermektedirler.¹²⁰ Afyonkarahisar ve Burdur afyonları %11,5-12 oranında morfin içerdiğinden ikinci; Sandıklı, Akhisar ve Balıkesir afyonları da %11,5 oranında morfin içerdiğinden üçüncü ve Gediz, Kula, Simav ve Kütahya afyonları %10-11 oranında morfin içerdiğinden dördüncü derece sayılırlar.

Morfin oranın bu fazlalığından dolayı bütün dünyada tıp alanında ve ecza fabrikalarında en çok Anadolu afyonları kullanılmakta ve bu itibarla “drogist” adıyla alınıp satılmaktaydı.¹²¹ Bir senelik afyon üretimi 4.500 sepeti aşmazsa küçük, 7.000 sepeti aşarsa orta ve 8.000-8.500 sepete çıkarsa o seneki üretim için büyük tabiri kullanılır.¹²² Bu itibarla 1905 yılı itibarıyla Anadolu'da afyon üretilen yerler, üretim miktarının çokluğu ve öneminden dolayı şu şekilde sıralanmaktadır; Bursa, Konya, Selanik, Adana, Ankara, Sivas ve Mamuretü'l-Aziz [Elazığ] vilayetleri.

¹¹⁸ Mat, a.g.m., s. 287; Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 41.

¹¹⁹ *Ticaret Salnamesi*, s. 176; *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, Sene 1, I/24 (27 Kânun-u Evvel 1333), s. 380.

¹²⁰ Çolak, a.g.m., s. 517; *Ticaret Salnamesi*, s. 176

¹²¹ Aylık Mecmua, a.g.m., s. 14.

¹²² Erkan Serçe, *İzmir 1905*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2000, s. 214.

Tablo 4**Afyon Üretimi Yapılan Vilayetler ve****Bu Vilayetlerdeki Afyon Üretim Alanları İle Üretim Miktarları (1910)**

Vilayetler	Afyon	
	Ekilen Arazi	Alınan Hasılat
	Dönüm	Kıyye ¹²³
Adana	45	22
Ankara	6.946	9.766
Aydın	23.931	19.068
Bağdat	20	40
Halep	1.000	1.000
Hüdavendigâr (Bursa)	82.619	73.258
Sivas	13.789	17.750
Kastamonu	15	40
Konya	38.097	62.627
Mamûrat-ül- Aziz (Elazığ)	18.695	28.975
İzmit Sancağı	797	1.297
Bolu	4.692	9.250
Karesi (Balıkesir)	16.000	18.000
Osmanlı Asya ve Afrika Toplam ve Ortalaması	206.646	241.093

Kaynak: Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti İstatistik Şubesi, *1325 Senesi Asya ve Afrika-yı Osmanî Ziraat İstatistiği*, Dersaadet: Yayınevi Belirtilmemiş, 1327, ss. 174-175.

2.2. Osmanlı Döneminde Afyon Ticareti

Afyon, Osmanlı İmparatorluğu için ticaretinden her zaman kâr sağlanmış bir üründür. 19. yüzyıl boyunca en önemli ihraç maddeleri arasında yer alan afyon, bu dönemde en çok İzmir Limanı'ndan dış piyasalara pazarlanmaktaydı. İmparatorluğun en büyük afyon pazarını oluşturan İzmir, aynı zamanda en çok gelir getiren limana da ev sahipliği yapmaktaydı. İzmir, 1891'de yapılan bir istatistiğe göre 94.000.000 frank ihracatı, 71.000.000 frank ithalatı olan, Avrupa'nın belli başlı limanlarıyla ticari ilişkileri olan bir şehir, 100'den fazla hana sahip önemli bir ticaret merkezdir.¹²⁴ Aynı dönemlerde İstanbul

¹²³ Bir kıyye 1,282 kilogramdır.

¹²⁴ Sabri Sürgevil, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2009, s. 165. Ayrıca bkz. Bozkurt Ersoy, "İzmir Hanları Üzerine Bazı Tespit ve İncelemeler", *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXXII (1988), s. 95.

ise imparatorluk merkezi olmasına karşın, Anadolu-Bağdat demiryolu hattı inşa edilene kadar her zaman İzmir'in gerisinde kalmıştır.¹²⁵

Afyonun aranılan bir ürün olması, tıp ve eczacılık alanının temel hammaddelerinden biri olmasından kaynaklanıyordu. Giriş bölümünde anlatıldığı üzere Sertürner'in afyonu sentezleyerek morfini keşfetmesiyle birlikte afyon, dünya ticaret sahnesinin en önemli maddelerinden bir haline gelmişti. Bu özelliğinden dolayı ilaç sanayinin yoğun olduğu Avrupa ve Amerika ülkeleri için ticareti daha çok önem kazandı. Bu durum afyon yetiştiricilerinden biri olan Osmanlı İmparatorluğu için bulunmaz nimetti. Ayrıca Osmanlı afyonları içeriğindeki yüksek morfin oranı ile de aranılan bir üründü. Diğer afyon çeşitlerinin %8-10 oranında morfine sahip olmalarına karşın Osmanlı afyonları %13-15 oranındaki morfin oranıyla ilaç sanayisinin gözde ürünlerindendi. En iyi afyonlar Afyonkarahisar, Eskişehir, Balıkesir, Kütahya ve Konya vilayetlerinde üretiliyor ve içerdiği %10-15 oranında yüksek morfin sayesinde çokça tercih ediliyordu.¹²⁶

Yüksek morfin oranına sahip Anadolu afyonunun tamamı, onu işleyecek herhangi bir sanayi kolunun ülke sınırları dahilinde bulunmaması nedeniyle ihraç ediliyordu. Limanlardan bu dönemde yapılan dış ticarete ait verilerin ancak 19. yüzyılın üçüncü çeyreği gibi geç bir tarihte yayınlanmaya başlaması, bu dönem öncesine ait bilgilerin temini açısından sıkıntılara yol açmaktadır. Ortaya çıkan sıkıntının çözümü adına, imparatorluğun ticari ilişkilerde bulunduğu diğer devletlere ait resmi kaynaklardan ya da Anadolu'ya seyahat etmiş gezginlerin eserlerinden yararlanılmaktadır. Bu konuda 17. yüzyıldan itibaren İzmir'de ticari faaliyetlerini arttıran Hollanda ile yapılmış ticarete ait kayıtlar önemlidir.¹²⁷ Bu devletin arşivindeki belgelere dayanarak, 1822 yılı itibarıyla, Osmanlı'nın afyon ihracatına ait bilgiler aktaran Jan Schmidt'in *From Anatolia to Indonesia* adlı eseri önemli bir kaynaktır.¹²⁸

Jan Schmidt, eserinde 1822 yılından 1889 yılına kadar Osmanlı'nın afyon ihracatı hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Bu kaynağa göre Tanzimat öncesinde uygulanan

¹²⁵ Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası, 1974, s. 96; Çolak, a.g.m., s. 521; Serçe, a.g.e., s. 215;

¹²⁶ Aylık Mecmua, a.g.m., s. 14.

¹²⁷ Baykara, a.g.e., s. 96.

¹²⁸ Çolak, a.g.m., s. 521.

yedd-i vahid usulünün etkileriyle afyon ihracatında gözle görülür dalgalanmalara mevcuttur. Yedd-i vahid uygulanmadan önce yıllık afyon üretimi 250.000 çeki iken, yedd-i vahid uygulandıktan sonra 70-80.000 çekiye kadar düşmüştür.¹²⁹ Örneğin 1835 yılında 1.756 sandık olan ihracat, 1837 yılında 417 sandığa kadar düşmüştür. Aynı yıl elde kalan ürün ise 2.128 sandıktır. Mısır Hidivi Mehmet Ali Paşa'nın 1831-1841 yılları arasındaki isyanı ile birlikte Konya ve Kütahya'ya kadar gelmesi,¹³⁰ afyon üretimini olumsuz yönde etkilemiştir.

1857 yılında yapılan ihraç edilen afyon miktarı toplam ihracatın %10,62 yani 214.000 kg ile 5. sırada yer alırken, 1861 yılında %21,34 yani 234.000 kg'lık satış ile 1. sırada yer almasını sağlamıştır.¹³¹ 1856 yılında inşasına başlanan İzmir-Aydın Demiryolu inşasının bittiği 1866 yılı itibarıyla afyon ihracatı ortalama 2000 sandık seviyesine ulaşmıştır.¹³² 1867 yılında demiryolu ile entegre hale getirilecek olan İzmir Limanı'nın inşasına başlanmıştır.¹³³ Böylece demiryoluyla iç bölgelerden İzmir'e getirilen afyon, liman vasıtasıyla ihraç edilecekti. Liman inşasının başlaması ve demiryolunun da etkisiyle afyon, o güne kadar ki en yüksek ihracatını 1875 yılında, 6500 sandık ile gerçekleştirdi. Afyon, bu ihracat rakamını 1877 yılında 9000 sandık, 1881 yılında da 12000 sandık ile en üst seviyeye ulaştırdı.¹³⁴ Ayrıca afyon, 1881 yılında İzmir Limanı'ndan yapılan toplam ihracatın %14,20'sine denk gelen 600 ton ile ihracatı yapılan mallar arasında ikinci sırada yer almıştır.¹³⁵ İzmir'de yapılan ticarete ödeme, yarısı satışı takip eden ilk cumartesi günü ve diğer yarısı da ondan sonraki cumartesi günü olmak üzere, iki taksitte yapılırdı.¹³⁶ Afyon ihracatının parasal karşılığı ifade edilecek olursa, 1897 yılında 62.000.000 kuruş gelir elde edilirken bu rakam

¹²⁹ Zafer Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 25.

¹³⁰ Bu yıllar arasında ortalama afyon üretimi ise 700 sandık civarındadır. (Jan Schmidt, *From Anatolia to Indonesia, Opium Trade and The Dutch Community of Izmir (1820-1940)*, İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1998, s. 189.) Ayrıca bkz. Mehmet Kocaoğlu, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 6 (1995), s. 200, 202.

¹³¹ Baykara, *a.g.e.*, s. 102.

¹³² Jan Schmidt, *a.g.e.*, s. 190; Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul: Yordam Kitap, 2007, s. 111.

¹³³ Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir", *DİA*, XXIII, ss. 523.

¹³⁴ Schmidt, *a.g.e.*, s. 190. 1877 ve 1881 yılındaki ihracat rakamları hakkında *Aylık Mecmua*'da yayınlanan tabloda farklı rakamlar verilmiştir. Buna göre 1877 yılında 9500 sandık, 1881 yılında ise 11000 sandık ihracat gerçekleşmiştir. (Aylık Mecmua, *a.g.m.*, s. 15)

¹³⁵ Baykara, *a.g.e.*, s. 102.

¹³⁶ Serçe, *a.g.e.*, s. 215.

Osmanlı'nın o dönem ki fındık, pamuk ve arpa ihracatından fazla, neredeyse 63.000.000 kuruşluk zeytinyağı ihracatı ile eşdeğerdir.¹³⁷

19. yüzyıl boyunca İngiltere'nin pamuklu ürünleri ihracatı için geniş bir pazar konumunda olan Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere'ye mısır, ipek, kuşüzümü, yün, sünger ve afyon satıyordu. 1827 ile 1869 arasında İngiltere'nin ithal ettiği afyonların %80-90'ı Osmanlı ürünüydü. İran'dan yapılan afyon ithalatının gelişmesinden sonra bile bu ticaret hiçbir zaman %10'un altına düşmedi. İran afyonu, doğrudan anayurdundan bazen de Osmanlı malı gibi görünecek şekilde ambalajlanıp İstanbul üzerinden ihraç edilmekteydi.¹³⁸ İngiltere'den sonra Amerika da diğer önemli alıcı ülkeydi.¹³⁹ Fransa, Avusturya-Macaristan, Almanya, İtalya, İsviçre, Belçika, İspanya, Mısır, Hollanda, Rusya, Portekiz ve Romanya gibi ülkelere de ihraç yapılmasına karşın Amerika ve İngiltere'ye nazaran pek kayda değer seviyelerde değildi.¹⁴⁰

Filiz Çolak'ın Lewis Farley'den aktardığına göre, 1857'de İzmir Limanı'ndan İngiltere, Amerika ve Çin'e 266.3821 pound değerinde, 3.271 sandık, 1858'de Fransa'ya 5.734 kg, İngiltere'ye 90.397 kg; 1859'da Fransa'ya 7.188 kg. İngiltere'ye 136.695 kg; 1860'da Fransa'ya 10.561 kg, İngiltere'ye 195.360 kg afyon ihraç edilmiştir.¹⁴¹ Amerika ise yüzyılın sonunda, 1895'te 357.981 lira, 1896'da 365.514 lira değerinde afyon satın alırken, 1897 senesinde büyük bir artışla 1.081.754 liralık afyon ithal etmiştir. Son sene

¹³⁷ *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Ed. Halil İnalçık-Donald Quataert, C: II, İstanbul 2004, s. 951. İzmir piyasasında afyon çeki ile (bir çeki 250 dirhemdir) ve mecdiye 20 kuruş hesabı ile satılır. Osmanlı lirasıyla 100 kuruş olarak kabul edilir (Serçe, *a.g.e.*, s. 214)

¹³⁸ Booth, *a.g.e.*, s. 45

¹³⁹ XIX. Yüzyılın başında Doğu Akdeniz'de ticaretini arttırmak isteyen Amerika, İzmir'de bir konsolosluk açmak için Osmanlı Devleti'nden 1802 tarihinde izin istemesine karşın bu teklifleri iki devlet arasında bir ticaret antlaşmasının bulunmamasından dolayı geri çevrilmiştir. Bunun üzerinde 1808 ve 1811 tarihlerinde Amerika talebini yenilese de Osmanlı yönetimi tarafından geri çevrilmiştir. Yaşanan bu durum karşısında Amerikalı tüccarlar 1811 yılında, Amerikan Ticaret evi isimli gayri resmi bir örgüt kurdular. Bu örgüt aracılığıyla Amerikan ticari gemileri İzmir'e kahve, baharat, pamuklu ürünler getiriyor, afyon ve kuru meyve götürüyorlardı. 1816'da İzmir'e gelen gemi sayısı 8 iken, bu rakam 1828'de 28'e çıkmıştır. (Hasan Tahsin Fendoğlu, "Osmanlı ABD Ticarî İlişkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, XIV (2002), s. 275)

¹⁴⁰ Serçe, *a.g.e.*, s. 214; Çolak, *a.g.m.*, ss. 522-523.

¹⁴¹ Çolak, *a.g.m.*, s. 522. Fakat Lewis Farley'in eserinde vermiş olduğu bilgiler ile Jan Schmidt'in eserinde vermiş olduğu bilgiler arasında gözle görülür farklılıklar mevcuttur. Jan Schmidt, 1857 yılı için 2.700 sandık ihraç edildiğini yazarken, Farley, 3.271 sandık ihraç edildiğini yazmaktadır. Aynı şekilde 1858 yılında Fransa ve İngiltere'ye toplamda 96.161 kg afyon ihraç edildiğini aktarırken, Schmidt'e göre bu sene 1.130 sandık ihraç edilen, 12 sandık da ihraç edilemeyen afyon mevcuttur. Bir sandık afyon 65 kg olarak hesaplandığında o yıl toplamda 73.450 kg afyon ihraç edilmiştir. (Lewis Farley, *The Resources of Turkey*, London, 1863, s. 45; Schmidt, *a.g.e.*, s. 190.)

yapılan bu seviyedeki afyon satışı Osmanlı tüccarınca bir sonraki sene Amerika'nın afyon ithal etmeyeceği şekilde yorumlanmıştır.¹⁴²

Afyon ticaretiyle ilgili olarak, afyon üreten vilayetler de kayıt tutmuştur. Fakat bu kayıtların sık sık el değiştirmesi ve tek bir merkezde bütün kayıtların toplanılmamasından dolayı net rakamlara ulaşmak zordur. Afyonun direkt üreticiden yapılan ilk satışına dair kayıtlar tutmak ve yapılan bu satışa bir düzen getirmek amacıyla 1911 senesinden talimatname yayınlanmıştır.¹⁴³ On dört maddeden oluşan talimatnameye göre afyon üretilen yerlerde ya da afyon alım satımının yapıldığı yerlerde “mizan” adı verilen satış yerlerinin açılması ve üreticilerin afyonlarını satsın ya da satmasın mizana getirip ne kadar ürünü olduğunu bildirmesi ve göstermesi zorunlu tutulmuştur. Mizanlar ürünün toplanma işleminin sonuna kadar geçen süre içerisinde açık bulunur ki, bu mizanda, mal müdürünün gözetiminde bir mizan memuru, duruma göre bir veya daha fazla müzayede kâtibi, bir yazıcı, bir kolcu ve bir kantarcı görev yapar. Mizan kurulu kaldığı sürece hiç bir üretici ürününü mizan dışında satamaz; eğer sattığı haber alınırsa satılan afyon kaçak mal kabul edilerek iki kat öşre tabi tutulur. Mizanda satışı gerçekleştirilen afyon için tüccardan aldığı afyon oranında öşür vergisi alınır. Bunun karşılığında ürünün öşrü alındığına dair tüccara bir tezkere verilir. Eğer tüccar öşrü daha sonra ödeyeceğini bildirirse bu tüccardan bir senet alınır ve ödemesi için bir hafta süre verilir. Belirtilen süre sonunda öşrünü ödemiş olan tüccarın dükkanında bulunan malları haczedilir ve öşür bu haciz masrafları ile birlikte alınır.

Afyon fiyatlarında günlük değişimler olacağından bunun çözümü için her gün vilayet piyasa merkezinden telgrafla her afyon çeşidi için günlük fiyatlar öğrenilir ve fiyat listesi mizanın bulunduğu yere asılır. Afyonunu mizana getiren fakat satmak istemeyen üreticilerden o günün en yüksek fiyatı ile öşür vergisi alınır. Mizan zamanında, mizanda işlem görmüş her afyon için bir tezkere yazılır ve tezkeresi olmadığı halde mizanın bulunduğu yerden sevk olunan bütün afyonlar kaçak olarak kabul edilir. Ayrıca mizanda bulunan deftere afyon üreticileri ve afyon tüccarları kayıt yaptırmak zorundadır. Bu sayede alım satım işlemleri sırasında bu deftere kayıtlı olan üreticilerin üzerine kayıtlı

¹⁴² “Havadis- Mahalliye”, *İzmir*, (6 Teşrin-i evvel 1313/18 Ekim 1897), s. 3

¹⁴³ *Afyon Öşrünün Mizan Mahallerinde Süret-i İstifasıyla Afyonun Nakli Ve Sairesi Muamelâtına Dair Talimâtı* (Mizan Talimatı), Dersaadet, 1327.

olan ürünler satış işlemleri sonrasında tekrar düzenlenerek üreticinin ne kadar afyon ürettiği ne kadarını sattığının kaydı tutulmuş olur. Aynı uygulama tüccar içinde uygulanır. Bunda ki amaç maliye memurları tarafından herhangi bir zamanda tüccarın dükkânı denetlendiğinde elindeki afyon ile mizanda satın aldığı afyonun karşılaştırılmasının sağlanmasıdır. Bu durumda eğer tüccarın mizan defterindekine kıyasla elinde daha fazla afyon bulunursa bu fazla afyon kaçak sayılıp iki kat öşre tabi tutulacağı gibi nakliye masrafları da bu öşre eklenir.

Elindeki afyonu yurtdışına ihraç etmek isteyen tüccarlar bir nakliye tezkeresi çıkarmak zorundadır. Bu nakliye tezkeresi mal müdürlüğünden verilecek üzerinde bir kuruşluk pul bulunan beyanname ile alınır. Bu tezkere gidilen her gümrükte gösterilmeli ve kayıt altına alınmalıdır. Bu kayıtlar her ay sonunda vilayet muhasebelerinde dip koçanlarına eklenerek saklanır.¹⁴⁴

Afyonun mizanda satışının yanı sıra imparatorluk sınırları içerisinde en iyi afyonu üreten yerlerden olan Gümüşhacıköy'de bir afyon panayır kurulması için ilçe kaymakamı başkanlığında bir kurul toplanmıştır. Kurul bağlı olduğu mutasarrıflığa yazdığı 20 Temmuz 1909 tarihli yazıda topraklarının bazı önemli maddeleri barındırdığı ve bu maddelerin her çeşit ekini ve hububatı layıkıyla yetiştirdiği, bu ekinler arasında kendir ve afyonun, Anadolu'nun diğer yerlerinde yetişenlerine nazaran daha iyi yetiştiği belirtilmiştir. Ayrıca Temmuz ayının başından 7 Ağustos'a kadar süren hasat zamanında hem Gümüşhacıköy halkı hem de civar yerlerden birçok tüccar ve halkın, kazalarından afyon alım satımında buldukları da belirtilmiştir. Kazalarında üretilen afyonun parlaklığı ve bahsedilen süre boyunca yapılan 25.000 liralık satışın Avrupa piyasalarında dahi bilindiği, bu kadar iyi afyon yetiştirmelerine karşın vurguncuların üreticileri kandırmaları ve haklarını gasp etmelerini engellemek ve aynı zamanda belirtilen tarihler arasında yapılacak ve beş hafta sürecek olan panayırın çevre vilayetlere de haber verilmesiyle hem üreticiler hem de alıcıların vurguncular tarafından zarara uğratılmalarının engellenmesi amaçlanmıştır.¹⁴⁵ Mutasarrıflık ve vilayetin hem tüccarları vergilendirmek hem de üreticiyi korumak adına bu fikre sıcak bakmaları

¹⁴⁴ *Mizan Talimatı*, ss. 2-4.

¹⁴⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye Dairesi (DH.MUI), 17-1/16, Ek: 2.

sonucu¹⁴⁶ Dahiliye Nezareti'nin de 29 Eylül 1909 tarihli onayı ile Gümüşhacıköy'de her sene Temmuz ayı başından 7 Ağustos'a kadar beş hafta sürecek bir panayır kurulmasına izin verilmiştir.¹⁴⁷

Bu dönemde faaliyetlerini sürdüren Duyun-ı Umumiye İdaresi ise aşarlarını kontrol ettiği bölgeler hakkında yayınladığı bir bildiri de afyon üzerinden alınan aşar hakkındaki tasarruflarını şu şekilde yürürlüğe koymaktaydı. 3 Haziran 1913 tarihli ve 705 numaralı Sadarettin gelen yazıyla aşarı kısmen Duyun-ı Umumiye İdaresi'ne havale edilen kazalarda istisnasız her türlü aşar belirtilen idareye bırakılarak ihalesi halinde mültezimlerinden alınacak senetler ve emanette kaldığı sürece yeterli para ve eşyanın Duyun-ı Umumiye İdareleri'ne teslim edilmesi kararlaştırılmıştır.

Buna ek olarak vakıf köylerinin 1889 senesine kadar müdahale edilmeyen gelirleri, maliye tarafından gönderilecek havaleler üzerine mal sandıklarından yöneticilerine verilerek, vakıf köylerin gelirleri adıyla bölgelerindeki Duyun-ı Umumiye sandıklarıyla mal sandıkları arasında hiç bir işlem yapılmaması kararlaştırılmıştır. Aşarı, Duyun-ı Umumiye'ye havale edilmeyen kazalarda ise 1889 senesine kadar müdahale edilmemiş olan vakıf köylerin aşarlarının içinde bulunan seneden itibaren artık bazı köylerin aşarları gibi mal sandıklarınca gelir kaydıyla karşılığının maliye bütçesine kaydedilmesi ve gelecek olan havaleye dayanılarak yöneticilerine verilmesi ve de aşarlarına eskiden beri müdahale edilmeyen sekiz vakfın yine eskiden olduğu gibi yöneticileri tarafından aşarlarının belirlenmesi ve vergilendirilmesine karar verilmiştir. Bu şekilde Duyun-ı Umumiye tarafından vergilendirilecek aşar gelirlerinden, Vilayet Genel İdaresi'ne ait hisselerin özel talimatlar uyarınca Duyun-ı Umumiye sandıklarından Ziraat Bankası sandıklarına ve Ziraat Bankası bulunmayan kazalarda ise mal sandıklarına verilmesi ve böylece tahsilat cetvellerinin belirtilen idarelerden Vilayet Genel Gelirler müdür veya memurlarına verilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece aşar ile ücret arzları birlikte tahsil edilen ve Hazine-i Hassa'dan yönetilen bazı köyler ve mezzalar, Duyun-ı Umumiye tarafından hiç bir suretle müdahale edilmeyerek bu yerlerin eskiden olduğu gibi devlet emlakının memurları tarafından vergilendirilmesine karar verilmiştir. Bundan sonra yapılacak işlemler on madde halinde sıralanmıştır, bu maddelerden bazıları şu

¹⁴⁶ BOA, DH.MUI, 17-1/16, Ek: 2; DH.MUI, 17-1/16, Ek: 3.

¹⁴⁷ BOA, DH.MUI, 17-1/16, Ek: 1.

şekildedir:

Bütün yerler, Kala-i Sultaniye Sancağı (Çanakkale Sancağı)'nın hububat aşarı dışarıda tutularak, aşarı kısmen Duyun-ı Umumiye'ye havale edilmiş olan diğer kazaların bütün köylerinin her türlü aşarı Duyun-ı Umumiye'ye havale edilmiş sayılarak ihaleleri yapıldığı takdirde mütezimlerden alınacak senetler tamamen bu idare adına düzenlenecek ve teslim edilmeleri sağlanacaktır. Böylece kaza, liva ve vilayetler tarafından 2 Ağustos 1910 tarihli tarifnamenin eki uyarınca Duyun-ı Umumiye'nin aşar tahsilatı ve masraflarından dolayı yapılmakta olan işlemler hesaba katılarak içinde bulunulan sene başından itibaren artık yapılmayacağı yani Duyun-ı Umumiye'nin aşarı tahsilat ve masraflarından dolayı mal sandıklarının gelirler, esas, ödenek ve havaleler defterlerinde hiçbir kayıt işlemi yapılmayacaktır. Aşardan muaf tutulan sekiz vakıftan başka 1889 senesine kadar müdahale edilmeyen vakıfların, 2 Ocak 1910 tarihli genelge uyarınca emanet hesabına alınıp oradan yöneticilerine verilmekte olan gelirlerine gelince; belirtilen gelirlerin dahi bu seneden itibaren diğer köylerin aşarlarıyla Duyun-ı Umumiye tarafından vergilendirildikten sonra havaleleri daha sonra mal sandıkları yöneticileri tarafından onaylanacaktır. Şöyle ki havaleler bir önceki senenin gelirlerine göre düzenleneceğinden içinde bulunulan seneye ait havaleleri vaktiyle gönderebilmek üzere 1889 senesine kadar müdahale edilmeyenler başta olmak üzere vakıflara ait olan köyler bulunup bunların 1912 senesi gelirlerinin tamamının nelerden oluştuğunu açıklayan bir cetvelin bir aya kadar gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

Duyun-ı Umumiye İdareleri'nce vergilendirilecek aşar gelirlerinin Vilayet Genel İdaresi'ne ait hisselerden sonra tebliğ olunan, 14 Nisan 1913 tarihli tarifname uyarınca haftadan haftaya ayrılarak Duyun-ı Umumiye sandıklarından doğrudan doğruya Ziraat Bankası sandıklarına ve Ziraat Bankası sandıkları bulunmayan kazalarda ise mal sandıklarına verilecektir. Böylece Vilayet Genel İdaresi muhasebe talimatnamesinin 23. maddesine göre vilayet genel hesabına verilmesi gereken tahsilat cetvelleri, Duyun-ı Umumiye İdaresi'nden doğrudan doğruya Vilayet Genel Hesaplar müdür veya memurlarına verilecektir. Yani mal sandıklarınca vergilendirilen vilayet genel gelirleri hakkında Ziraat Bankası ile Vilayet Genel Gelirleri'ne karşı Vilayet Genel İdaresi muhasebe talimatnamesi ile 14 Nisan 1913 tarihli tarifnameye göre mal sandıklarının ilgili görevleri Duyun-ı Umumiye tarafından vergilendirilen aşardan dolayı Duyun-ı

Umumiye İdareleri tarafından aynı şekilde uygulanacaktır.

Aşarı Duyun-ı Umumiye'ye havale edilmeyen kazalarda dahi 1889 senesine kadar müdahale etmeyen vakıf köylerinin aşarlarının içinde bulunulan seneden itibaren diğer köylerin aşarları oranınca tamamen mal sandıklarına gelir kaydolunarak karşılığı havale edilip yöneticilerine ödenmek için yukarıda da açıklandığı üzere istenilen cetvelin gönderilmesiyle havaleler talep edilecektir. Ancak aşarına daha önceden hazine tarafından müdahale edilmeyen sekiz vakfın eskiden olduğu gibi yöneticileri tarafından aşarları alınacak ve vergilendirilecektir. Belirtilen sekiz vakıf ise şunlardır: Celâliye, Abdülkadir Geylani, Hacı Bektaş-ı Veli, Hacı Bayram-ı Veli, Gazi Mihal, Evrenos, Ali ve Süleyman Bey vakıflarıdır.

Hazine-i Hassa tarafından yönetilmekte olan devlet emlakları ise ikiye ayrılıp bunlarından bazılarında bütün yerlerin aşarları ve ücretlerinin vergileri alınırken bazılarında ücretlerin vergisi alınmaz sadece aşarın vergisi alınır. Bu yerler Aydın Vilayeti'nin Akhisar, Nazilli, Çal kazalarıyla; Ankara, Hüdavendigar (Bursa) vilayetleri ve İzmit Sancağı'ndaki köyler ve mezralardır. Fakat aşar ile ücreti karışık tahsil edilmekte olan Hayfa, Humus, Selimiye, Kudüs, Yafa, Gazze, Halil'ur Rahman kazalarındaki köyler ve mezralar aşarı eskiden olduğu gibi devlet emlakı memurları tarafından yönetilecek ve vergilendirileceğinden bu kazalara Duyun-ı Umumiye tarafından müdahale edilmeyecektir.

28 Temmuz 1912 tarihinde Duyun-ı Umumiye Genel İdaresi tarafından taşra duyun-ı umumiye idarelerine yapılan bildirimler uyarınca yeni bir emre kadar bu kararların uygulanması istenmiştir.

Belirtilen kararlar uyarınca Aydın Vilayeti'nin İzmir Sancağı'nın İzmir, Menemen, Nif, Tire, Bayındır, Ödemiş, Karaburun, Seferihisar, Foça ve Kuşadası kazalarının afyon aşarları 1913 senesinden itibaren Duyun-ı Umumiye tarafından vergilendirilecektir. Ayrıca bu vilayetin Urla ve Çeşme kazalarının afyon aşarları Konya-Ereğli demiryolu karşılığı olarak belirlense de 1913 senesi başından itibaren Konya-Ereğli demiryolu karşılığı adı altında Duyun-ı Umumiye memurları tarafından vergilendirilecektir. Aynı şekilde Bergama, Manisa, Kasaba, Alaşehir, Kula, Akhisar, Salihli, Gördes, Demirci, Eşme, Kırkağaç ve Soma kazalarının afyon aşarları; Aydın Vilayeti'nin bir başka

sancağı olan Menteşe Sancağı (Muğla)'nın Muğla, Milas, Makri, Marmaris, Bodrum ve Köyceğiz kazalarının afyon aşarları; Denizli Sancağı'nın Denizli, Tavas, Buldan, Sarayköy, Çal ve Garbi Karaağaç kazalarının afyon aşarları; Hüdavendigâr Vilayeti (Bursa)'nin Bursa, Mudanya, Gemlik, Pazarköy, Adranos, Mihaliç, Kirmasti kazalarının afyon aşarları ile Kala-i Sultaniyye Sancağı (Çanakkale)'nin Kala-i Sultaniyye, Karabiga, Ayvacık, Ezine, Bayramiç, Lapseki kazalarının aşarları ve Karesi Sancağı (Balıkesir)'nin Ayvalık, Burhaniye, Edremit, Balıkesir, Erdek, Bandırma, Gönen ve Sındırgı kazalarının afyon aşarları da 1896 ve 1901-1905 yılları arasında yapılan askeri teçhizat borçlanmaları karşılığı olarak idare memurları tarafından vergilendirilecektir.¹⁴⁸

Mizan talimatnamesinin yayınlandığı 1911 yılında afyon, Osmanlı'dan ihracat edilen mallar arasında %4.99 oranıyla 4. sırada yer almıştır. Bundan sonraki yıllara ait rakamsal bilgiler araya Balkan Savaşlarının girmesiyle azalmıştır. Fakat 1912 yıl içerisinde afyonun kilosu uzun bir süreden sonra ilk defa 249 kuruşa kadar çıkmıştır.¹⁴⁹ Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ihracat büyük ölçüde sekteye uğramıştı. Buna karşın, ülkenin ihtiyaç duyduğu bazı tahıl ürünlerinin ve stratejik maddelerin ihracatını yasaklamak gerekmektedir. Bu dönemde Osmanlı yönetimini elinde bulunduran İttihat Terakki Hükümeti, savaşan diğer ülkelerdekine benzer bir uygulamaya giderek ihracatı devlet denetimine aldılar. 24 Temmuz 1914'de canlı hayvan ihracatını geçici olarak durdurmuş, yurt dışına ne suretle olursa olsun, bazı maddelerin çıkışı yasaklanırken, söz konusu malların listeleri ilan edilmişti. Birkaç ay sonra, Aralık ayında, bu listeler genişletilmekte ve yeni listelerden iki numaralı listeye göre; pamuk, afyon, palamut, zeytin, inek gibi ticaret malları ihtiyaç göz önünde bulundurularak hükümetçe belirlenecek maddeler ve yabancı eşyalar ile değiş tokuşu ile ihraçlarının yapılmasına izin verilmiştir.¹⁵⁰

Hükümet, bu dönemde yakın ilişkilerde bulunduğu Almanya'nın iktisadi politikalarını örnek alarak 14 Eylül 1916 tarihinde geçici bir yasa çıkarmakta ve bu yasaya ek olarak hazırlanan bir tüzükle ihracatı düzenlemek adına adı ihracat heyeti görevlendirmektedir.

¹⁴⁸ *Duyun-ı Umumiye'ye Bağlı Aşar Yerleri*, Maliye Nezareti Muhasebe-i Umumiye Müdüriyeti Umumiyesi Tetkik Kalemî Numro 94, basım yeri ve tarihi bilinmiyor.

¹⁴⁹ Çolak, a.g.m., s. 523.

¹⁵⁰ Sabri Sürgevil, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, ss. 170-171.

Tüzükte ihracatı serbest, kısıtlı ya da yasak olan maddeler iki başlık altında toplanmakta ve maddeler için ihracat belgesi alınması zorunlu kılınmaktadır. Böylelikle bu maddelerin ihracatı sırasında alınan belgenin heyetine verilme zorunluluğu da getirilmiştir.¹⁵¹

Öte yandan Osmanlı yönetimi savaş sonrasında ihracat için de önlemler almak zorundaydı. Çünkü savaş yıllarında tütün, afyon, palamut, meyan kökü, gülyağı ve hayvansal ürünler gibi birçok ihraç maddesinde büyük stoklar oluşmuştu. Bu malların ihracıyla uğraşan tüccarlar ise savaş yıllarında ortadan kaybolması, aynı zamanda bu ürünlerin ihraç edildiği ülkelerin durumları da büyük ölçüde değişmişti. İhraç edilmeyi bekleyen mallar için hükümet eldeki stokları saptamalı ve ticaret memurları aracılığıyla bu mallara pazar bulması gerekmektedir.¹⁵²

Savaş ortamının kendini hissettirmesi ve hükümetin ihraç malları üzerindeki denetimini arttırmasıyla haşhaş ve afyonun fiyatı her geçen gün düşmüştür. Bu düşüş o kadar hızlıdır ki savaşın başladığı yıl afyonun kıyyesi 250-200 kuruştan satılırken,¹⁵³ 1915 yılı Mayısında haşhaşın kıyyesi ise 72-73 kuruştan¹⁵⁴, 1916 yılı Kasım ayında ise 3 kuruştan¹⁵⁵ satılmıştır. Afyonun fiyatı ise savaşın sonuna doğru 150 kuruş seviyesine kadar düşmüştür. 150 kuruşa satışı yapılan afyonun fiyatının belirlenmesinde 1911 yılı mizan talimatnamesinde de belirtildiği gibi piyasa merkezleri söz sahibiydi. Bu merkezde bulunan ihracat heyetinin belirlediği fiyatla afyonun ihracatı gerçekleşmekteydi. 8 Ocak 1918 tarihinde Duhani Nazmi Bey adındaki afyon komisyoncusu Maksudiye Hanı'nda bulunan 850 kilo afyonunun satış fiyatının belirlenmesi için ihracat heyetine danışır ve heyet tarafından belirlenen fiyat ise 1,5 liradır.¹⁵⁶ Fiyatın heyet tarafından belirlenmesinden sonra 10 Ocak 1918 tarihinde Duhani Nazmi Bey adına Mihay Avratidis Efendi belirlenen fiyat üzerinden 850 kilo afyonu 1.275.000 kuruşa Mardikyan Biraderlere satmıştır.¹⁵⁷ Mardikyan Biraderlerin

¹⁵¹ Toprak, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁵² *Aynı Eser*, s. 44.

¹⁵³ *Anadolu* gazetesinin 13 Teşrin-i Evvel 1330/26 Ekim 1914 tarihli yazısını aktaran: Sabri Sürgevil, "İzmir'de Fiyat Hareketleri ve Narh (1914-1918)", *Tarih İncelemeleri Dergisi III*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, (1987), s. 85.

¹⁵⁴ *Ahenk* gazetesinin 10 ve 12 Mayıs 1331/23-25 Mayıs 1915 yazısını aktaran; Sürgevil, *a.g.m.*, s. 92.

¹⁵⁵ *Ahenk* gazetesinin 9 Teşrin-i Sani 1332/22 Kasım 1916 tarihli yazısını aktaran Sürgevil, *a.g.m.*, s. 97.

¹⁵⁶ BOA, T.TZT.İHR, 772-79, Ek: 1.

¹⁵⁷ BOA, T.TZT.İHR, 772-79, Ek: 3.

yapmış oldukları afyon alımı o tarihlerde bir defa da yapılan en yüksek alımlardan biridir. Aynı şekilde 19 Mart 1918 tarihinde Dersaadet'te bulunan Aşir Efendi Han'ından Berlin'de bulunan Vistonto Gezelşafet Bankası'na dört kiloluk onar koli halinde toplamda 40 kilo afyon ihraç edilecektir. Bu afyonların ne fiyata satılacağı ise komisyoncu tarafından yine ihracat heyetinin takdirine bırakılmıştır.¹⁵⁸ Mardikyan Efendi ve Biraderleri adına iş yapan Arşak Efendi'nin 25 Mart 1918 tarihinde 40 kilo afyonu, kilosu 1,5 liradan 60 liraya Hrant Efendiye satması,¹⁵⁹ 6 Nisan 1918 tarihinde Matyo Han'da yazıhanesi bulunan Halıcı Sadık Efendi'nin kilosu 1,5 liradan 40 kilo afyonu Kumrulu Han'da yazıhanesi bulunan Hafız Rüştü Bey'e satması¹⁶⁰ hep ihracat heyetinin belirlediği fiyat ile gerçekleşmiştir.

Osmanlı yönetimi afyon ticaretinden büyük gelirler elde etmektedir. Bu ürün ticareti sırasında öşür vergileri gibi halktan aldığı vergilerle de büyük gelirlere sahip olmaktadır. Bunun için ağnam ve öşür zamanında yapılan ihalelere çok önem vermektedir. Fakat halkın vergi zamanları hayvanlarını ve hasatlarını saklamaları ya da hasatlarını öşür zamanından önce toplayarak vergiden kaçırmaya çalışmaları devleti büyük zarara uğratmaktadır. Bunun bir örneği de Konya Vilayeti'nde 1910 senesi içerisinde yaşanmıştır. 1910 senesinde valinin ve vilayet memurlarının iş bilmezliği ve tembelliklerinden dolayı hazinenin zarara uğratıldığı yönünde Sadrazamlık makamına 23 Mayıs 1910 tarihinde bir şikayet dilekçesi gönderilmiştir. Bu dilekçeye göre 1910 senesi ağnamında halkın hayvanlarını saklamaları sonucu vergilerde %30 oranında düşüş olduğu ihbar edilirken aynı zamanda afyon mahsulünün öşür zamanından bir ay evvel halk tarafından toplandığı, öşür için yapılan ihalenin ise usulüne uygun yapılmadığı bu suretle halkın öşür zamanında vermesi gerekenin yarısı kadar öşürünü vererek hazineyi zarara uğratmasına karşın valinin bunu engellemediği, vilayet memurlarının ise işlerinde tembellik yaptıkları hatta işe gelmez oldukları yönünde şikayette bulunulmuştur. Anılan senede afyon mahsulünün yirmi seneden beri bu oranda olmadığı bundan dolayı da hazinenin daha çok zarara uğratıldığı belirtilmiştir. Bu konunun araştırılması için bir müfettişin gönderilmesi talebinde bulunulmuştur.¹⁶¹

¹⁵⁸ BOA, T.TZT.İHR, 776-71, Ek: 1.

¹⁵⁹ BOA, T.TZT.İHR, 776-71, Ek: 3.

¹⁶⁰ BOA, T.TZT.İHR, 777-58, Ek: 3.

¹⁶¹ BOA, Dahiliye Nezareti İdari Kısmı (DH. İD), 56-1/9, Ek: 2.

Dahiliye Nezareti de bu konuda Konya Vilayeti'nde şikayete konu olan usulsüzlükler hakkında soruşturma başlatmış ve 1910 sene içerisinde yapılmış olan müzayade ve ihaleler için yapılan bütün işlemlere ait belgelerin kendilerine bildirilmesini emretmiştir.¹⁶²

Afyonun ihraç maddeleri arasında olmasının en önemli nedeni içeriğindeki morfin olduğu daha öncede belirtilmişti. Afyonun morfin oranının ne derece olduğu ve hangi bölge afyonlarının ne oranda morfine sahip olduklarını öğrenmek amacıyla Umûr-u Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye Nezareti, Dahiliye Nezareti'nden 17 Eylül 1912 tarihinde izin istemiştir.¹⁶³ Bu konuda Dahiliye Nezareti de Kosova, Hüdavendigâr (Bursa), Mamuret-ul-Aziz (Elazığ) ve Aydın vilayetleri ile Karesi (Balıkesir) mutasarrıflığından 1912 senesi mahsulü olan ve ihraç edilecek olan ürünlerden yüzer gramlık numunelerin Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye Kimyahanesi'ne gönderilmesini emretmiştir.¹⁶⁴

19. yüzyılda yapılan afyon ihracatı sırasında ne kadar afyon ihraç edildiği hakkında kesin bilgiye ulaşmak neredeyse imkansızdır. Bu konuda o dönemin gazeteleri dahi bu sıkıntı üzerinde durmuş ve ele geçirdikleri verileri karşılaştırarak sonuca ulaşmaya çalışmışlardır. Yukarıda da görüldüğü üzere yabancı devlet kaynakları üzerinden yapılan araştırmalarda dahi bir tutarsızlık mevcuttur. Bu konuda *İzmir* gazetesi de ikilem içerisine girmiş ve 28 Eylül 1896 tarihinde yayınlanan sayısında o yıl içerisinde yapılan afyon ihracatını hesaplamaya çalışmıştır. Şöyle ki;

Osmanlı Devleti'nde afyon mahsulatı hakkında ele geçirilen bilgiler bir diğerine zıt bulunuyor. Şehrimiz Fransız gazetelerinden Empersiyal'ın rivayetine göre şehrimize gelen afyon miktarı toplamı 1.306 sepet, Dersaadet'e giden 825 sepet, Selanik hasılatı 700 sepet, ek olarak yerel hasılat 700 sepet, toplam 3.531 sepetten ibaret imiş.

Halbuki Korya Devasarn'ın beyan ve iddiasına bakılır ise zikredilen tarihte (ambar toplamı hesaba dahil olduğu halde) İzmir'e ulaşan afyon 1.050 sepet, Dersaadet'e giden afyon 650 sepet (ek olarak giden yüz sepet dahil), Selanik hasılatı 600 kasa ise de bura hesabınca 500 sepet, arta kalan 600 sepet, diğer

¹⁶² BOA, DH.İD, 56-1/9, Ek: 1.

¹⁶³ BOA, DH.İD, 99-15, Ek: 2.

¹⁶⁴ BOA, DH.İD, 99-15, Ek: 1.

yerlerde olduğu tahmin edilen 600 sepet, toplam 3.500 sepetten fazla değildir.¹⁶⁵

Aslında *İzmir* gazetesi yapılan hataları çözmek yerine kendisi de bu hatalardan nasibini almıştı. Rakamsal verilerine güvendiği *Korya Devasarn*'ın 3.500 sepetten fazla afyon hasılatı olmadığı bilgisine güvenerek *Empersiyal*'ın hata yaptığını belirtmeye çalışırken, toplamda 3.500 sepet olarak belirttiği hasılatın aslında 4000 sepet olması gerekmektedir. Bu dönemin en büyük problemi yapılan ihracat ve ithalat rakamlarının devlet tarafından tam olarak tutulmaması idi.

Senelik afyon oranlarının belirtildiği tablo 5'te farklı kaynaklar kullanılarak Osmanlı'nın yıllara göre afyon ihracatı gösterilmeye çalışılmıştır. Fakat bazı yıllara ait verilerde farklılıklar görülmektedir. Bunun sebebi yukarıda da belirtildiği gibi imparatorluk tarafından resmi verilerin tutulmamasıdır. Bu tabloda 1822 yılı ile 1874 yılları arasındaki verilerde bir çakışma görülmemektedir. Bunun nedeni ise bu tarihlere ait Osmanlı verilerinin olmayışı ve tek kaynak olarak Jan Schmidt'in Hollanda arşivlerinden oluşturduğu verilerin baz alınmasıdır. 1874 yılında sonrası ise Osmanlı verilerinin devreye girmesiyle birlikte bazı yıllarda az bazı yıllarda da çok büyük oranlarda afyon satışında farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklar sadece Osmanlı verileri ve Hollanda arşivlerinin verileri arasında değil Osmanlı verilerinin birbirleri arasında da mevcuttur. Bunun için oluşturulan tabloda Jan Schmidt, Aylık Mecmua, Reşat Saka ve Filiz Çolak'ın *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*'nden aktarmış olduğu rakamlar birlikte verilmiştir. Görüldüğü gibi dört farklı kaynak, dört farklı rakamsal veri mevcuttur.

¹⁶⁵ "Tire'nin Kuru Üzüm Hasılatı", *İzmir*, (16 Eylül 1312 / 28 Eylül 1896), ss. 7-8.

Tablo 5
Senelik Afyon Oranları (1822-1923)

Sene	Sandık*	Sene	Sandık			
			Jan Schmidt	Aylık Mecmua	Reşat Saka	Ziraat ve Ticaret Gazetesi
1822	570	1873	2.800	-	-	-
1823	2.400	1874	2.080	-	2.400	2.400
1824	1.710	1875	6.500	-	3.600	3.600
1825	455	1876	3.200	-	3.250	3.200
1826	2.875	1877	9.000	9.500	9.500	9.500
1827	1.960	1878	5.800	6.000	6.000	6.000
1828	750	1879	4.200	4.400	3.400	4.400
1829	-	1880	2.650	2.800	2.800	2.800
1830	-	1881	12.000	11.000	11.000	11.000
1831	-	1882	4.500	5.700	5.000	5.700
1832	-	1883	7.000	4.500	4.000	-
1833	-	1884	5.500	5.000	5.000	5.000
1834	507+295 ¹⁶⁶	1885	7.800	7.000	7.000	7.000
1835	1.756	1886	7.500	7.500	7.500	7.500
1836	-	1887	1.800	2.000	2.000	2.000
1837	417	1888	7.500	7.500	7.500	7.500
1838	-	1889	4.770	5.500	5.500	5.500
1839	574	1890	-	6.000	6.000	6.000
1840	-	1891	-	7.500	-	7.500
1841	989	1892	-	5.500	5.500	5.500
1842	-	1893	-	2.500	2.500	2.500
1843	-	1894	-	4.800	4.800	4.800
1844	-	1895	-	8.300	8.300	8.300
1845	-	1896	-	5.000	5.000	5.000
1846	1.603	1897	-	6.500	6.500	8.500
1847	1.112	1898	-	3.000	3.000	3.000
1848	2.601	1899	-	6.600	8.600	6.600
1849	1.610	1900	-	7.500	8.500	8.500
1850	1.190+1.186	1901	-	6.500	6.500	6.500
1851	717+1.140	1902	-	7.000	6.000	-
1852	1.397+2.161	1903	-	3.500	3.500	3.500
1853	1.031+644	1904	-	7.650	7.500	1.250
1854	-	1905	-	2.900	2.900	2.900
1855	2.143	1906	-	5.000	5.000	5.000
1856	-	1907	-	4.500	5.600	-
1857	2.700	1908	-	500	10.500	500

¹⁶⁶ 295 kasa İstanbul'dan sevk edilmiştir

Tablo 5'in devamı

1858	1.130	1909	-	3.000	-	3.000
1859	2.500	1910	-	7.000	7.000	7.000
1860	3.200	1911	-	10.350	10.350	10.350
1861	2.435	1912	-	6.555	6.500	6.500
1862	2.122	1913	-	5.000	5.000	-
1863	-	1914	-	4.300	4.300	4.300
1864	3.600	1915	-	3.800	4.000	3.800
1865	3.200	1916	-	4.000	4.000	4.000
1866	2.200	1917	-	4.000	4.000	4.000
1867	3.200	1918	-	4.500	4.000	4.500
1868	1.500	1919	-	4.000	4.000	4.000
1869	3.800	1920	-	3.700	3.700	3.700
1870	3.800	1921	-	3.200	3.200	3.200
1871	5.900	1922	-	3.500	3.500	3.500
1872	4.500	1923	-	2.200	2.100	2.200

Kaynak: Jan Schmidt, *From Anatolia to Indonesia, Opium Trade and The Dutch Community of Izmir (1820-1940)*, İstanbul: Nederlands Historich-Archaeologisch Instituut, 1998., ss. 189-190; "Afyon", *Aylık Mecmua*, 10 (Nisan 1928), ss. 15-16.; Reşat Saka, *Uyuşturucu Maddeler*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1948, ss. 41-43.; Filiz Çolak, "Anadolu'da Afyon Ziraatı ve Ticaretine Dair İzlenimler", *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, VI/1 (January 2013), s. 524¹⁶⁷.

1910 yılına ait afyon üretimi yapılan vilayetler ve bu vilayetlerdeki afyon üretim miktarlarının gösterildiği tablo 6'da bu yıl içerisinde yapılan toplam satışla tablo 5'te yer alan 1910 yılına ait verilerle birbirini doğrulamaktadır. Bu tabloya göre 1910 yılında afyon ortalama olarak en yüksek 189,4 kuruşa satılırken en yüksek verimde vilayet olarak Hüdavendigâr Vilayeti'nden 73.258 sandık ile elde edilmiştir. Yine 1910 yılına ait afyon üretimi yapılan vilayetler ve bu vilayetlerdeki afyon üretim miktarlarının kazalara göre gösterildiği tablolarda (Ek 4, 5, 6) en yüksek üretim oranı Karahisar-ı Sahib Sancağı'ndan 47.200 sandık ile gerçekleşirken, bu yıl içerisinde en çok gelir de yine aynı sancaktan ortalama 8.850.000 kuruş ile elde edilmiştir. 1914 senesi haşhaş ekilen vilayetler ve bu vilayetlerin ekim alanları ve alınan mahsul miktarlarının gösterildiği tabloda (Ek 3) ise en yüksek üretim oranı 144.772 sandık ile Saruhan Sancağı'ndan elde edilirken, en yüksek gelir ise 144.393 sandık afyon üreten Karahisar-ı Sahib Sancağı'ndan elde edilmiştir. Bunun nedeni Saruhan Sancağı afyonunun kıyyesi ortalama 199 kuruşa satılırken, Karahisar-ı Sahib Sancağı afyonunun kıyyesi ortalama

¹⁶⁷ 1866 yılına kadar olan veriler sadece İzmir Limanı'ndan yapılan afyon ticaretine aittir. Her sandık 60 okka; ortalama 77 kilogramdır.

224 kuruşa satılmıştır. Toplamda Saruhan Sancağı'ndan 28.809.628 kuruş gelir elde edilmesine karşın, Karahisar-ı Sahib Sancağı'ndan 32.344.032 kuruş gelir elde edilmiştir. Bu dönemde kıyyesi en yüksek fiyatla satılan afyon ise 300 kuruş ile Yozgat Sancağı'ndan elde edilen afyonlar olmuştur.

Tablo 6

Afyon Üretimi Yapılan Vilayetler ve Bu Vilayetlerdeki Afyon Üretim Miktarları (1910)

Vilayetler	Ekilen Arazi Dönüm	Alınan Hasılat Kıyye	Bir Kıyyesinin Fiyatı Kuruş
İstanbul	-	-	-
Erzurum	-	-	-
Adana	45	22	100
Ankara	6.946	9.766	151,5
Aydın	23.931	19.068	118,3
Bitlis	-	-	-
Basra	-	-	-
Bağdat	20	40	100
Beyrut	-	-	-
Haleb	1.000	1.000	100
Hüdavendigâr (Bursa)	82.619	73.258	189,4
Diyarbakır	-	-	-
Suriye	-	-	-
Sivas	13.789	17.750	148
Trablusgarb	-	-	-
Trabzon	-	-	-
Kastamonu	15	40	120
Konya	38.097	62.627	147
Mamûrat-ül Aziz (Elazığ)	18.695	28.975	105
Musul	-	-	-
Van	-	-	-
İzmit Sancağı	797	1.297	123
Bolu	4.692	9.250	120
Biga	-	-	-
Zor	-	-	-
Kudüs-ü Şerif	-	-	-
Karesi (Balıkesir)	16.000	18.000	140
Osmanlı Asya ve Afrika'sı Toplam ve Ortalaması	206.646	241.093	128

Kaynak: 1325 Senesi Asya ve Afrika-yı Osmanî Ziraat İstatistiği, ss. 174-175.

Tablo 7
Haşhaş Ekilen Vilayetler ve Bu Vilayetlerin
Ekim Alanları ve Alınan Mahsul Miktarları (1914)

Vilayetler ve Sancaklar	Ekilen Arazi	Alınan Hasılat	Bir Kıyyesinin Fiyatı	
	Dönüm	Kıyye	Para	Kuruş
Adana Vilayeti Toplamı	50	100	-	200
Ankara Vilayeti Toplamı	30.693	48.249	36	225
Aydın Vilayeti Toplamı	102.613	214.081	25	204
Bursa Vilayeti Toplamı	14.529	11.896	20	171
Sivas Vilayeti Toplamı	32.121	41.113	17	214
Kastamonu Vilayeti Toplamı	30	40	-	120
Konya Vilayeti Toplamı	67.962	108.547	-	144
Elazığ Vilayeti Toplamı	34.800	69.875	10	194
Antalya Sancağı Toplamı	463	625	20	130
İzmit Sancağı Toplamı	908	3.222	-	180
İçel Sancağı Toplamı	50	100	-	200
Bolu Sancağı Toplamı	1.750	2.748	-	155
Karahisar-ı Sahib Sancağı Toplamı	54.700	144.393	-	224
Karesi Sancağı Toplamı	28.200	37.500	-	207
Kayseri Sancağı Toplamı	400	5.280	-	120
Kütahya Sancağı Toplamı	85.300	30.700	-	173
Maraş Sancağı Toplamı	75	120	-	250
Niğde Sancağı Toplamı	1.413	1.500	-	120

Kaynak: Ticaret ve Ziraat Nezareti İstatistik İdare-i Umumiyye Müdüriyeti, *Memalik-i Osmaniyyenin 1329 Senesine Mahsus Ziraat İstatistiği, Nebat-ı Nesciye, Nebatat-ı Levniye ve Mezruat-ı Saire (Kaza İtibariyle)*, ss. 231–307.

Afyon ticareti sorunlar yumağıydı. Satış gelirlerinin tespit edilememesi bir yana nakliye işlerinde de bir dizi sorun vardı. Torba, sepet ve sandıklara konularak satılan afyonların nakliyesi sırasında, bu kaplar kapandıktan sonra üstlerine kırmızı mum dökülerek üretildiği bölgenin mal müdürlüğünün mührü basılmaktaydı. Bu noktada mühürlenmemiş veya mühürlendiği halde hangi mal müdürlüğünün mührü olduğu anlaşılmayan kaplar sıkıntı oluşturuyordu. Ayrıca bazı bölgelerden sevk edilen afyon

kaplarına ait mühürlerin sökülerek içine yabancı maddelerin karıştırılması ile kaçakçılık yapıldığı da öğrenilmiştir. Bunun engellenmesi adına yeni mühürleme yöntemi uygulanmaya başlamıştır.

Yukarıda belirtilen sıkıntılardan biri olan mühürlerin okunmaması, Mersin'den 1921 yılında sevk edilen afyon sandıklarında yaşanmıştır. Üç sandık halinde 219,5 kilo saf afyonun konulduğu sandıkların üzerindeki mühürlerin okunamayışı memurlara sıkıntı yaratmış ve bununla ilgili bir takım yazışmalar yapılmıştır.

Aziziye kazası mal müdürlüğünden Mersin Müdüriyeti'ne yazmış olan tezkere ile 15 Nisan 1922 tarihinde Dersaadet'e gelen 219,5 kilo saf afyonun nakliye tezkeresinin altında, sandıkların mal ve düyun-ı umumiye memurları tarafından resmi mührü olduğu ve bu mühür kaydı açıklanmasına rağmen her nasılsa bunun muayene esnasında görülemediği bildirilmektedir. Son olarak sahipleri tarafından ortaya atılan bazı iddialar üzerine, Ankara Duyun-ı Umumiye Baş Müdürü Ali Cevat Bey'den bilgi istenmişti. Bunun yanı sıra muayenede hem sandık sahipleri hem de memurların sandık üzerinde mühürlerin varlığını belirtmeleri ve bunların uygulanmasının uygun olmamasına ve bahsedilen konuların her tarafta birbirine denk gerçekleşmekte olduğuna dair bir netlik bulunmasından dolayı ve yukarıda sözü edilen afyonlar için depozito olarak alınmış olan 59.484,5 kuruşun sahibine geri verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Belirtilen sandıkların muayenesini yapmış olan koruma memurlarından Halid ve Vahram Efendiler, tezkerede varolan kayıt ve açıklamalarına rağmen sandıklar üzerinde malların görülen durumunu vaktiyle zaptiye memurlarına kaydettirerek belgelemiş olmalarından dolayı benzer durumlar için dikkatli olmaları koruma müdüriyetine tebliğ edilmiştir.¹⁶⁸

Mühürlerde yaşanan bu sıkıntıdan dolayı Duyun-ı Umumiye-i Osmaniye Varidat-ı Mahsusa İdaresi Müdüriyet-i Umumiyyesi tarafından afyonların konulduğu sandıkların mühürlenme işleminde başka bir usulün uygulanması bütün mal müdürlüklerinden istemiştir. Yeni usulün uygulanmasına Ankara Duyun-ı Umumiye çalışanlarından Ali Cevat Bey'in 14 Haziran 1923 tarihinde İstanbul Duyun-ı Umumiye merkezine yazmış olduğu mektup ön ayak olmuştur. Ali Cevat Bey, belirtilen afyon kapları üzerine

¹⁶⁸ BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD. d), nr. 13763, ss. 4-5.

kırmızı mum ile idare mührü konulmasından sonra afyon sepet ve torbaları içindeki afyonun, un ve talaş gibi yabancı maddeler ile değiştirilmekte olduğunu bu gibi suiistimalleri engellemek üzere İzmir baş müdüriyetince 8 Eylül 1915 tarihinden itibaren yeni bir usul denenmeye başlandığını bildirmiştir. Artık bu usulün sadece İzmir’de değil afyon mahsulü olan diğer bölgelere de yaymanın gerekli olduğu üzerinde durmuştur. Bununla beraber 16 Ocak 1923 tarihinde yazmış olduğu bir mektubuna da atıfta bulunan Ali Cevat Bey, kırmızı mum üzerine basılı mühürlerin herhangi bir dış müdahale ile bozularak okunamaz hale geldiğini de bildirmektedir.

Buna örnek olarak da Mersin’den Dersaadet’e gönderilen 219,5 kilo saf afyonu göstermiştir. Bahsedilen afyonların bulunduğu üç sandık üzerinde Aziziye mal ve duyun-ı umumiye memurlarının resmi mühürleri basılı bulunduğu nakliye tezkeresinde de açıklandığı halde muhafaza memurları tarafından yapılmış olan muayenede mühürlerin içeriklerinin ne olduğu mümkün olamayacak derecede bozulmuş olduğunun bildirildiğini aktarmıştır.

Bu sebepten mühürleme usulünün her yerde aynı uygulanması gerektiği ve bu konuda girişimlerde bulunularak maliye memurlarınca ve dolayısıyla duyun-u umumiye memurlarına tebliğlerde bulunularak aradaki engellerin kaldırılıp mühürleme işleminin kırmızı mum üzerine mühürlerle değil, kurşun üzerine soğuk damga darp eden kısıkaçlı makinelerle yapılması gerektiği üzerinde durmuştur.¹⁶⁹

Ali Cevat Bey’in mektubundan sonra Mersin’den gelen afyon sandıklarında yaşanan durumun tekrar gerçekleşmemesi için İstanbul Duyun-ı Umumiyesi, 14 Eylül 1923 tarihinde İstanbul Duyun-ı Umumiye Muhafaza Müdüriyeti’ne yazmış olduğu tebliğde bahse konu olan sandıkların resmi mühürler ile mühürlenmiş olup tezkerede açıklanmış olmalarına rağmen mühürlerin okunmaz bir halde olduğu görülünce durum ele alınmış ve kayıt edilmemiş olduğundan bu tarz olayların tekrar etmemesi için ilgili memurların dikkat etmeleri istenmiştir. Çünkü gerçekleşen olayda sandıkların bir kaç yerinde mühür olduğu fakat bu mühürlerin resmi mühür değil şahıslara ait mühürler olduğu bunlarında mühürleme usullerine aykırı olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁹ BOA, MAD. d, 13763, ss. 6-7.

¹⁷⁰ BOA, MAD. d, 13763, s. 8

Kırmızı mühürde yaşanan sıkıntılardan dolayı İzmir ve çevresinde 8 Eylül 1915 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanan kurşunlu mühürleme yönteminin ülke geneline yayılması için yazışmalar yapılmıştır. Çünkü iç bölgelerden İzmir'e sevk edilen afyonların konulduğu torbalar, sepetler ve sandıkların kırmızı mum ile mühürlenmesi ya da kurşunla mühürlenmelerine karşın kapların içerisine önceden saman ve talaş konularak tartıldığı ve kilolarının hafif gösterilmesinden sonra mühürlerin sökülerek içerisine afyon konulduğu ve böylece kaçakçılığın gerçekleştirildiği bu konuda İzmir'de iki olaya rastlanıldığı bildirilmektedir. Bunun için her bölgede kurşunlu mührün kullanılması ve hali hazırda kurşunlu mühür kullananların mühürlerini kontrol ederek gerçek kurşun olup olmadıklarını öğrenmeleri istenmiştir. Çünkü rastlanılan durumlarda kurşunlu mühür kullanılsa da aslında bu mühürlerin kurşun olmadığı anlaşılmıştır. Eğer bu mühür bulunmayan bölgeler varsa bu bölgelerin mühürü tedarik etmeleri üzerinde durulmuştur.¹⁷¹ Bu konuda Bursa ve çevresinde de yeni yöntemin uygulanması Bursa duyun-u umumiyesi tarafından kabul edilmiş ve bunun uygulanması için Duyun-ı Umumiye İdaresi Varidat-ı Mahsusa İdaresi'nden 14 Haziran 1923 tarihinde izin istenmiştir.¹⁷²

Görüldüğü üzere afyon ticaretinde kayıtlara yansıyan miktarların yanı sıra kaçakçılık yöntemiyle kayıt dışında kalanlar da bulunmaktadır. Bu kaçakçılık Duyun-u Umumiye tarafından ortaya çıkarılmakta ve bunun engellenmesi adına en azından sevk edilen yerlerden mühürlenerek varacakları yere kadar açılmadıklarının garanti edilmesine çalışılmıştır.

2.3. Osmanlı Döneminde Afyon Tacirleri

Osmanlı İmparatorluğu döneminde afyon ticaretine bazı dönemlerde tekeller uygulansa da bu tekel uygulamaları kısa sürmüştür. Bu dönemde afyon ticareti devlet tarafından değil de genelde tüccarlar tarafından yapılmıştır. İmparatorluk dahilinde her türlü ticaretin genelde gayri müslimler tarafından yapılması nedeniyle afyon ticaretinde de gayri müslim tüccarlar ön planda yer almışlardır. Ticaretinin yasak olmaması nedeniyle

¹⁷¹ BOA, MAD. d, 13763, s. 9.

¹⁷² BOA, MAD. d, 13763, s. 10.

tüccarlar direkt olarak çiftçilerden afyonu satın alarak ihracatını yapmaktadırlar. Hatta bu iş için gazete ve mecmualara (dergilere) reklamlar dahi veren tüccarlar afyonun en çok kazananı olmuşlardır.

İmparatorluğun iki önemli limanı olan İzmir ve İstanbul limanları afyon ihracatında önemli yere sahiplerdir. Afyonlar üretildikleri yerlerin değil ihraç edildikleri bu limanların isimleriyle ticaret hayatında kendilerine yer edinmişlerdir. Bu limanlarda ihracat işi ile uğraşan tüccarların limana yakın yerlerdeki hanlarda yazıhaneleri bulunmaktadır. Genellikle aynı işi yapan tüccarlar aynı anda bulunurken farklı işlerle de uğraşan tüccarların yazıhaneleri herhangi bir anda bulunabilmekteydi. İzmir’de bulunan hanlardan Küçük Vezir Han, afyon tüccarlarının yoğunlukla bulunduğu yerlerdendir. Bu anda yer alan yazıhanelerin çoğunluğu gayri müslim afyon tüccarlarına aittir. 1900’lerin başında bu anda yazıhanesi bulunan Yovakimdis N., Pandeli Kasapoğlu, Anesti Kasapoğlu, Kukpasoğlu Z., H. Anastasoğlu İ. bu hanlarda yazıhanesi olan afyon tüccarından sadece bir kaçıdır.¹⁷³

1890 yılı ve öncesinde 200 kuruşa hatta 300 kuruşa kadar satılan afyonun, 20. yüzyılın başında fiyatı gittikçe düşmekte ve ortalama olarak 70-80 kuruşa satılmaktadır. Bunun birkaç nedeni olsa da en önemli nedeni niteliksiz tüccarların elinde bulunmasıdır. Afyon çeşitli satıcıların eline geçmekte, bunların içindeyse elindeki malı satmayıp bir süre dükkanlarında tutabilecek pek az sermaye sahibi yer almaktaydı. İzmir’de bu dönemde 200 civarında afyon satıcısı vardı. Bunlardan birkaç zengin tüccar dışında büyük bir çoğunluğu 5 kuruş sermaye ile 1.000 kuruşluk iş çevirmeye çalışan, sermayesiz kişilerdi. Ne yazık ki bu kişiler 5-10 gün alıcı bulamadıkları takdirde ellerindeki afyonları ya bir tüccara rehin vermekte ya da ne kadar para getireceğine bakmaksızın ellerinden çıkarmaya çalışmaktaydılar. Bu durum afyonun sadece zengin tüccarlar tarafından ticareti yapılan bir ürün olduğu anlamına gelmemelidir. Afyon değeri aşağı yönlü bir seyir yerine artan bir seyirle her zaman daha çok kazandıran bir ürün olacaktır.

¹⁷³ Engin Berber, *İzmir 1876 ve 1908*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2008. s. 109. Engin Berber kitabında Pandeli Kasapoğlu ve Anesti Kasapoğlu’nun Küçük Vezir Han’da yazıhanelerinin bulunduğunu belirtmiş olmasına karşın başka bir kaynakta bu tüccarlardan Pandeli Kasapoğlu’nun yazıhanesinin Köprülüoğlu Han’da; Anesti Kasapoğlu’nun yazıhanesinin ise Ayayorgi’de olduğu belirtilmiştir. (Cevad Sami ve Hüsnü, “İzmir’de Bulunan Gerek Anadolu ve Gerek Avrupa ile Muamele Eden Tacirler”, *Aydın Vilayet-i Celilesinin Ahval-i Tabiiye, Ziraiye, Ticariye ve İktisadiye Vesair Ahvalinden Bahis 1312 Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i İktisad*, İzmir: Keşişyan Matbaası, 1323., s. 218, 221.)

Fakat sermayesiz satıcıların ellerindeki afyonları yok pahasına satmalarının afyon piyasasını zarara soktuğu ve bundan da hem devletin hem de sermaye sahiplerinin zarar gördüğü gerçeği unutulmamalıdır.¹⁷⁴

Mütareke Dönemi'nde İzmir'in ticarî hayatı normal seyrini devam ettirirken, afyon ticaretinde küçük ama dikkat çekici bir değişiklik görülmüştür. Bu da az sayıdaki Müslüman afyon tacirinin piyasadan çekilmesi ve bu alanı gayri müslim tüccarlara bırakmasıdır. Nitekim Küçük Vezir Han'da bulunan afyon komisyoncularının tamamı gayri müslim tüccarlardan oluşmaktaydı. Bu komisyoncuların isimleri şöyledir: Avokian Naz, Apuav Nissim, Eliezer Hodara, Kahyaoğlu G., Kambai Yusuf, Mirzan Con., Matalin Loud., Roditis Morenos, Topuz Ernest, Haim Tavi, Haim Nissim, Hodara İlias'dır.¹⁷⁵

Yukarıda adları sıralanan tüccarlardan afyon ithal edenler ve bunların yazıhanelerinin bulunduğu hanlar tablo 8'de gösterilirken, afyon ihrac eden tüccarlar ve yazıhaneleri de tablo 9'da gösterilmektedir. Tablo 10'daysa, bu kez İstanbul'da bu ticaretle uğraşanların isim ve yazıhanelerinin bulunduğu hanların isimleri mevcuttur.

Tablo 8
İzmir'deki Afyon İthalatçıları

Tüccar Adı	Bulunduğu Yer	Tüccar Adı	Bulunduğu Yer
Abdi Moralı	Girit Hanı	Celartinos İ.	Küçük Vezir Hanı
Abarçum Aram	Mangas Sokağı	Vital Levi	Büyük Vezir Hanı
Durmuşoğlu N.	Saman İskelesi	Elmacıoğlu Krdşler	Büyük Vezir Hanı
Havaza S.	Bakır Bedesteni	İliadis E. ve S.	Büyük Vezir Hanı
Şamlı Hacı Ali	Bakır Bedesteni	İoakimoğlu H.	Büyük Vezir Hanı
Nikolaidis P.	Karaosmanoğlu Hanı	Kökpasoğlu Z.	Büyük Vezir Hanı
Papazoğlu Krdşler.	Karaosmanoğlu Hanı	Kasapoğlu P.	Büyük Vezir Hanı
Krispin Mois	Agios Yeorgios Sokağı	Kökpasoğlu P.	Büyük Vezir Hanı
Hacı Thomas A	Agios Yeorgios Sokağı	Kahyaoğlu Mina	Büyük Vezir Hanı
Hacı Thomas İ.	Agios Yeorgios Sokağı	Mahmut Bey	Büyük Vezir Hanı
Hacı Veli	Nalburlar	Mustafa Efendi	Büyük Vezir Hanı
Ak Osman	Nalburlar	Remzi Bey	Büyük Vezir Hanı
Esagian L.	Nalburlar	Sirinias G.	Büyük Vezir Hanı
Vuduroğlu Ksi	Küçük Vezir Hanı	Sait Bey	Büyük Vezir Hanı

¹⁷⁴ Serçe, *a.g.e.*, s. 215.

¹⁷⁵ Engin Berber, *İzmir 1920*, İzmir: Akademi Kitabevi, 1998, s. 74.

Tablo 8'in devamı

Gavrioloğlu S.	Küçük Vezir Hanı	Solomonidis İoan	Büyük Vezir Hanı
Durpeoğlu D.	Küçük Vezir Hanı	Onasis Sokratis	Büyük Vezir Hanı
Kökpasoğlu D.	Küçük Vezir Hanı		

Kaynak: Engin Berber, *İzmir 1920*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998., ss. 80-81.

Tablo 9**İzmir'deki Afyon İhracatçıları**

Tüccar Adı	Bulunduğu Yer	Tüccar Adı	Bulunduğu Yer
Anrikos Alfritos	Kuzuoğlu Hanı	Aram Hamparsum	Selvili Han
Esagian Lukas	Kuzuoğlu Hanı	Barzakyan K.	Eseyan Ferhanesi
İliadis E. ve Ort.	Büyük Vezir Hanı	Bayraktarzade Abdullah ve Rahmi Efendi	Yemiş Çarşısı
Markoçoğlu K.	Büyük Vezir Hanı	Mayo (Jozef)	Yemiş Çarşısı
Taranto ve Oğulları	Büyük Vezir Hanı	Kadri Bey (Alaiyeli Zade)	Peştemalcılarbaşı
Zaharya Gökbaşoğlu	Büyük Vezir Hanı	Vemyan K.	Vemyan Ferhanesi
Saydili Efendi	Büyük Kuzuoğlu Hanı	Hacı Anastasoğlu	Köprülü Han
Kün Lavinus ve Ort	Maltızlar	Barker Biraderler	Han Belli Değil
Yorgi Kaludi	Kestane Pazarı	Dilber ve Kaspar	Han Belli Değil;
Hacı Hüseyin Efendi (Musulluzade)	Kestane Pazarı	Sidi Danil	Han Belli Değil
Mallidis S. ve Ort	Nalburlar	Gün (Alfred) ve Şürekası	Han Belli Değil
Barker Kardeşler	Baltacı Pasajı	Kiryako ve Anayovaya Yorgi	Han Belli Değil
Fidaos F. ve Ort	Yuvanoğlu Hanı	Hacı Anastasoğlu	Köprülü Han
Antaki Petraki	Kızlarağası Hanı		

Kaynak: Cevad Sami ve Hüsni, "İzmir'de Bulunan Gerek Anadolu ve Gerek Avrupa ile Muamele Eden Tacirler", *Aydın Vilayet-i Celilesinin Ahval-i Tabiiye, Ziraiye, Ticariye ve İktisadiye Vesair Ahvalinden Bahis 1312 Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i İktisad*, İzmir: Keşişyan Matbaası, 1323., ss. 217-235.

Tablo 10
İstanbul'daki Afyon Tüccarları

Tüccar Adı	Bulunduğu Yer
Akzade Hüseyin İzzet	Asmaaltı
A. Manukyan ve Kalıçyan	İstanbul Üç Direkli Han
Çingillizade Ömer Fevzi	Mahmut Paşa Havzalı Han
R. V. A. Hirzel	İstanbul Büyük Yeni Han
Zeytunzadeler Mahmud ve Ali Galib	Kayseri Han
J. V. Vital Şürekası Limited	İstanbul Sanasaryan Han
Gabriel Gazarusyan	İstanbul Havaca Han
Nesim (Nissim) Taranto	Sirkeci Küçük Kınacıyan Han
Edvard ve Mahdumları (Şark-ı Karib) Ltd	Türkiye Hanı
Halıcı Sadık Efendi	Matyo Han
Hafız Rüştü Bey	Kumrulu Han;
Mardikyan Efendi ve Biraderleri	Han Belli Değil
Duhani Nazmi Bey	Han Belli Değil
Mihay Avratidis ve Hrant Efendi	Han Belli Değil
Bahar (Z. Albert)	Han Belli Değil
Duhani Zade Hacı İbrahim	Han Belli Değil

Kaynak: BOA, T.TZT.İHR, 777-58; 776-71; 772-79, *Ticaret Salnamesi*, Basım Yeri ve Tarihi Belirtilmemiş, s. 176.

2.4. Osmanlı Dönemi Uluslararası Afyon Konferansları

Yapılan son araştırmalara göre günümüzde her on kişiden ikisi uyuşturucu madde bağımlısı haline gelmiştir ve bu uyuşturucu maddelerin çoğunluğunu afyon alkaloidleri¹⁷⁶ oluşturmaktadır. Aslında daha 20. yüzyılın başında günümüzdeki ürkütücü durumun sinyalleri verilmişti ve belirtilen dönemde 25.000.000 kişi herhangi bir uyuşturucu maddeye bağımlı haldeydi. Bu uyuşturucu maddelerin başında da afyon gelmekteydi. Dünya nüfusunun neredeyse %1,5'ine denk gelen bu oran içerisinde, Çinli erkek nüfusu azımsanmayacak bir çoğunluğa sahipti. Afyon tüketiminin bu kadar yüksek oranda olması sıkıntıyı daha da büyötmekteydi. Üretim üzerinde herhangi bir engelin olmaması da üretimi her geçen gün daha da arttırmaktaydı. 1906 yılında Çin, Hindicın, Burma, Hindistan, İran, Türkiye ve Balkan ülkelerinde üretilen afyon 40.000 tondan fazlaydı.¹⁷⁷ Bu dönemde Çin, küresel afyon arzının %85-95'inin alıcısı konumundaydı. Çin içinde

¹⁷⁶ Başlıca alkaloidler şunlardır: Morfin, kodein, tebain, papaverin, noskapin, papaveratum, narsein (Paul M. Dewick, *Medicinal Natural Products A Biosynthetic Approach*, West Sussex: John Wiley & Sons LTD., 2002, s. 330) Ayrıca bkz, Kağıtçı, *a.g.e.*, ss. 19-21.

¹⁷⁷ UNODC, *Durg Control*, s. 3.

bulunduğu bu durumdan kurtulmak için 1906 yılından itibaren üretimi ve ithalatı azaltmak için büyük bir gayret sarf etmeye başladı. Bu amaçla Güneydoğu Asya'nın büyük bir bölümünü yönetimi altında tutan İngiltere'ye, 1906 yılında Hindistan'dan afyonu ithalatı ile Çin'de sahip olduğu bölgelerde afyon üretimini sınırlandırılması için bir teklifte bulunuldu.¹⁷⁸ İngiltere'ye yapılan teklif uyarınca 20 Eylül 1906'da Çin Hükümeti, ülkesinde haşhaş ziraati ve afyon üretimi, satışı ve tüketiminin 10 yıl içerisinde tamamen yasak edilmesi hakkında bir ferman çıkardı. Bu fermanın duyurulmasından sonra Çin'deki afyon ticareti konusunda bir karmaşa yaşandı ve kaos ortamında afyon fiyatları yükseldi. Fiyatlardaki artış kaçakçılığı cazip hale getirdi.¹⁷⁹

Yaşanan karışıklığa rağmen Çin, kararlılığını sürdürdü ve 1907 yılında ülkeye sevkedilmek üzere hazırlanmış 51.000 sandıktan¹⁸⁰ fazla Hindistan afyonunu engellemek için İngiltere'ye bir antlaşma teklif etti. İngilizler Çin'le masaya oturdu ve yapılan görüşmeler sonrasında 1907 yılında Çipü Antlaşması imzalandı.¹⁸¹ İngiliz Hükümeti, Çin'e yapmakta olduğu afyon sevkiyatını her sene %10 oranında azaltmayı kabul etmiştir.¹⁸² Antlaşma uyarınca İngiltere, Çin'e 1917 yılına kadar afyon ihraç etmeye devam edecek ve bu tarihten sonra da afyon ihracını durduracaktı. Aslında bu antlaşma afyon tüketiminin yol açtığı sorunların hükümetler tarafından da dile getirildiğini ve bu konuda ciddi önlemler alma yönündeki gerekliliğin farkına varıldığını göstermektedir.

İngiltere ve Çin'in afyon tüketimi konusundaki bu kararlarına Amerika'da destek vermiştir. Amerika için bu bir zorunluluktur; çünkü 19. yüzyılın başlarından itibaren morfinin bir ilaç olarak kullanılmaya başlanması ile birlikte ülkedeki bağımlı sayısı çok artmıştı. Bunu engellemek adına ciddi adımlar atmaya başladı. Morfin aynı yüzyılda yaşanan büyük savaşlarda, Kırım Savaşı, Amerikan İç Savaşı'nda askeri hastanelerde yoğun olarak kullanılması morfin kullanımını dolayısıyla uyuşturucu bağımlılığının ürkütücü boyutlara ulaşmasında büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca 1853 yılında Pravaz tarafından derialtı şırınga aletinin icadı sorunu daha da içinde çıkılmaz bir halde

¹⁷⁸ Şerif, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁷⁹ Kağıtçı, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁸⁰ Bir sandık afyon ortalama 62,5 kg. ağırlığındaydı. 51.000 sandık ise toplamda 3.187.500 kg gelmekte idi (Kağıtçı, *a.g.e.*, ss. 28-29).

¹⁸¹ Kayıhan, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁸² UNODC, *Drug Report*, s. 181.

sokmuştur. Morfini hastalara enjekte etmede kullanılan şırınga bu maddeyi bir zevk ve keyif kaynağı olarak kullanan morfinmanların işlerini kolaylaştırmıştı.¹⁸³ Bu şekilde alınan morfin yutmaya oranla daha çabuk tesir ettiğinden morfinin kullanım oranı daha da artmıştır. Böylece şırınga, tıpkı savaşlar gibi, uyuşturucu sorununa yeni bir boyut kazandırmış oldu. Belirtilen dönemde morfinin reçetesiz satılması, sorunu daha da kökleştirmekte ve uyuşturucu bağımlı sayısını arttırmaktaydı.

Morfin tüketiminin artmasının yanı sıra Amerikalı gençlerin bir numaralı keyif verici maddesi haline gelen, mucize ilaç olarak tanınan eroin, toplumun her kesimi tarafından gün geçtikçe kullanılmaya başlandı. Ressamlar, yazarlar, ünlü müzisyenler tarafından yaratıcılığın uç noktalarında dolaşmak için kullanılmaya başlanan eroin¹⁸⁴ 1905 yılına gelindiğinde Amerika'nın pek çok eyaletinde eroinin bağımlılık yapıcı özellikleri anlaşılması ile birlikte bu tarihten sonra eroine karşı cephe aldı. İşte Amerika, morfin ve eroinin yayılışını durdurmakta tek başına etkili olamayacağını anladığı andan itibaren, genel anlamda afyon tüketiminin engellenmesi konusunda uluslararası bir antlaşma yapılması için faaliyetlere başladı. Bu çekincelerin ön planda olduğu bir konferansın yapılması fikri Amerika tarafından ortaya atıldı ve sonuç olarak Amerika'nın teklifi ile 1909 yılında Çin'in Şangay kentinde ilk uluslararası afyon konferansı düzenlendi.

2.4.1. 1909 Şanghay Konferansı

Afyon üretimi ve tüketimi konusunda ilk adım Şanghay Konferansı ile atılmıştır. Bu konferans, uluslararası uyuşturucu kontrol sisteminin bu anlamda varlığı bilinen en eski çok taraflı toplantısıdır.¹⁸⁵ ¹⁸⁶ Birleşik Amerika Başkanı William McKinley Hükümeti'nin teklifi ile 1 Şubat 1909 günü Çin'in Şanghay kentinde görüşmelerine başlanan konferans, afyon sorunuyla yüzleşme amacıyla gerçekleştirilmiş ilk uluslararası konferans özelliğine de sahiptir. Amerika'nın morfin ve daha sonra eroin ile yaşamış olduğu sıkıntı Amerika için bu konferansı daha anlamlı kılıyordu. Dolayısıyla uyuşturucu maddelerin engellenmesi adına atılacak her adım Amerika'nın lehine bir

¹⁸³ Şerif, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁸⁴ Erdinç, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁸⁵ UNODC, *Drug Control*, s. 7.

¹⁸⁶ UNODC, *a.g.e.* (2009), s. 7.

hareket olacaktı. Konferansa Amerika'nın daveti ile Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Felemenk (Hollanda), Avusturya-Macaristan, İran, Portekiz, Rusya, ve Siyam (Tayland) delegeleri katılmıştır. Bir diğer katılımcı, aynı zamanda ev sahibi olan Çin'in durumu ilginçti; çünkü Çin, afyon tüketimi konusunda giriştiği mücadelenin ve aldığı tedbirlerin, herhangi bir yabancı komisyon tarafından kontrol edilmemesi şartıyla konferansa delege göndermeyi kabul etmişti.¹⁸⁷

Amerikalıların konferans için hazırladıkları raporlarda, Osmanlı İmparatorluğu, 1907 senesi hasılatı açısından Çin, Hindistan ve İran'dan sonra 2.300 sandık yani 150 tonluk üretim kapasitesiyle dünyanın dördüncü büyük afyon üreticisiydi.¹⁸⁸ İmparatorluğun 1907 senesinde belirtilen miktarda afyon üretmesine rağmen, yine Amerikan raporlarında, bu miktarın diğer senelere oranla çok düşük seviyede olduğu belirtilmiştir. Uygun iklim şartlarının ve gerekli üretim koşullarının sağlandığı bir sene de 5.000 ila 6.000 sandık arasında yani 320-350 ton arası afyon üretimi yapan Osmanlı İmparatorluğu, çok iyi geçen bir üretim senesinde ise 8.500 sandık yani yaklaşık 540 ton afyon üretim kapasitesine sahipti. Bu rakamlar da 1907 senesinde elde edilen 2.300 sandık afyon üretiminin çok düşük seviyede kaldığının bir kanıtıdır.¹⁸⁹

1900 yılında 7.000 sandık üretim kapasitesine sahip olan Osmanlı İmparatorluğu 1909 yılına kadar inişli çıkışlı bir grafik sergilese de on yıllık periyotta ortalama 4.755 sandık afyon üretim kapasite sahipti. Sahip olduğu yüksek üretim kapasitesinden dolayı Osmanlı İmparatorluğu, Şanghai'da toplanacak olan konferansa davet edilmişti. Fakat konferansa davet edilmesine rağmen katılmayan tek devlet de Osmanlı İmparatorluğu olmuştu.¹⁹⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nun delege göndermeyi kabul etmediği bu konferansta, katılımcı ülke delegelerinin, konferans sonunda kaleme alınacak bir metni onaylama yetkilerinin olmamasından dolayı, konferansın devam edip etmeyeceği konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda katılımcı delegelerin devletleri

¹⁸⁷ Kağıtçı, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁸⁸ 1907 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun 2.300 sandık olarak belirtilen afyon üretimi, başka bir kaynakta 4.500 sandık olarak belirtilmektedir (Aylık Mecmua, a.g.m., s. 15); Geniş bilgi için bkz. Tablo 5.

¹⁸⁹ UNODC, *Drug Report*, s. 181.

¹⁹⁰ UNODC, *Drug Control*, s. 33.

adına danışman sıfatıyla hareket etmeleri kabul edilmiştir.¹⁹¹ Konferansta Amerikalıların ağırlıklı olarak savundukları fikir, tıbbi ihtiyaçlar dışında afyonun üretim, tüketim ve ticaretinin yasaklanması, bu gerçekleşmiyorsa sınırlandırılmasıydı. Çünkü Amerikalı yetkililerin raporlarına göre ülkelerine yapılan afyon ithalatının %94'ü ülkelerinde yaşayan 118.000 yetişkin Çinli erkek işçi tarafından tüketilmekteydi ve yıllık kişi başı tüketim oranınının 1,22 kg civarında olduğu belirtilmekteydi.¹⁹²

Konferans sonunda kaleme alınan metinde, Çin Hükümeti'nin afyon üretim ve tüketiminin yasaklanması konusundaki çabaları katılımcı devletler tarafından takdir edilmişti ve Çin'in bu tecrübesinden, katılımcı devletlerinde faydalanarak kendi yönetimleri altındaki yerlerde afyon üretim ve tüketimini yasaklamaları tavsiye edilmekteydi. Konferansta ayrıca afyon ithalini yasaklayan ya da yasaklama istediğinde olan devletlere ihracatçı ülkelerin yardımcı olması, ham ve hazır afyon ihracatını bu devletlere yapmamaları tavsiye edilmekteydi. Ayrıca bu devletlere yapılacak olan afyon ihracatına da izin vermemeleri isteniyordu. En nihayetinde komisyon, afyonun faydaları ve zararları konusunda bilimsel bir çalışmanın yapılmasını ve elde edilecek sonuçlarında katılımcı devletlere bildirilmesini talep etmişti.¹⁹³

Şangay Konferansı'na katılan delegelerin onaylama yetkilerinin bulunmamasından dolayı alınan kararlar bir temenni niteliğinde olup devletleri bağlayıcı bir özelliğe sahip değildi. Her ne kadar delegelerin yetkisizliği sıkıntı kaynağı olsa da afyon üretimi ve tüketimi konusunda mücadeleye devam etmek isteyen devletler açısından bu konferans önemli bir adımdı.

2.4.2. Birinci Lahey Afyon Konferansı

Şanghay Konferansı'nın hukuki ve tavsiye edici durumunu bir adım daha öteye taşımak ve katılımcı devletleri hukuki bir yaptırımla afyon konusunda tedbirler almaya zorlamak gerekiyordu. Bu amaçla yeni bir konferans toplanması konusu gündemde tutuldu. Şanghay'da olduğu gibi bu konferansa da Amerika Birleşik Devletleri ön ayak oldu ve

¹⁹¹ Aynı eser, s. 33.

¹⁹² UNODC, *Drug Report*, s. 183.

¹⁹³ Şanghay Konferansı antlaşma metni için bkz. Kayıhan, *a.g.e.*, ss. 41-42; Şerif, *a.g.e.*, ss. 126-132; UNODC, *Drug Report*, ss. 184-185.

afyon üreten ülkeleri konferansa davet etti.

1911 yılı Aralık ayında Hollanda'nın Lahey kentinde toplanması planlanan uluslararası konferansa belli başlı afyon üretici ve tüketicisi olan devletler davet edildi. Osmanlı İmparatorluğu bu konferansa da çağrıldı ve çağrıyı Hollanda ve Amerika büyükelçileri yaptı. Büyükelçilerin yapmış oldukları teklif, Osmanlı İmparatorluğu yönetimi ve Lahey Büyükelçiliği arasında yapılan yazışmalar ile değerlendirilmiştir. Yapılan uzun değerlendirmeler sonucunda şu karara varıldı: Önemli ihraç maddelerinden biri olan afyonun, 26 Şubat 1909 tarihinde Şanghay Konferansı sonunda alınan kararlar uyarınca, ziraatinin kontrol altına alınması ve üretiminin sınırlandırılması yönündeki görüşler, Osmanlı İmparatorluğu tarafından uygulanırsa uzun vadede telafisi mümkün olmayan ekonomik sıkıntılara yol açacaktır. Lahey Konferansı'nın amacı, 1909 Şanghay Konferansı'nda alınan tavsiye niteliğindeki kararların hukuki bir yaptırımla uygulanmasıydı ve bundan dolayı konferansa katılmak Osmanlı İmparatorluğu'nun ticari menfaatlerine hiçbir fayda sağlamayacaktır.

Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun Lahey Konferansı'nda alınması muhtemel kararları düşünmek yerine ekonomik açıdan çözmesi gereken daha büyük bir sorunu vardı. Çin Hükümeti, 17 Temmuz 1911 tarihinde almış olduğu bir karar ile Hindistan'dan afyon ithalini yasaklamıştı. Bu kararın Osmanlı Hükümeti'ne yansması ise çok ilginçti; çünkü Çin Hükümeti, Hint afyonları tanımının içerisine İran ve Osmanlı afyonlarını da dahil ederek yasak kapsamını genişletmişti.¹⁹⁴ Bu yasağı Çin Hükümeti yerine Alman Büyükelçisi'nin 11 Eylül 1911 tarihli notasında şifahi olarak bildirmesi de konunun dikkat çeken bir başka yönü idi. Yaşanan bu gelişme üzerine hemen harekete geçen Osmanlı yönetimi, yasaklamadan kaynaklı olarak dış ticaretin ne derece etkileneceği hakkında, Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden 12 Kasım ve 10 Aralık 1911 tarihlerinde bilgi istemiştir. Örnek olarak alabileceğimiz İzmir, Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) ve Gediz ticaret odalarının verdikleri cevap çok açık ve durumu özetlemekteydi: Çin'in kararı imparatorluğu bir hayli zarara uğratacaktır.¹⁹⁵

Çin'in tek taraflı yasaklama kararı bu ülkenin Osmanlı İmparatorluğu ile diplomatik ilişkiler kurmamış olmaması nedeniyle hukuki dayanaktan yoksundu. Buna karşın

¹⁹⁴ BOA, Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişâre Odası (HR. H.MŞ. İŞO), 148/8, Ek: 6.

¹⁹⁵ BOA, HR. H.MŞ. İŞO, 148/8, Ek: 2.

Osmanlı yönetiminin her ne olursa olsun bir tedbir alması gerekmekteydi. Alınması düşünülen ilk tedbir, Çin Hükümeti'nin almış olduğu kararı zorla geri çevirtmekti; fakat bunun Osmanlı İmparatorluğu ile Çin Hükümeti arasındaki ticari ilişkileri ne derece etkileyeceği bilinmiyordu. İkinci tedbir ise, Ticaret ve Ziraat Nazırı'nın vereceği bir karar ile Osmanlı'nın ticari olarak zarara uğramasını engellemek için Alman Büyükelçiliği'nin sorunun çözümü adına Pekin'de faaliyetlerde bulunması istenecektir.¹⁹⁶

Çin Hükümeti'nin almış olduğu yasaklama kararının gündemde olduğu sırada, Osmanlı İmparatorluğu'nun Lahey Büyükelçiliği ile yapılan yazışmalar neticesinde konferansa katılmama kararı alındı ve bu karar 9 Ekim 1910 tarihinde İstanbul'daki Amerika elçisine iletildi.¹⁹⁷ Bu karara rağmen Osmanlı İmparatorluğu konferansla ilgisini tamamen kesmedi. Yapılan görüşmeler ve bu görüşmeler sonucunda alınan kararlar Lahey Büyükelçiliği aracılığıyla Hariciye Nezareti'ne ulaştırılacaktı.¹⁹⁸ Nitekim Lahey Büyükelçiliği'nin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 23 Aralık 1911 tarihli yazıda konferans görüşmelerinin birer özetinin istenildiği takdirde Sadrazamlığa da gönderileceği bildirildi.¹⁹⁹

Uzun süredir ekonomik sıkıntılar çeken ve elli yılı aşkın süredir de dış borçlarla ülke ekonomisini ayakta tutmaya çalışan Osmanlı İmparatorluğu, en önemli ihraç maddelerinden biri olan afyon gelirlerinden olmak istemiyordu.²⁰⁰ Bunun yanı sıra 1911-1912 senelerinde afyonun kilo fiyatının 249 kuruşu kadar çıkması ondan elde edilen gelirleri daha kârlı hale getirmişti. Fiyatlardaki bu artış Osmanlı İmparatorluğu'nu afyon gelirlerine daha da bağımlı yapmıştı.²⁰¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun belirtilen gerekçelerle katılmadığı Birinci Lahey Konferansı adıyla anılan bu toplantıya Birleşik Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Japonya, Avusturya-Macaristan, Rusya, İran, Tayland, Hollanda, Portekiz ve Çin delegeleri katılmışlardı. Konferansın başlaması ile birlikte afyon ihracat eden

¹⁹⁶ BOA, HR. H.MŞ. İŞO, 148/8, Ek: 2.

¹⁹⁷ BOA, HR. H.MŞ. İŞO, 148/6, Ek: 4.

¹⁹⁸ BOA, HR. H.MŞ. İŞO, 148/6, Ek: 3.

¹⁹⁹ BOA, HR. H.MŞ. İŞO, 148/8, Ek: 8.

²⁰⁰ Çolak, a.g.m., s. 514.

²⁰¹ Aynı makale, s. 523.

devletler ile ithal eden devletlerarasında yapılan görüşmelerde anlaşmazlıklar ortaya çıktı. En önemli anlaşmazlık nedeni Şanghay Konferansı'nda alınan tavsiye hükmündeki kararların ne afyon ihraç eden ne de afyon ithal eden devletler tarafından uygulanmamasıydı. Ayrıca afyon ihraç ve ithal eden devletlerin tamamının konferansa katılmaması, konferansın meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmuştu.

Konferansta 1907 yılında Çin ve İngiltere arasında imzalanan Çipü Antlaşması'nın ihlali de ele alındı. 1911 yılında Çin'de yaşanan devrim dolayısıyla, haşhaş ekiminin kısıtlanması hakkında yayınlanan ferman hükümlerine ve İngiltere ile imzalanan Çipü Antlaşması'na artık uyulmuyordu. Çin delegeleri ülkenin bazı bölgelerinde haşhaş ekimine yeniden başladığını; fakat kısa süre içerisinde bu bölgelerde de haşhaş ekiminin sınırlandırılacağını bildiriyorlardı. İngiltere ise Çipü Antlaşması uyarınca Hint afyonlarının Çin'e ihracını yasaklamıştı. Fakat Çin'in bu antlaşmayı ihlal etmesinden dolayı antlaşmanın yürürlükten kalktığını ve Hint afyonlarının Çin'e ihracının önünün açıldığını savunuyordu. Bu gerekçeyle İngiltere Hükümeti, Hint afyonlarının ihracını engelleyecek herhangi bir antlaşmaya imza atmaya taraftar değildi ve sadece afyon içerikli ilaç imalatından vazgeçebileceğini beyan ediyordu.²⁰²

İngilizlerin bu kararı almasındaki en önemli neden, ilaç sektörünün 250.000 sterlin gibi düşük bir gelir getirmesiydi. Bu meblağ Hint afyonlarının ticaretinden elde edilen gelirin yanında çok düşük kalıyordu ve Hint afyonlarından elde edilen ihracat geliri İngilizler için vazgeçilemeyecek bir seviyeye ulaşmıştı.²⁰³ İngilizlerin bu çıkışı konferansın işleyişi ve karara varılması noktasında güçlülere neden oldu. Ayrıca ham kokain ve koka yaprağı üreticisi Orta ve Güney Amerika ülkelerinin özellikle de Peru'nun anlaşmaz tutumu da konferansı içinden çıkılmaz bir hale soktu. Tarıma dayalı üretimin olduğu bu ülkelerde ham kokain ve koka yaprağı ticareti önemli bir ekonomik faaliyet alanıydı ve sınırlandırmalardan dolayı yaşanacak ekonomik sıkıntıları bahane ederek antlaşmayı imzalamaya sıcak bakmamaktaydılar. Bu ülkelerin yanı sıra uyuşturucu madde ve ilaç sanayisine özellikle de Bayer gibi morfin ve eroin üretiminde önemli bir yere sahip fabrikalara ev sahipliği yapan Almanya, konferansta yapılan görüşmelerde ön plana çıkan görüşlerin kendi ticari çıkarları ile uyuşmamasından dolayı

²⁰² Kayıhan, *a.g.e.*, s. 44.

²⁰³ *gös. yer.*

antlaşma metninin imzalanması sırasında anlaşmaz bir tutum içerisine girmişti.

Birçok farklı görüşün dile getirildiği konferans Fransa, Portekiz ve Almanya'nın desteğini alan İngiltere'nin istediği biçimde neticelendi ve 23 Ocak 1912 tarihinde antlaşma metni imzalandı. Altı ana başlıkta, toplam yirmi beş maddeden oluşan antlaşma metninde ham afyon, hazırlanmış (işlenmiş) afyon, tıbbi afyon ve Çin ile afyon ticareti yer almaktadır. Bu konuların yanı sıra ilerleyen süreçte antlaşma metnini imzalayacak devletlerin afyon konusunda hukuki altyapılarını nasıl oluşturmaları gerektiği de açıklanmıştır.²⁰⁴

Lahey'de 1912 yılında imzalanan antlaşmanın diğer ülkeler tarafından onaylanması işinin takibi ise ev sahibi Hollanda Hükümeti'ne bırakıldı. Lahey Antlaşması ile katılımcı delegelere, kendi hükümetlerine sunmak üzere antlaşma üzerinde değişiklik yetkisi verilmesi de önemli bir adım olmuştur. Ancak sözleşme katılımcı ülkelerin ticari çıkarlarının gölgesinde kaldı. Bu ülkelerin tamamı vergi ve benzeri ticari gelirlerini kaybetmek istemiyordu. Konferans İngiltere'nin istediği gibi sonlansa da, Hindistan'dan afyon alıp Çin'e satmaya tekrar başlamıştı. Fransa, Hindicini'ndeki faaliyetlerini dışarı da tutarak antlaşmayı imzalamıştı. Almanya ise ekonomik nedenleri öne sürerek antlaşmayı imzalamamıştı.²⁰⁵

Konferans Osmanlı İmparatorluğu'nun beklediği gibi sonuçlandı. Antlaşma metninde yer alan maddelerde de görüldüğü üzere, afyon ihraç eden ülkelerin afyon ithalatını yasaklayan ya da yasaklamaya hazırlanan devletlere afyon ihraç etmemeleri²⁰⁶ ve hazırlanmış afyonun ihraç ve ithalinin katılımcı devletlerin tamamı tarafından yasaklanması²⁰⁷ üzerinde anlaşılmıştı. Antlaşmanın sadece bu iki maddesi dahi Osmanlı İmparatorluğu'nun afyon ihracını sonlandırarak ve bu ticaretten elde edeceği gelirlerden

²⁰⁴ “La Haye ve Cenevre”, *Resmi Gazete*, Sayı: 2314, ss. 74-131.

²⁰⁵ Erdinç, *a.g.e.*, ss. 31-32.

²⁰⁶ İlgili madde şöyledir: “Fasıl 1, Madde 3. Eğer mevcut tedbirler ile keyfiyet daha evvel bir kaideye raptedilmemiş ise.

Âkitler Devletler:

a) Ham afyonun ithalini menetmiş olan memleketlere bu maddenin ihracına mâni olmak için,

b) Ham afyon ithalâtını tahdit eden memleketlere bu maddenin ihracını murakabe etmek için tedbirler ittihaz edeceklerdir. (“La Haye ve Cenevre”, *Resmi Gazete*, s. 76)

²⁰⁷ İlgili madde şöyledir: “Fasıl 2, Madde 7, Âkitler Devletler mustahzar afyon ihraç ve ithalini yasak edeceklerdir. Bununla beraber mustahzar afyon ihracını derhal yasak etmeye henüz hazırlanmamış bulunanlar mümkün olduğu kadar bu ihracı çabuk yasak edeceklerdir. (“La Haye ve Cenevre”, *Resmi Gazete*, s. 77)

feragat etmesini gerektirecekti. Afyon ticaretinden dolayı veya doğrudan yüksek gelirler elde eden İngiltere, Fransa, Portekiz ve Almanya da kendi ticari çıkarlarını ön planda tutarak bu antlaşmayı imzalamaya yanaşmamışlardır. Ancak antlaşmanın sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için bütün ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin, özellikle de yüksek üretim kapasitesine sahip Osmanlı İmparatorluğu'nun antlaşmayı imzalaması gerekmektedir.

2.4.3. İkinci Lahey Afyon Konferansı

1912 yılında Birinci Lahey Konferansı adı ile anılan konferans, yapılan görüşmeler sonucunda imzalanan antlaşma uyarınca yürütme yetkisini de ev sahibi Hollanda Hükümeti'ne devretmişti. Bu amaçla Hollanda Hükümeti, konferansta temsil edilmeyen Avrupa ve Amerika devletlerini de antlaşma metnini imzalamaları amacıyla, Lahey'e gerekli imza yetkilerinin verildiği bir delegeyi görevlendirmeleri hususunda davette bulunacaktı. Bu delegeler tarafından imzalanacak her antlaşma metni için de "konferansta temsil olunmayan devletlerin imzaları zabıtnamesi" adı ile bir belge düzenlenerek asıl antlaşma metnine eklenecekti. Bu zabıtname ile Hollanda Hükümeti, her ay imzacı devletlere yeni katılımlar hakkında bilgi verecekti.²⁰⁸ Belirtilen işlemlerin yapılması, antlaşmaya katılan devletlerin antlaşma metni üzerinde işbirliğini tam anlamıyla sağlamak ve yeni fikirler üzerinde görüşmek amacıyla, Hollanda Hükümeti tarafından tüm afyon üretici ve tüketicisi devletlere 1 Temmuz 1913 tarihinde davette bulunularak Lahey'de yeni bir konferans düzenlendi.

İkinci Lahey Konferansı adı ile anılacak bu konferansta, görüşmelerin ana konusu afyon yerine kokain olmuştur. İngiltere Hükümeti, kokain üreticisi Peru'nun Birinci Lahey Konferansı antlaşma metnini hala imzalamaması nedeniyle antlaşmanın sağlıklı bir şekilde yürüyeceği konusunda çekinceleri olduğunu belirtti. İngiltere Hükümeti, Peru'nun bu tutumuna ek olarak, antlaşmaya taraf olan devletlerde bulunan uyuşturucu madde işleyen fabrika sahiplerinin, antlaşma metnini imzalamayan devletlerin sınırları içerisinde uyuşturucu fabrikaları açarak, devletlerinin imzaladıkları Lahey Antlaşması ile yükümlülük altına girdikleri bu yaptırımlardan kurtulabileceklerini ileri sürmüştür.

²⁰⁸ "La Haye ve Cenevre", *Resmi Gazete*, s. 80.

İngiltere Hükümeti, kendisinin de imzalamadığı antlaşma metninde eleştiri oklarını bu iki soruna çevirerek kendisini kenarda tutmaya çalışmaktaydı. Çünkü 1911 yılında Çin’de yaşanan devrim sonucunda Çipü Antlaşması’nın yürürlükten kalktığını belirterek, Hindistan’dan Çin’e afyon ticaretine tekrar başlamıştı ve bu ticaretten elde ettiği gelirden kısa vadede vazgeçmek İngiltere’nin ticari çıkarları için uygun değildi.

İngiltere’nin eleştiri oklarına muhatap olan devletlerden Osmanlı İmparatorluğu, 1912 yılında başlayan Balkan Savaşı nedeniyle siyasi ve ekonomik anlamda kriz yaşıyordu ve zaten kötü olan ekonomik durumu daha da kötüleşmişti. Böyle bir atmosferde önemli gelir kaynaklarından biri olan afyonun üretimi ve ticaretini sınırlandıracak ya da sonlandıracak herhangi bir yükümlülük altına girmeye yanaşmaması çok doğaldı. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu, ikinci kez davet edildiği Lahey Konferansı’na katılmamıştır.

Yaşanılan bu gelişmeler sonucunda, İkinci Lahey Konferansı adını alan bu konferansta da tüm üretici ve tüketici devletlerin katılımı sağlanamadı. Sadece aşağıda maddeler halinde belirtilen görüşler onaylandı:²⁰⁹

1. Antlaşma metnine katılan yeni devletlerin tasdiknameleri şimdiden Lahey’e verilebilir.
2. Hollanda Hükümeti, antlaşmaya katılmayı reddeden devletleri yeniden davet edecektir.
3. 31 Aralık 1913 tarihine kadar antlaşma metnine tüm üretici ve tüketici devletlerin katılımı gerçekleşmezse, antlaşmanın mevcut katılımcılar çerçevesinde yürürlüğe girip girmemesi konusunda karar vermek üzere bir konferans daha toplanacaktır. Toplanacak yeni konferansa davet, Hollanda Hükümeti tarafından yapılacaktır.

2.4.4. Üçüncü Lahey Afyon Konferansı

Gerek Birinci Lahey ve gerek İkinci Lahey Konferansı’nda, katılımcı devlet sayısının beklenenin altında olmasına karşın, başta afyon olmak üzere diğer uyuşturucu maddeler konusunda geniş çaplı bir fikir birliğine varılması amaçlanmıştır. Bu konuda İkinci

²⁰⁹ Kayıhan, *a.g.e.*, ss. 47-48.

Lahey Konferansı sonucunda görüş birliğine varılan ve yukarıda da belirtilen madde ile 31 Aralık 1913 tarihine kadar katılımlar eksik olursa Hollanda Hükümeti'nin vereceği kararla yeni bir konferans toplanabilecekti. İşte bu karar uyarınca 15 Haziran 1914 tarihinde Lahey'de yeni bir konferans toplandı ve 25 Haziran'a kadar devam eden görüşmeler neticesinde bir antlaşma imzalandı.

İkinci konferansta İngiliz Hükümeti'nin eleştirilerine muhatap olan kokain üreticisi Peru, bu konferansta Lahey Antlaşması'nı imzaladı. Peru'nun yanı sıra İsviçre, Bolivya, İsveç ve Norveç Hükümetleri de Lahey Antlaşması'na dahil oldular. Şanghay'dan itibaren o güne kadar gerçekleştirilen üç uluslararası konferansta liderlik yapan İngiltere, en sonunda Lahey Antlaşması'nı imzalamaya hazır olduğunu açıkladı. Daha önceki üç uluslararası konferansa da çağrılan Osmanlı İmparatorluğu, savaşlarla geçen iki sene sonunda ekonomisinin içinde bulunduğu darboğazı daha da kötüleştirmemek adına bu konferansa da katılmadı.

Konferans sonunda antlaşmayı imzalayan bütün katılımcı devletler, 31 Aralık 1914 tarihine kadar antlaşma metninde belirtilen kararları uygulanmaya başlayacaktı.²¹⁰ 1909 Şanghay Konferansı'ndan Üçüncü Lahey Konferansı'na kadar dört uluslararası konferans düzenlenmiş olmasına rağmen afyonun üretimi ve tüketimini sınırlayıcı ya da yasaklayıcı tedbirleri almak konusunda istenilen neticeye bir türlü ulaşılamamıştı. Devletlerin ekonomik çıkarları konferans kararlarının uygulanmasının önündeki en büyük engel olmakta ve bu konuda her ülke kendi çıkarlarını düşünmekteydi.

Katılımcı devletlerin anlaşmaz tutumlarından dolayı tam olarak uygulanamayan Lahey Afyon Konferansları antlaşma metinleri, Üçüncü Lahey Konferansı'nda alınan karar uyarınca 31 Aralık 1914 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanacaktı. Fakat bu düşünce faaliyete geçmeden 28 Temmuz 1914 tarihinde Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte rafa kaldırılmıştır. Bu tarihten sonra antlaşma metinlerine ne yeni bir ülke katılmış ne de katılımcı ülkelerin antlaşma metinlerinde yükümlülük altına

²¹⁰ “Madde 3. Konferans tarafından tayin edilecek bir tarihte bütün mümzi Devletler henüz tasdiknamelerini tevdi etmemişler ise, o tarihte tasdiknameleri tevdi edilmiş olan mümzi Devletler için mukaveleyi meriyete koymak caiz olacaktır. Bu tarihten sonra tasdiknamelerini peyderpey tevdi edecek olan mümzi Devletler dahi aynı salâhiyeti haiz olacaklardır. Madde 4, 3 rakamında gösterilen tarih 31 Kânunuevvel 1914'tür”. (“La Haye ve Cenevre”, *Resmi Gazete*, s. 87)

girdikleri maddelerin uygulanmaları sağlanmıştır. Savaş zamanında morfin ve ağrı kesicilerin tüketiminde yaşanan artış bu konudaki engelleyici tedbirler yerine teşvik edici uygulamalara dönüşmekte, morfin ve ağrı kesici üretiminde artışlar yaşanmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yaşanan tüm bu gelişmeler sonucunda savaşın galip devletleri, 31 Aralık 1914 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanacağı taahhüt edilen, Lahey Afyon Konferansları antlaşma metinlerini mağlup devletlere baskı yoluyla uygulatmak istemiştir. Bu amaçla savaş sonunda mağlup devletlerle imzalanan her barış antlaşması metnine Lahey Afyon Konferansları neticesinde alınan kararlar da eklenmiştir. Almanya ile imzalanan Versay Antlaşması'nın 295. maddesi, Avusturya ile imzalanan Sen Germen Antlaşması'nın 247. maddesi, Macaristan ile imzalanan Triyanon Antlaşması'nın 230. maddesi, Bulgaristan ile imzalanan Neuilly Antlaşması'nın 147. maddesi ve Osmanlı İmparatorluğu ile imzalanan Sevr Antlaşması'nın 280. maddesinde yer alan kararlar uyarınca savaşta yenilmiş olan devletler Lahey Afyon Antlaşması metinlerini kabul etmeye mecbur bırakılmışlardır.²¹¹ Böylece, bir kalem darbesiyle, 1912 Lahey Antlaşması'nın şartları, Birinci Dünya Savaşı sonrasında üretici ve tüketici yaklaşık 60 ülke ve bölgenin katılımı ile ilk uluslararası afyon antlaşması olarak önem kazanmıştır.²¹²

2.5. Osmanlı Döneminde Afyonculuk

Osmanlı afyonu ihraç ediliyordu ama ülke içinde de çok sayıda afyon bağımlısı olduğu biliniyordu. Hatta afyon, “tiryâk” olarak da adlandırılmakta ve bunu kullananlara da “tiryâki” denilmesi bu yüzdendir.²¹³ Ayrıca en bilinen afyoncular, ulema yatağı olarak bilinen İstanbul Süleymaniye’de bulunmaktadır. Tiryakiler Çarşısı da denilen bu çarşıda “esnâf-ı ehl-i keyf” ve “afyoncuyân” adlarıyla anılan, haşhaş kapsülünden elde edilen afyonları çeşitli işlemlerden geçirdikten sonra macun haline getiren bir esnaf sınıfı

²¹¹ Kayıhan, *a.g.e.*, s. 49.

²¹² UNODC, *Drug Control*, s. 51.

²¹³ Ferid Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 23. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları 2006, ss. 1110-1111.

mevcuttu.²¹⁴ Süleymaniye Tiryakiler Çarşısı'nda bulunan esnafının büyük bir kısmı da Yahudi tüccarlardan oluşturmakta idi.²¹⁵ Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde afyon satan esnafın sayısını “dükkân ve neferât 104” olarak vermektedir. Her ne kadar afyonun satışı serbest olarak yapılırsa da tüketiminin gizli yapılmasına özen gösterilmekteydi. Evliya Çelebi bu esnaflardan şöyle bahsetmektedir:

Gerçekten afyon yiyen anlayışlı, nükteci, zarif olur. Bu afyoncular esnafı seyishaneler üzere dükkânlarında afyon satarak kimi dilini dışarı çıkarıp asılmış şekilde gaflet uykusuna varıp, kimi kaşınıp kimi hây-hûdan ürküp nice zarif tiryakilere afyon satarken 'Karahisari değildir' diye kavga ederek geçerler.²¹⁶

Afyon tiryakileri, afyonu içtikten sonra ya kahve içer ya da tatlı tükettirdi. Tatlı tüketmek önemli bir ritüeldi ve afyondan sonra tatlı yemek, cila çekmek olarak nitelenirdi. Bu nedenle pek çok afyonkeş yanında peynir şekeri kutusu taşırdı.²¹⁷ Afyon içmeye alışan afyonkeşler, afyonu yutmaya alışan afyonkeşlerin geçirdikleri devreleri geçirirlerdi. Fakat zehirlenmeleri o kadar hızlı olmazdı. Çubuk veya kabak denilen aletlerde yakılan ve meydana gelen dumanı çekilen afyonlar diğer şekillerde alınan afyon miktarlarından çok daha az olduğundan etkilenme süreleri uzun olurdu.²¹⁸ Bu tarz afyonkeşlik, Çinliler arasında çoğalmıştır.²¹⁹

Sarhoş edici içkilerin şeriatça haram olmasından dolayı, keyif ehli ulema arasında insanı uyku halinde türlü türlü hayal dünyalarında dolaştıran afyon tiryakiliği yerleşip yayılmıştır. Özellikle 17. yüzyılın başından Tanzimat'a kadar geçen süre içinde bilhassa İstanbul'da afyon kullanılmayan ilmiye mensubu parmakla gösterilirdi. Afyonkeşlik o kadar yaygınlaşmıştır ki Divan-ı Hümayun toplantısında dalga geçen kadıaskerler bile görülmüştür.

²¹⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda afyonkeşler afyonu çiğnemek, yutmak, dumanını solumak veya suyunu içme yoluyla kullanmaktaydılar. En yaygın olanı da afyonu yutmaktı (Gökay, *a.g.e.*, ss. 41-44). Ayrıca bknz. Reşat Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay, “Afyon Tiryakiliği Yasağı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C: I, İstanbul: Tan Matbaası, 1958, s. 228.

²¹⁵ Koçu ve Akbay, “Afyon, Afyoncular”, s. 228.

²¹⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2006, s. 327.

²¹⁷ Bayram Nazır, *Dersaadet'te Ticaret*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011, s. 203.

²¹⁸ Mat, *a.g.m.*, s. 286.

²¹⁹ Şerif, *a.g.e.*, s. 17.

Ramazan aylarında, afyon tiryakileri, ne miktar afyon ile keyfe geliyorlarsa onu sahurda farklı yöntemlerle yutarak gün içerisindeki afyon ihtiyaçlarını gidermeye çalışırlardı. Bu yöntemlerden biri üzümün içine koyup yutma yöntemidir. Bu şekilde yutulan üzümler ancak öğleye doğru hazmolduğundan içerisindeki afyon da o zaman tesirini göstererek kişinin hayallere dalmasını ve keyfe gelmesini sağlardı. Diğer yöntem ise afyonu macun haline getirip iki üç kat kağıda sararak sahurda iki üç tane yutmaktır. Böylece kağıt mide öz suyunda eriyince macun midede dağılır ve birkaç saatliğine keyif devam eder. Ancak bu planın yolunda gitmediği zamanlarda afyon kağıdının zor parçalanmasının geciktiği durumlarda tiryaki krize girer ve dış dünyadan adeta kopardı. Afyonun sarılı olduğu kağıtlar eriyip kana karışınca kadar da farklı tepkiler verirlerdi. Konuşulan veya yapılan şeye uygun karşılık verilmeyip, anlama ve algılama da gecikmelerin yaşandığı durumlarda “daha afyonu patlamadı galiba!” tarzında cümlelerin kullanılması da bu sebeptendir.²²⁰

Afyon tiryakilerinden bir çoğu da hemen hiç ayılmadan, yarı deli halinde dolaşırlardı. Bu gibilerin bir hayal âlemi içinde söyledikleri sözlere, cahil halk "keşif ve keramet" kıymeti verirler, derviş kılıklı tiryakileri de evliya yerine koyarlardı. Nihayet on sekizinci asır ortalarına doğru, afyon tiryakiliği halk arasında da tehlikeli bir surette yayılmağa başlayınca, Ebussuud Efendi ve benzeri Osmanlı Şeyhülislâmları, çok sayıda fetvalarıyla, afyon, macun ve esrar adıyla bilinen bütün uyuşturucu maddelerin, açıkça haram olduğunu belirtmişlerdir.

Berş (afyon şurubu) ve afyon ve ma'cun ki, esrar içinde ola, mertebe-i sekre varmayıcak haram olur mu? El-Cevap: Fâsıklar ve hevâ ehli yeyişi üzerine (hastaların ilaç olarak kullanmaları dışında) hiç bir şekilde helâl değildir.²²¹

Halk arasında bu maddelerin kullanımı daha da yayılınca Osmanlı yönetimi, 1723 tarihinde Şeyhülislâmdan fetva alıp bir afyon tiryakiliği yasağı ilân etmeğe mecbur kalmıştı ve halk arasında ayak takımından ne kadar tanınmış afyon tiryakisi varsa hepsi

²²⁰ Koçu ve Akbay, “Afyon, Afyoncular”, s. 228; İskender Pala, *İki Dirhem Bir Çekirdek*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2008, s. 6.

²²¹ Ahmet Akgündüz ve Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV), 1999, s. 124.

toplanarak taşraya sürülmüştür.²²²

Osmanlı yönetiminin son dönem dahiliye nazırlarından Pertev Paşa'nın torunu Abdülaziz Bey, Osmanlı sosyal hayatı üzerine yazmış olduğu kitabında afyonkeşlerden de bahsederek, çoğunun Süleymaniye Camii Şerifi karşısında ve medreselerin altında kahvehanelere devam ettiğini aktarmaktadır. Her biri ancak on beş kişi alabilen bu kahvehaneler her gün ağzına kadar tiryakilerle dolar. Bu tiryakilerin bir kısmı vaktiyle esnafılık yapmış ihtiyarlayınca işten çekilmiş bir kısmı da vezirlerin ve valilerin maiyetinde taşralarda gezmiş, iç ağalık veya kavaslık hizmeti görmüş yaşlandıktan sonra evlerinde oturan kimseler olduğunu belirtir. Afyonun uyku ve uyuşukluk vermesinden dolayı ve çoğunun da ihtiyar oluşu en ufak bir gürültü ve şamatadan ürküp, telaşa düşmeleri neden olacağından afyon kahvehaneleri çok sakin ve sessiz olur, her türlü hareketten kaçınılırdı. Süleymaniye deki Tiryaki Çarşısı halkı, gece ikilere kadar bu kahvelerde oturur. Evi uzak olanlar erkenden gitmeleri gerektiğinden arkalarında ufak bir torba, ellerinde ufak bir değnek, ufak muşamba feneriyle evlerinin yolunu tutarlar. Uzun bir yolu olan fakat zaman zarfında afyonsuz ve kahvesiz duramayan tiryakiler bir köşe bulup torbasından çıkardıkları ufak tahta parçaları, kuru yaprak ve çirayla ateş yakar, yine torbasında bulunan cezve ve fincanını çıkarıp kahve pişirip kahve ile afyon yutarlar. Böylece “keyiflerine cila” çekerler.²²³

1801 yılı Haziran ayında ölmüş olan Rehavi Es-Seyyid El-Hac Ahmed Efendi'nin günde elli dirhem sülümen²²⁴ ve afyon yediği mezar taşında belirtilmiştir. Ahmed Efendi yüz otuz dört yaşında vefat etmiştir.²²⁵ Ahmet Efendi'nin günde elli dirhem tükettiği mezar taşında belirtilmesine karşın Nisan 1882 de Atina'da yapılan tıp kongresinde Dr. Zambako Paşa (1832-1913) “morfin bağımlılığı ve kronik morfin zehirlenmesi” konulu bildirisinde, “afyon kullanmaya alışanların dozu inanılmaz miktarlara çıkartabildiğini, 85 yaşında bir hastasının haftada 9-10 dirhem (yaklaşık 30

²²² Koçu ve Akbay, “Afıyon, Afıyoncular”, ss. 228-229.

²²³ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, yay. haz. Kazım Arısan-Duygu Arısan İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, ss. 326-327.

²²⁴ Cıva ile klorun birleşimi olan, çok zehirli, beyaz bir toz

²²⁵ Kağıtçı, *a.g.e.*, s. 16.

g) afyon kullandığını” söylemiştir.²²⁶ Bu bilgiye kıyasla Ahmet Efendi'nin mezar taşında yazan bilgide bir yanlışlık olması muhtemeldir.

Yetişkinlerin afyon kullanmalarının yanı sıra aktarlarda çocukları uyutmak için satılan “çocuk macunu” adı ile anılan haşhaş suyu ve afyondan hazırlanan macunlarda bulunmaktadır.²²⁷ Bu macunların çocuklara yedirilmesinin adet haline geldiği Kale-i Sultaniye Sancağı (Çanakkale)'nda bu adetin önlenmesi adına bir takım tedbirler alınması için Dahiliye Nezareti'ne tahrirler yazılmıştır. Bu tahrirlerde göre yeni doğan çocuklara Çanakkale bölgesinde haşhaş suyu ve afyon gibi zararlı uyuşturucu maddeler karıştırılarak üretilmiş olan hapların yedirilmesinin bir adet hükmüne geldiği ve bu adetin kötülüğünün okur yazar ve uygar olarak anılan insanlar tarafından dahi bilmesine karşın çocuklarını afyonla zehirlemekten kendilerini alamadıklarını belirten Çanakkale Mutasarrıfı, 15 Eylül 1910 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne yazmış olduğu tahririnde, işitilene göre Anadolu'nun çoğu köyünde de bu adetin yaygın olduğunu bildirmektedir. Bir neslin geleceği üzerinde yavaş yavaş ve görünmez bir afet şeklini almış bulunan bu uygulamadan yeni doğan çocukların korunması ve tedbirler alınması hususunda hükümetin mümkün merteye bir çözüm bulması ve afyonun zararları hakkında herkesin anlayabileceği bir tarzda risaleler düzenlenip basılmasını ve Osmanlı geneline dağıtılmasını ayrıca bu konuda meclisi umumiye tarafından verilmiş kararı içeren mazbatanın uygulanmasını istenmiştir.²²⁸ Mutasarrıfın yazmış olduğu bu tahrire 23 Ekim 1910 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden gelen cevapta bu konu hakkında üretilen haplardan doğacak zararların Çanakkale dahilinde reçete ile ilaç hazırlayan eczahanelerin dışında satanların şimdiden cezalandırılması ve bilimsel bir risale hazırlanmasına kadar dükkanlarında bulunacak aletlere el konulmasıyla kötü alışkanlıkların engellenmesine çalışılması istenmiştir.²²⁹ Bu konuda Dahiliye Nezareti, Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Riyaseti'nden çocuklara yedirilen bu hapların zararlarına dair bir risale yazılmasını 29 Eylül 1910 tarihinde yazmış olduğu bir tahrirle istemiştir.²³⁰ Bu kurumdan 19 Ekim 1910 tarihinde gelen cevapta istenilen

²²⁶ Mat, a.g.e., s. 286.

²²⁷ gös.yer.

²²⁸ BOA, DH. İD., 46/13, Ek: 1.

²²⁹ BOA, DH. İD., 46/13, Ek: 2.

²³⁰ BOA, DH. İD., 46/13, Ek: 3.

risalenin hazırlanacağı vurgulansa da²³¹ 3 Kasım 1910 tarihinde Çanakkale Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne yazılan yeni bir tahrirde halkın sadece eczahane ve attarlardan değil kendi bahçelerinde de haşhaş yetiştirerek bundan elde etmiş oldukları afyon ile haplar üretilip çocuklarına yedirdikleri ifade edilmiştir. Bunun çözümü adına da risalelerin bir an evvel hazırlanması istenmiştir.²³² Buna ek olarak da yine Dahiliye Nezareti'nden risaleler hazırlanana kadar eczahaneler dışında üretim yapanların mallarına el konulması konusundaki talepleri ayrı bir yazı halinde Mutasarrıflık tarafından iletilmiştir.²³³

²³¹ BOA, DH. İD., 46/13, Ek: 4.

²³² BOA, DH. İD., 46/13, Ek: 5.

²³³ BOA, DH. İD., 46/13, Ek: 6.

3. BÖLÜM: TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ AFYON TİCARETİ

3.1. Cumhuriyet Döneminde Afyon Ticareti

Afyon gelirleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi Cumhuriyetin ilanı ile kurulan yeni devletinde en önemli gelir kaynaklarından biri olmaya devam etmiştir. Fakat uluslararası antlaşmaların yüklediği bağımlılıklar Türkiye'nin önünü tıkasa da dönemin hükümetleri bu geliri elde etme konusunda ellerinden geleni yapmışlardır. 1932 yılına kadar gerçekleştirilen bütün konferans ve çağrılara kayıtsız kalan Türkiye, ülke ekonomisi düzelmeye başladığı tarihten itibaren bu çağrılara cevap verecek ve uluslararası siteme dahil olacaktır.

Bu dönemde afyon üretimini arttırma konusuna önem verildi. Elimize ulaşan en eski tarihli afyon ihracıyla ilgili kayıtlara göre 1822 yılında 570 sandık olan afyon ihracı yıllar içinde, ara ara dalgalanmalı bir seyir göstermesine rağmen, artarak 1911 yılında 10.350 sandıkla en üst seviyeye ulaştı.²³⁴ Fakat bu tarihten sonra keskin düşüşler görüldü ki, bu düşüşlerde Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve bu savaş sırasında gerçekleşen Yunan İşgalleri ve İzmir yangını etkili oldu. Ayrıca önemli bir afyon üretim alanı olan Balkan topraklarının elden çıkması Osmanlı İmparatorluğu için önemli bir gelir kaybıydı.

Böyle bir tablo devralan Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri, Lozan Antlaşması'nın getirdiği kısıtlamalara rağmen²³⁵ afyon gelirlerini arttırmak için çalışmıştır. Bu arada ülke içinde afyon ticaretiyle ilgili yapısal değişiklikler yaşanmış, 1924 yılında önemli iki ticaret merkezi olan İstanbul ve İzmir'de zahire borsası kurularak bu bölgelerden yapılan ticaret düzenlenmeye çalışılmıştır. Afyonun da işlem gördüğü, üreticiler ve tüccarlar tarafından rağbet gören bu borsalarda ihraç edilen afyonun %70'i işlem görmekteydi.²³⁶ Aynı yıl 2.500 sandığa çıkan ihracat artarak 1926 yılında 4.000 sandık

²³⁴ Schmidt, *a.g.e.*, s. 189; Aylık Mecmua, a.g.m., s. 16.

²³⁵ Lozan Antlaşması'nın 100. Maddesi uyarınca; "Afyon konusunda La Haye'de 23 Ocak 1912 tarihinde imzalanmış Sözleşme ve 1914 tarihli ek Protokole katılacağı ya da onaylamayı yükümlenir." (*Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, çev. Seha L. Meray, c: 8, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 37.)

²³⁶ Erhan, *a.g.e.*, s. 37.

seviyesine ulaşmıştı.²³⁷ Aynı dönemde İzmir Limanı önemini kaybederek yerini İstanbul Limanı'na kaptırmış ve 1923 yılında ihraç edilen toplam 2.200 sandık afyonun 2/3'si İstanbul Limanı'ndan satılmıştır.

Afyon üretiminde görülen artış Osmanlı döneminden itibaren var olan bir uygulamanın daha çok yapılmasına neden oldu. Bu da tağşişti; çiftçiler ürettikleri afyona yumurta, patates, mısır unu, zamk, incir gibi yabancı maddeler karıştırarak miktarı arttırıyorlardı. Bu ürünlerden zamk, zararlı etkileri yanı sıra morfin oranını düşürmesinden dolayı kârdan çok zarara yol açmaktaydı. Ayrıca tağşiş maddeleri afyonun kurumasıyla birlikte sarılı olduğu yaprağın rengini değiştirerek sahtekârlığı gün yüzüne çıkarıyordu.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte tağşişin önüne geçme adına laboratuvar ortamında yapılan analizler önem kazandı. Bu analizlerden önce ihraç merkezlerinde bulunan mütehassıslar gözle yaptıkları muayene ile saf afyonunu ayırt edebiliyorlardı.²³⁸ Laboratuvar ortamında analiz konusunda dünya genelinde uygulanan bir kaç yöntem vardır. Bunlar Almanya'da Gilbert, Amerika'da Stillwell-Glading, Türkiye ve Avrupa'nın genelinde uygulanan Londra kökenli Harrison yöntemidir.²³⁹ Bu yöntemlerle afyonun sahip olduğu morfin oranı tespit edilmekte ve bu orana göre ücretlendirilmekteydi. Analiz laboratuvarı Türkiye'de sadece İstanbul Ticaret Borsası'nda vardı ama bu laboratuvarın yeni kurulması ve analiz işleminin büyük bir ekip gerektirmesi ilk zamanlarda gereken verimin alınmasını engelledi.²⁴⁰

İstanbul'daki bu laboratuvardan başka İzmir Ticaret Borsası kendi bünyesinde analiz laboratuvarı açmak için çalışmalara başladı. Laboratuvar oluşturma düşüncesi, Borsa Sarayı'nın inşası sırasında gündeme gelmiş ve bu amaçla dönemin Borsa Başkanı Filibelizade Ferit Bey gerekli bilgileri edinmek için İstanbul Borsası'nı ziyaret etmişti.

²³⁷ Nezihi Bey, *a.g.e.*, s. 92.

²³⁸ İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, *Emtiamızın İstandardize Edilmesi ve Tağşiş ve Ambalaj Mesaili*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1928, s. 6. Kitap raporlardan ibaret ve Afyon raporunu da Habibzade Ziya Bey yazmıştır; *Ticaret ve Sanayi Odasında Müteşekkil, İstanbul İktisat Komisyonu Tarafından Tanzim Edilen Rapor 29 Kanun-ı Sani 1340-26 Teşrin-i Sani 1340-1924*, İstanbul: Zelliç Biraderler Matbaası, 1341, s. 22.

²³⁹ Aylık Mecmua, a.g.m., s. 16; Erhan, *a.g.e.*, s. 37.

²⁴⁰ İhraç edilecek afyonların yarısında fazlasının üretim yerlerinden İstanbul'a sevk olunuyordu ve bu da yıllık ortalama iki bin sandık afyon denk geliyordu. Bu durumda afyonlardan ayrı ayrı numune alıp morfin derecesini hesaplamak üzere analizini yapmak imkansızdı. Bu analizin gerçekleşebilmesi için her üretim yerinde analiz laboratuvarlarının kurulması ve İstanbul'un yoğunluğunun azaltılması konusunda raporlar hazırlanmıştır. (İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, *a.g.e.*, s. 5).

Ferit Bey'in incelemeleri sonrasında, analiz laboratuvarının kurulması için gerekli olan aletlerin 100 lira tutacağı hesaplanmış ve ardından bu aletler sipariş edilmiştir. 1928 yılı itibarıyla hazırlıkları tamamlanan laboratuvarın başına Dr. Şükrü Osman (Şenozan) Bey getirilmişti.²⁴¹

Ticaret Borsası, analiz laboratuvarını kurduktan sonra, laboratuvar hakkında görüş bildirmeleri için İzmirli tüccarlara çağrıda bulundu. Afyon tüccarlarının da aralarında bulunduğu tüccarlar, yapılan toplantıda laboratuvarın kurulmasının ihracat için gerekli olduğu, analizi yapılan malların da bu sayede değerinin artacağı yönünde ortak bir görüş benimsendi. Böylece tüccarların da desteğini alan Ticaret Borsası, ürünlerin analizine başladı. Fakat 1929 yılında yaşanan ekonomik kriz nedeniyle borsa yönetimi, mali şartların uygun olacağı güne kadar, laboratuvarı kapatma kararı aldı.²⁴²

Analiz laboratuvarının kapatılmasına rağmen afyon tağşişi konusundan İzmir Ticaret Odası, dikkatli tavrını devam ettirdi. Çünkü hem ürünün kalitesini hem Anadolu afyonlarının dış piyasadaki itibarını korumaya çalışıyordu. Özellikle dış piyasaya önem veriyordu ki, Anadolu afyonlarının tağşiş edilmiş olduğu yönünde yayılacak bir söylentinin ülke ekonomisine büyük zarar vereceğinin farkındaydı. Hükümetin sessiz kaldığı ortamda İzmir Ticaret Odası, bu konuda inisiyatifi eline alarak diğer ticaret odalarına bu konuda ortak hareket için çağrıda bulundu. Bu konuda Afyonkarahisar Ticaret Odası'ndan afyonların İzmir'e sevk edilmeden mütehassıslar tarafından kontrolünün yapılarak sandıklara konulması ve bu sandıkların üzerine mühür vurulması istendi. Aynı istek İzmirli afyon tüccarlarına da duyuruldu.²⁴³

Yukarıda anlatılan afyon üretiminin artışı veya azalışı, tağşişi, İzmir Ticaret Odası'nın etkinliği gibi gelişmelerle birlikte afyon ihracı, dalgalı bir seyir izlemiş olmasına rağmen, 1927 yılına kadar yükseliş göstermiştir. 1924 yılında 202.663 kilo afyon ihracatı gerçekleşmiş ve 6.120.191 kuruş gelir elde edilmiştir. Bu oranla afyon, toplam ihracat içerisinde beşinci sırada yer almıştır. 1925 yılındaysa 267.901 kilo ihraç

²⁴¹ Erkan Serçe-Sabri Yetkin, *120. yılında İzmir Ticaret Borsası Tarihi*, Hürriyet Matbaası, İzmir, 2011, s. 280.

²⁴² Serçe-Yetkin, *a.g.e.*, s. 280.

²⁴³ Fikret Yılmaz, *İzmir Ticaret Odası İdare Heyeti Defterleri I-II 1926-1930*, İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, İzmir, 2008, s. 21, 80.

malından 7.764.180 kuruş,²⁴⁴ 1926'da 357.605 kilo ihracat gerçekleşirken, 1927 yılında sadece İzmir Limanı'ndan 118.090 kilo dış ülkelere gönderilmiştir.²⁴⁵

İzmir Limanı'ndan 1923 yılından 1927 yılına kadar gerçekleşen afyon ihracatı miktarları ve ihracat edildiği ülkeler Tablo 11'de gösterilmiştir. Bu tabloda öne çıkan Fransa'nın özellikle 1924 yılında yaptığı alımlardır. Bu tarih Amerika'nın afyon konusunda yaptığı düzenlemelerle aynı tarihe denk gelmektedir. Amerika'nın getirdiği yasaklamalarla uyuşturucu madde üreten Amerikalı imalatçılar başta Fransa olmak üzere Avrupa ülkelerine yönelmişlerdir.²⁴⁶ Bu ortamda Fransa'nın Türkiye ile 1926 yılında imzaladığı antlaşma çerçevesinde Suriye ve Lübnan limanları, gümrükleri, demiryolları, tütün rejisi ve daha birçok gelir getiren kurumları doğrudan doğruya Fransız komiserliğinin yetki alanına alındı.²⁴⁷ 29 Haziran 1926 tarihinde yürürlüğe giren Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye-Lübnan Hükümetleri Arasında İmzalanan Gümrük İtilafnamesi kapsamında Türkiye'den Suriye'ye yapılan ihracatta alınan gümrük vergisinin düşüklüğü etkilidir.²⁴⁸

Ayrıca Fransa'nın İzmir Limanı'ndan 1926 yılında 88.823 kilo afyon ihraç etmesine rağmen bir sonraki yıl bu miktar 8.216 kiloya düşmüştür. Fakat yönetimi altında bulunan Suriye, 1926 yılında sadece 725 kilo afyon alırken bir sene sonra bu rakamı 94.710 kiloya çıkararak rekor kırmaya dikkat çekicidir.

Anlaşılan o ki Fransa zamanla kendisine çevrilecek eleştiri oklarının yönünü başka tarafa kaydırmaktadır.

²⁴⁴ Hakkı Nezih Bey, *İhracat Maddelerimiz, İkinci Dokuz Aylık Kıyı Tarafından Neşr Olunan Ticaret Broşürü*, İzmir Ticaret Matbaası, 1928., s. 96; Kitapta bazı bilgi hataları mevcuttur. Bunlardan birisi 1925 yılına ait afyon geliri 86. sayfada 7.451.226 kuruş olarak verilirken 96. sayfada 7.764.180 kuruş olarak verilmiştir. 1924 yılı ihracat verileri için bkz. Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s. 103.

²⁴⁵ Nezih Bey, *a.g.e.*, ss. 96-97.

²⁴⁶ Erhan, *a.g.e.*, s. 37.

²⁴⁷ Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004, s. 463

²⁴⁸ "Türkiye Cumhuriyeti İle Suriye-Lübnan Hükümetlerinin Selâhiyettar Murahhasları Arasında Ankara'da Akdolunan Suriye-Lübnan Gümrük İtilafnamesinin Tasdıkı Hakkında Kanun", *Düstur* III. Tertip, C: VII, Ankara: Devlet Matbaası, 1944, ss. 1532-1542.

Tablo 11
İzmir Limanı'ndan Gerçekleşen
Afyon İhracatı ve İhracatın Gerçekleştiği Ülkeler (1923-1927)

Ülkeler	1923	1924		1925	1926		1927
	Kilo	Kilo	Gram	Kilo	Kilo	Gram	Kilo
İtalya	2.194	492	290	360	102	900	311
Amerika	-	3.987	440	1.846	2.759	400	1.683
İngiltere	17.606	4.609	800	3.396	9.719	-	2.733
Almanya	14.275	6.900	5	3.624	7.924	200	9.839
Fransa	7.129	13.159	835	52.211	88.823	-	8.216
Yunanistan	549	1.568	180	374	1.313	-	201
Hollanda	85.771	3.695	912	17.817	11.329	100	103
Belçika	769	-	-	180	134	500	87
Danimarka	-	-	-	-	-	-	162
Mısır	-	-	-	3.019	-	-	-
Suriye	-	-	-	-	725	900	94.710
Romanya	-	135	-	-	-	-	-
Avusturya	-	-	-	68	38	500	-
Macaristan	-	-	-	-	31	400	-
İsviçre	-	-	-	-	1.072	200	-
Japonya	-	-	-	875	3.846	-	-
Lehistan	-	-	-	45	107	600	-
İsveç	-	-	-	-	389	100	45
Diğer Ülkeler	12.786	373	380	-	94	200	-
Toplam	141.061	35.931	842	84.815	128.404	-	118.090

Kaynak: Hakkı Nezih Bey, *İhracat Maddelerimiz, İkinci Dokuz Aylık Kıyı Tarafından Neşr Olunan Ticaret Broşürü*, İzmir Ticaret Matbaası, 1928., ss. 96-97.

Yukarıdaki verilen bilgileri doğrularcasına tablo 12'de görüleceği gibi Fransa'nın Türkiye'den yapmış olduğu toplam afyon ihracatı 1926 yılında 273 ton iken, 1927 yılında önemli bir düşüşle 165 tona inmiştir.

Tablo 12
Türkiye'nin Ülkelere Göre Afyon İhracatı (1923-1930) (Ton)

Ülke	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
Almanya	25	32	16	14	9	21	69	44
Amerika	11	21	20	20	16	8	20	19
Fransa	74	101	170	273	165	228	172	151
Hollanda	112	6	20	12	6	12	29	25
İngiltere	37	19	13	15	8	11	16	16
İtalya	15	4	1	1	4	8	4	2
Mısır	6	5	20	10	3	1	13	5
Diğer	45	12	9	19	45	24	50	10
Toplam	325	200	269	267	256	313	373	272

Kaynak: Çağrı Erhan, *Beyaz Savaş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996., s. 39.

Dış piyasada bu gelişmeler yaşanırken içeride, afyon piyasasındaki durgunluk dikkat çekiyordu. 1928 yılı Nisan ayı içerisinde İstanbul afyon piyasası tedirgin bir hal almıştı. Fiyatlardaki düşüşün yarattığı tedirginliğin nedeni haşhaş mahsulünün az olduğu yönünde Anadolu'dan gelen haberlerdi. Buna bir de kuraklık ve satışların istenilen seviyeye ulaşmadığı söylentisi eklenince bu tedirginlik daha da arttı. Nitekim 25 Mart-26 Nisan 1928 tarih aralığında gerçekleşen 204 sandık afyon satışına karşın 914 sandık afyon tüccarın elinde kalmıştı. Oysa bir önceki yıl aynı tarihlerde satış için bekleyen sandık sayısı 713'tü.²⁴⁹

Benzer durum tablo 13'de görüldüğü üzere fiyatlar içinde geçerlidir. Bu dönemde İzmir piyasasında en düşük değerli Eşme afyonları 22,5 liradan işlem görürken, en değerli addedilen Uşak afyonları 30 liradan alıcı buluyordu.

²⁴⁹ Bununla beraber afyon fiyatları da drogist afyonlar için 28-28,5, soft afyonlar için 30-31 ve Malatya mahsulü için 26 liradır. (*Türk Ticaret-i Hariciye Gazetesi*, "Nisan Ayı Zarfında İstanbul Piyasasında İhracat Faaliyeti", Sene: 1, 4 (Nisan 1928), s. 6).

Tablo 13
1 Mart 1928 Tarihinde
İzmir Borsası'nda İşlem Gören Afyonların Fiyatları (Kg/Lira)

Üretim Yerleri	Fiyat
Uşak	29 – 30
Balıkesir	24 – 25
Akhisar	24 – 25
Eşme	22,5 – 24,5
Muhacir Malları	27 – 28
Çal	27 – 28
Isparta	25 – 26,5
Burdur	24,5 – 26

Kaynak: “Afyon”, *Aylık Mecmua*, Sayı 10 (Nisan 1928)., s. 17.

Nisan 1928’de İstanbul piyasasında yaşanan düşüşün benzeri İzmir’de Mayıs 1928’de yaşandı. Belirtilen dönemde Mayıs ayı içinde fiyatlarda önceki iki yıla oranla 4-5 liralık düşüş görülmüştür. Tablo 14’te gösterildiği gibi 1928 yılı Mayıs ve Haziran aylarında afyon satışlarındaki ortalama fiyat önceki iki yılın gerisinde kalmıştır.

Tablo 14
İzmir Borsası Ortalama
Afyon Satış Fiyatları (1926-1927-1928) (Kuruş)

Aylar	1926	1927	1928
Kanun-1 Sani	-	2.850	2.924
Şubat	2.150	2.775	2.335
Mart	2.475	2.739	2.545
Nisan	2.597	2.659	2.756
Mayıs	2.525	2.627,5	2.120
Haziran	2.346	2.561	2.203
Temmuz	2.345	2.970	-
Ağustos	2.150	3.312,5	-

Tablo 14'ün devamı

Eylül	2.350	3.154	-
Teşrin-i Evvel	2.375	2.840	-
Teşrin-i Sani	3.900	2.806	-
Kanun-ı Evvel	3.000	2.852	-
Yıl Sonu Ortalama	2.564,8	2.845,5	2.480,5

Kaynak: Hakkı Nezihî Bey, *İhracat Maddelerimiz, İkinci Dokuz Aylık Kıyı Tarafından Neşr Olunan Ticaret Broşürü*, İzmir Ticaret Matbaası, 1928., s. 98.

3.2. Cumhuriyet Döneminde Gerçekleşen Uluslararası Afyon Konferansları

3.2.1. 1924 Cenevre Konferansları

Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası afyon sözleşmelerinin imzalanmasında atılan “hızlı” adımlar bir türlü sonuç vermemekte imzacı ülkeler baskılara rağmen bu antlaşmaları onaylayıp yürürlüğe koymakta direnmekteydi. Haşhaş ziraatini sınırlandırma çabalarına karşın kaçakçılık dahi engellenememekte, durum her geçen gün daha da kötü bir hal almaktaydı. Günden güne büyüyen bu soruna uluslararası çözümler bulmak adına 1921 yılında Milletler Cemiyeti bünyesinde bir komisyon kuruldu. *Afyon ve Diğer Zararlı İlaçlar Ticareti Danışma Komisyonu*²⁵⁰ adını alan bu komisyonda afyon ile en fazla ilgili olan devletlerin, yani Hollanda, İngiltere, Fransa, Hindistan, Çin, Japonya, Tayland ve Portekiz’in delegeleri yer almıştır Komisyonun gerçekleştirdiği ilk toplantılarda haşhaş ziraatinin ihtiyaç oranında yapılması ve fazla olan üretimin de sonlandırılması düşünülmüştür. Oysa İngiltere gibi afyon ticaretinden yüksek gelir elde eden ülkeler, üretimi azaltmak yerine tam tersine kendi yönetimleri altındaki topraklarda üretimi artırma yönünde hareket etmişlerdi. Fakat bu tutumun afyon kaçakçılığına yol açması, başta Amerika ve İngiltere’de ciddi toplumsal sıkıntıları beraberinde getirdi. Amerika İç Savaşı’ndan sonra ülkede afyon ve morfin bağımlılığı sürekli arttı; benzer seyir İngiltere’nin sanayi şehirlerinde de görüldü.²⁵¹ Tüm bu sorunların temel nedeni İngiltere gibi afyon üzerinden kâr sağlamayı amaçlayan

²⁵⁰ Uyuşturucu Maddeler Hakkındaki Lâhey, Cenevre ve Bangkok Antlaşma, Sözleşme ve Protokollarını Değiştiren Protokolun Onanmasına Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri, Tarım ve Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonları Raporları (1/186), Sıra: 82, Sayı, 71/794, 6-1365, 20 Mayıs 1947, s. 2.

²⁵¹ Erdinç, *a.g.e.*, s. 47.

devletlerin afyon konusundaki uzlaşmaz tavırlarıydı.

Uyuşturucu bağımlılığının günden güne arttığı ortamda Milletler Cemiyeti bünyesinde kurulan Afyon Danışma Komisyonu ilk adımı atarak, düzenlenmesi planlanan konferanslara da ön hazırlık olması amacıyla, her ülkenin ihtiyacı olan afyon miktarını tespit etmeye çalıştı. Fakat belirlenen miktarın üzerinde gerçekleşen üretimin önüne geçilemeyeceği ve bunun da kaçakçılığa neden olacağı artık net bir şekilde görülüyordu. Bu açmazdan kurtulmak için her ülkenin afyon ihraç ve ithalatını belgelendirmesi istendi. Bu teklife Amerika destek verse de İngiltere ve Fransa her defasında karşı çıkmıştır. İki büyük ülkenin muhalefetine karşın sonunda Afyon Danışma Komisyonu'nun teklifi kabul edildi ve ihracat ve ithalatçı ülkelerin her sene yapmış oldukları afyon ticaretiyle ilgili rapor vermeleri usulü kabul edildi.²⁵²

Yapılanlar yeterli gelmiyordu; çünkü İngiltere üretimin azaltılmasını onaylamaya yanaşsa da ticaretin sınırlandırılmasına yanaşmıyordu. İngiltere'nin bu tavrına da üretici ülkeler karşı çıkmakta, sonuçta ne haşhaş ziraati ne de afyon ticaretine bir sınırlama getirilememekteydi. Üretici ülkelerden biri olan Osmanlı İmparatorluğu da aynı nedenden dolayı haşhaş ziraati ve afyon ticaretini azaltmadığı gibi buna sınırlama getirmek için toplanan 1909 Şanghay, 1912, 1913 ve 1914 Lahey Konferansları'na da katılmamıştı. Fakat Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle imzalanan Sevr Antlaşması'yla, imzalamakta direndiği afyon antlaşmalarını kabul etmek zorunda kalmıştır.

İmparatorluğun yıkılışının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti de, Lozan Antlaşması'yla birlikte bu antlaşmaları onayladı. Fakat Türkiye'nin önünde İngiltere ve Fransa gibi iki önemli örnek vardı ve Cumhuriyet yönetiminin gelen çağrıları çok da ciddiye almaması mantıklı bir yaklaşımdı. Hemen hemen aynı tarihlerde, 11 Eylül 1924'te, ABD Dışişleri Bakanı Charles Evans Hughes imzalı Amerika'nın Türkiye Yüksek Komiseri Bristol'a hitaben yazılan telgrafta, Türk Hükümeti'nin Kasım ayında başlayacak olan Cenevre Konferansı'na temsilci göndermesi için elinden gelen bütün çabayı göstermesi istenmişti. Aynı telgrafta, afyon ve diğer uyuşturucu maddeler sorununun, uluslararası alanda Türkiye'nin işbirliği olmadan çözülemeyeceğinin altı çizilerek, Amerika'nın Türkiye ile bu konuda işbirliği yapma istek ve kararlılığında

²⁵² "Illicit Traffic in Opium", *UNODC Bulletin on Narcotic*, 3 (1953), ss. 24-29.

olduğu belirtiliyordu. Hükümetinin isteği doğrultusunda hareket eden Amiral Bristol, düzenlenecek konferansa katılım konusunda Ankara Hükümeti nezdinde girişimde bulundu. Fakat Türkiye, ABD'nin ve aynı zamanda gerçekleşen Milletler Cemiyeti'nin bu eşzamanlı girişimlerine olumlu yanıt vermedi ve 1924 Kasım ayında Cenevre'de başlayan ilk konferansa katılmadı. Bu radikal tavır Milletler Cemiyeti ve ABD'nin devam eden yoğun baskıları sonucu değişti ve Aralık ayında başlayan ikinci konferansa iki kişilik Türk heyeti gönderildi.²⁵³ Heyet, Tarım Bakanlığı müsteşarlarından Süreyya Bey ve kimyager Nurettin Bey'den oluşuyordu.²⁵⁴

17 Kasım 1924 günü toplanan konferansa 42 ülkenin temsilcisi katılmıştır. Amerikan delegeleri, konferans sonrasındaki antlaşmayı imzalayan ülkelerden 10 sene içerisinde ithal ettikleri ham afyon miktarını her sene %10 oranında azaltmayı taahhüt etmesini ve ihtiyacı olan afyonu kendi sınırları içerisinde yaptığı üretimle karşılmasını talep etmiştir. Dolayısıyla 10 sene sonunda da bu üretimi tamamen duracağına hedeflendiği de ortaya çıkmıştı. Amerikan delegelerinin bu teklifi Hollanda delegesi Van Wettum tarafından şiddetle eleştirilmiş ve kendisi teklifin kabul edilmesi halinde konferanstan çekileceğini bildirmiştir.²⁵⁵ Wettum'un tepkisinin nedeni 3 Kasım 1924 tarihinde gerçekleşen ilk toplantı da konuşulan ve kabul edilmeyen konuların ikinci defa görüşülmek istenmesiydi.

15 Şubat 1925 tarihinde sona eren Cenevre Konferansı'na katılan Türk heyetiye bütün baskılara rağmen 19 Şubatta imzalanan antlaşma metnini imzalamadı. Türk delegesi Süreyya Bey, Türkiye'ye döndükten sonra konuyla ilgili olarak şu açıklamayı yaptı;

Bilindiği üzere afyon konferansı Amerikalılar tarafından teklif edilmiş ve bunun üzerine toplanmıştır. Konferansın toplantı davetindeki sebep her gün insanlığı daha ziyade tahrip eden afyon ve kokainin üretimini sınırlamaktı. Amerikalılar bu insanlık maksadıyla konferansı topladılar. Buna göre kırk iki hükümetin delegeleri katılmış ve konferans 19 Kasımdan 15 Şubata kadar devam etmiştir. Yalnız Rus delegesi mevcut değildi. Amerika delegesi bu iki maddenin sarhoşluk için üretildiğini ve insanlığı tahrip ettiğini, genel sağlık

²⁵³ Erhan, *a.g.e.*, ss. 64-65

²⁵⁴ *Tevhid-i Efkar*, 4 Mart 1925, s. 3.

²⁵⁵ Kayıhan, *a.g.e.*, s. 75.

adına bunun üretimine son verilmesini tıp için üretilecek olan miktarının da önceden olduğu gibi kontrole tabi tutulmasını teklif etmiştir.²⁵⁶

Cenevre’de gerçekleşen iki konferans sonrasında biri 11 Şubat diğeri de 19 Şubat 1925 tarihli olmak üzere iki antlaşma metni oluşturulmuştur. İlk antlaşmanın metninde genel olarak afyon üreten ülkelere odaklanarak antlaşmayı imzalayan ülkelerin afyon üretimini devlet tekeli altına almaları ve afyon satışının yine devlet eli ile yapılması ya da özel izin verilmiş şahıslar tarafından yapılacaksa da bu kişilere ruhsat verilmesi şartı getirilmiştir. Ayrıca ilk defa küçük çocuklara afyon satışı ve afyon içilen yerlere girmelerinin yasaklanması hakkındaki maddeler de bu antlaşmaya dahil edilmiştir.²⁵⁷ 19 Şubat 1925 tarihli ikinci antlaşma metnindeyse uyuşturucu maddelerin küresel anlamda kontrol altına alınması, üretim yerleri ve ticaretlerini sağlayan şehir ve limanların sınırlandırılması konusuna ağırlık verilmiştir. Bu antlaşmanın altıncı faslında yer alan 19. maddesi uyarınca “Daimi Merkezi Komite” kurularak her sene sonunda ülkelerin üretimleri hakkında bilgi verme zorunluluğu da getirilmiştir.²⁵⁸ Milletler Cemiyeti kontrolünde kurulacak komiteye Cemiyet üyesi olmayan ama konferanslara katılan ABD karşı çıkmış ve komitenin bağımsız olmasını talep etmiştir. Yaşanılan tartışmalara rağmen komitenin kurulması ve işlevi hakkında İngiliz ve Fransızların teklifi kabul edilmiştir. Merkezi komite konusundaki istekleri de kabul edilmeyen ABD heyeti, Lahey Antlaşması’nın yürürlükte olduğu sürece, imzacı devletlerden her birinin başka bir antlaşmayı imzalayarak taahhüt etmiş olduğu yükümlülüklerden kurtulamayacağını ve hiçbir hükümetin, cemiyetin, şahsın; ırkı, dini ve sosyal mevki ne olursa olsun insanlığın bir zümresinin sefaletine neden olmaya hakkının olmadığını bildirmiştir.²⁵⁹ ABD heyetinin görüşleri İngiltere, Fransa ve Hollanda delegeleri tarafından önemsenmeyince ABD delegasyonu konferans bitmeden, 5 Şubat Perşembe günü,

²⁵⁶ *Tevhid-i Efkâr*, 4 Mart 1925, s. 3.

²⁵⁷ Kayıhan, *a.g.e.*, s. 72. (Türkiye’nin imzalamadığı antlaşmalar 11 Şubat 1925 Cenevre ve 27 Kasım 1931 Bangkok Antlaşmalarıdır)

²⁵⁸ “La Haye ve Cenevre”, *Resmî Gazete*, Sayı 2314 (26 Ocak 1933), ss. 97-98.

²⁵⁹ Kayıhan, *a.g.e.*, s. 76-78; Lahey Antlaşması’nın 6. maddesi, “İmzacı devletler hazırlanmış afyonun imalini, iç ticaretini ve kullanımını her memlekete özel muhtelif şartlar dahilinde yavaş yavaş ve etkili bir surette kaldırmak için tedbirler alacaklardır. Mevcut tedbirler ile daha önceden bu durumun icabına bakılmadığı takdirde bu uygulanacaktır.” (“La Haye ve Cenevre”, *Resmî Gazete*, Sayı 2314 (26 Ocak 1933), s. 77)

Cenevre'yi terk etmiştir.²⁶⁰ ABD'yi destekleyen Çin heyeti de bu ülke delegasyonunun ardından, onlara destek vermek adına, konferanstan çekilmiştir.²⁶¹

Konferansta iki delege tarafından temsil edilen Türkiye, uzun savaş yıllarının ardından ekonomik bir krizin içine girmişti ve her zaman olduğu gibi bu dönemde de afyon ülke ekonomisi için önemli bir gelir kaynağıydı. Binlerce fakir Türk köylüsünün tek geçim kaynağı afyon üretimi idi ve hükümet böylesine hayati bir ürün konusunda herhangi bir dış denetim altına girmek istemiyordu.²⁶² Bu dönemde Türkiye, belirtilen ekonomik sıkıntılara ve 62 ilde haşhaş ziraatı yapılmasına rağmen, üzerindeki uluslararası baskıları hafifletmek adına uygulanması pek de mümkün olmayan fakat başta ABD ve Milletler Cemiyeti'nin baskılarını bir süreliğine de olsa hafifletecek bir teklifi konferans sırasında katılımcıların onayına sundu. Öneri Milletler Cemiyeti'ne masraf çıkaran bir öneriydi. Şöyle ki Türkiye afyon üretim ve ticaretinin yasaklaması karşılığında ona eş değer olan pancar ziraatinin gerçekleştirebileceğini fakat bu konuda yaşanacak dönüşümün masraflarının Milletler Cemiyeti tarafından karşılanmasını istiyordu. Bu teklif ABD heyeti tarafından olumlu karşılanırken diğer katılımcı ülke delegeleri öneriyi reddetti.²⁶³ Sonuçta 19 Şubat 1925 tarihinde onaylanan antlaşma metnini Türk heyeti "taleplerinin" karşılanmamasından dolayı imzalamadı.

3.2.2. 1930 Londra Konferansı

Cenevre Konferanslarında istediği desteği alamayan ABD, uluslararası girişimlerine bir yenisini daha ekleyerek 1927 senesi sonunda yeniden harekete geçti. Yeni girişimin amacı uyuşturucu madde kaçakçıları ve kaçırılan maddelerin miktarı gibi konularda ilgili ülkelerin emniyet güçleri arasında istihbarat alanında işbirliği sağlanmaktı. Bu çerçevede içlerinde Türkiye'nin de bulunduğu 17 ülkeden söz konusu işbirliğinin gerçekleştirilebilmesi için gerekli iç düzenlemeleri yapmalarını istedi. Türkiye, ABD'nin bu isteğine 1928 yılı ortasına kadar cevap vermeyince ABD önerisini tekrarladı. ABD'nin ikinci teklifi sonrasında konuyu değerlendiren Türk Hükümeti,

²⁶⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 4 Mart 1925, s. 3.

²⁶¹ Kayıhan, *a.g.e.*, s. 78.

²⁶² Erhan, *a.g.e.*, s. 66.

²⁶³ *Tevhid-i Efkâr*, 4 Mart 1925, s. 3.

istihbarat alanında işbirliği yapılmasının iki ülkenin ve uluslararası toplumun yararına olacağını belirterek ABD'nin yapmış olduğu teklifi kabul ettiğini açıkladı.²⁶⁴

Türkiye'nin uluslararası alanda uyuşturucu maddeler konusundaki tavrının yumuşamaya başladığı bu dönemde ABD bir girişimde daha bulunarak yeni bir konferans düzenlenmesini Milletler Cemiyeti'ne teklif etmiştir. Teklifle birlikte düzenlenecek konferansa Türkiye'nin mutlaka katılımının sağlanması da istenmiştir. ABD'nin girişimi sonuç vermiş ve Milletler Cemiyeti 1930 yılında Londra'da bir konferans düzenlenmek üzere çalışmalara başlamıştır. Türkiye'nin konferansa davet edilmesi görevi ise İngiliz Büyükelçisi'ne bırakılmıştır. Büyükelçinin davetine, kurulan komisyonun verdiği karar doğrultusunda olumlu cevap veren Türk Hükümeti, konferansa katılma kararı almıştır.²⁶⁵ Türkiye, katılım kararını 1929 dünya ekonomik bunalımının olumsuz etkilerinden kurtulmak ve uyuşturucu maddeler konusunda uluslararası anlamdaki baskıları etkisiz hale getirmek için almıştı. Ayrıca batılı ülkelerle olan anlaşmazlıkları sonlandırmak ve Milletler Cemiyeti'ne üye olma istediğinin de bu katılımı etkili olduğu gerçeği de belirtilmelidir. Türkiye aynı zamanda Lozan ile kabul ettiği, fakat onaylamakta direndiği uluslararası afyon antlaşmalarını yürürlüğe koyacağını ilk sinyallerini de bu konferansta verecektir.

Türkiye'nin konferansa katılımında 1928 yılında Avrupalı uyuşturucu madde işleyen fabrikaların kurmuş oldukları kartelin kötü sonuçlarını bertaraf etmek ve yeni bir çıkış yolu bulma amacı da vardı. Hükümet, ülke içerisinde bu kartele karşı gereken tedbirleri almaya çalışsa da istediği sonuçlara ulaşamıyordu. Kartelin etkisini kırmak adına konferansta Türk delegasyonunun yapacağı ikili görüşmeler önemli sonuçlar verebilirdi. Sayılan bu nedenler ve uluslararası alanda yeni bir başlangıç yapma isteği bu konferansı Türk hükümeti adına daha bir anlamlı kılıyordu.²⁶⁶

Türkiye, 27 Ekim 1930 tarihinde başlayan ve kendisi dışında ABD, Almanya, Fransa, Hindistan, Hollanda, İngiltere, İsviçre, İtalya, Japonya ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) delegelerinin katıldığı Londra Konferansı'nda Dr.

²⁶⁴ Erhan, *a.g.e.*, s. 67.

²⁶⁵ BCA, 030.18.01.02,14.64.15

²⁶⁶ Erhan, *a.g.e.*, s. 68.

Mazhar Bey başkanlığındaki bir heyetle temsil edilmiştir.²⁶⁷ Konferansın ilk ve en önemli tartışma maddesi Japon delegelerin ortaya attığı üretici ülkelerin sahip olacakları kota meselesiydi.²⁶⁸ Japon delegeleri, ABD heyeti de destekliyordu ve konacak kota aracılığıyla dünya piyasasına dahil olan fazla malın azalacağı, aynı zamanda yasadışı ticaretin de kendiliğinden ortadan kalkacağı savunuluyordu.²⁶⁹ Fakat yapılan görüşmelerde kota konusunda bir fikir birliği sağlanamadı.²⁷⁰

Konferans öncesinde yapacağı ikili görüşmelerle, içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtulmayı planlayan Türkiye, konferansın sonunda katılımcı ülkeler arasında belki de en çok zarar eden ülke konumuna gelecektir. Şöyle ki Türk heyeti, kota görüşmeleri sırasında Türkiye'ye 1/3 oranında kota tanınmasını talep etmiş ve bu talebini de 1930 yılının sadece ilk altı ayında Avrupa ülkeleri ve ABD'ye ihraç edilen ham afyon miktarının 6 tona ulaşmasıyla desteklemişti. Türk delegasyonu gerçekleşen yüksek miktardaki ihracattan dolayı kotayı kendi isteği doğrultusunda belirleyebileceğine inanıyordu. Fakat ortaya atılan rakamlar bilinmeyen bir gerçeğin gün yüzüne çıkmasına neden oldu. Çünkü Türkiye, Avrupa ülkeleri ve ABD'ye yapmış olduğu ihracat hakkında Milletler Cemiyeti'ne herhangi bir bildirimde bulunmamıştı. Ayrıca Türk heyetinin ham afyonu ihraç ettiklerini ileri sürdükleri Fransa, Almanya ve İtalya gibi Avrupa ülkelerinin ithalat kayıtlarında da bu ithalata ait herhangi bir veri yoktu. Tam da bu anda Anslinger'in başkanlığındaki ABD heyeti, Türkiye'nin onaylamayı taahhüt ettiği 1912 Lahey Antlaşması'nı onaylamadığını, ham afyonun uluslararası tüccar görünümündeki kaçakçılara satılmasını yasalarla engellemediğini ileri sürerek ihraç edilen 6 ton afyonun yasadışı yollardan piyasaya sürüldüğünü savundu.²⁷¹

Böylece daha yüksek bir kota elde etmeyi planlayan Türkiye sahip olduğu kotayı da kaybetmekle karşı karşıya gelmişti. Son bir hamleyle 1/3 oranında kota verilmesi halinde uluslararası afyon antlaşmalarına taraf olunacağı bildirildi. Türk delegasyonu Türkiye'nin zaten bu antlaşmalara Lozan Antlaşması ile taraf olduğu ve geçen zamana

²⁶⁷ BCA, 030.18.01.02,14.64.15; Kayıhan, *a.g.e.*, s. 85; Çağrı Erhan konferansın başlangıç tarihi olarak 23 Ekim 1930 tarihini vermektedir. (Erhan, *a.g.e.*, s. 68.)

²⁶⁸ "Principal League of Nations Documents Relating to Narcotic Drugs", *Bulletin on Narcotic*, Issue 4-006 (1952), ss. 47-76.

²⁶⁹ Erhan, *a.g.e.*, s. 69.

²⁷⁰ Kayıhan, *a.g.e.*, s. 85.

²⁷¹ Erhan, *a.g.e.*, s. 69; Erdinç, *a.g.e.*, s. 88.

rağmen bu konuyla ilgili herhangi bir ilerleme kaydetmediği yönünde bir cevap aldı.

Konferans boyunca katılımcı ülke delegelerinin karşılıklı görüşmelerinde de kota konusunda fikir birliği sağlanamadı. Hazırlanan protokolde de imalatçı ülkelerin isimleri yazılırken bu ülkelerin kotalarının bulunduğu kısım boş bırakıldı. İlerleyen süreçte Afyon Danışma Komisyonu'nun 1931 senesi Ocak ayı toplantısında bu mesele yeniden görüşüldü ve bazı ülke delegeleri ticaretin serbest bırakılmasına müdahale edilmemesi istediler. Fakat bu görüşmelerden de bir sonuç alınamadı.²⁷²

3.2.3. 1931 Cenevre Konferansı

1930 yılında düzenlenen ve üretim kotalarının belirlenmesine yönelik tartışmalarla dikkat çeken Londra Konferansı'nın ardından Milletler Cemiyeti, 1931 yılında, eroin, kokain ve morfin üretimini sınırlandırmak ve dağıtımını kontrol altına almak için yeni bir konferans toplama kararı aldı. Aynı yıl içinde ABD kaynaklı bir gelişme konferanslara katılma konusunda çekince gösteren Türkiye'nin tavrını belirleyecektir. 14 Aralık 1930 tarihinde Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği'nden gelen bir yazıda ABD'de son dönemlerde posta, paket ve zarf aracılığıyla uyuşturucu madde kaçakçılığının yaygın hale geldiği ve bu yeni tip kaçakçılığın özellikle İstanbul'dan gönderilen postalar sayesinde gerçekleştiğinin tespit edildiğinden bahsedilmekteydi. Konuyla ilgili olarak Temsilciler Meclisi'ne bir önerge verildiği ve bu önerge uyarınca Türkiye'den, özellikle de İstanbul'dan gönderilen postaların açılarak kontrol edilmesinin istendiği bildiriliyordu.²⁷³ İşte bu gelişmenin de etkisiyle 1931 yılında Cenevre'de düzenlenecek konferansa katılma kararı alan Türkiye, başta ABD olmak üzere dünya kamuoyuna uyuşturucu maddeler konusunda harekete geçtiğini göstermek istemişti.

27 Mayıs - 13 Temmuz 1931 tarihleri arasında gerçekleşen Cenevre Konferansı'na Türkiye'nin de dahil olduğu 44 ülke temsilcisi katılmıştır. Ana gündemi uyuşturucu madde üretiminin sınırlandırılması olan konferansın sonunda imzalanan *Uyuşturucu Maddelerin Üretim ve Dağıtımının Sınırlandırılması Anlaşması*'yla kararlar yasal bir

²⁷² Kayıhan, *a.g.e.*, ss. 85-86.

²⁷³ BCA, 030.10, 267.801.13. Ek: 1.

zemine oturtulmuştur.²⁷⁴ Antlaşmanın birinci faslında bağımlılık yapıcı maddelerin tanımı yapılırken bu maddelerden, diğer antlaşmaların aksine, uyuşturucu madde tabiri yerine ilaç tabiri kullanılmıştır. Antlaşma uyarınca yalnız o dönemde kullanılan ilaçlar değil daha sonra keşfedilmesi muhtemel ilaçlar konusunda da engelleyici tedbirler alınması yönünde görüşler bildirilmiştir. Bu konuda uzmanlardan oluşan bir heyetin görüşleri alınarak afyon ve koka yaprağı türevlerinden yeni ilaç üretimi tamamen yasaklanmıştır.²⁷⁵

Antlaşmanın ikinci faslıdaysa antlaşmaya katılan ülkelerin her sene ihtiyaç duydukları ilaç miktarını Milletler Cemiyeti'ne bildirmesi ve konuyla alakalı Cemiyete bağlı bir denetleme heyetinin oluşturulması kararı vardır. Heyet, her biri Afyon ve Diğer Zararlı İlaçlar Ticareti Danışma Komisyonu, Daimi Merkezi Afyon Komitesi, Milletler Cemiyeti Sağlık Ofisi ile Uluslararası Sağlık Ofisi (Dünya Sağlık Örgütü) tarafından tayin edilecek üyelerden oluşacak ve bu heyet taraf hükümetlerin verecekleri ihtiyaç listelerini inceleyecekti. Üyelerin görev süresi üç yıl olarak belirlenmişti.²⁷⁶

Antlaşma uyarınca her ülke sınırları dahilindeki uyuşturucu madde üreten fabrikalardan üç ayda bir rapor istemekle yükümlüydü. Buna ek olarak bu maddelerin ticaretini kontrol altına almak amacıyla yasal düzenlemelere gidilmesi ve sadece bu işle ilgilenen bir birimin kurulması da istenmiştir.²⁷⁷ Böylelikle hem Milletler Cemiyeti tarafından hem de antlaşmaya katılan devletler tarafından bu maddelerin ticareti sıkı kontrol altına alınmış olacaktı.

Konferans sonrasında imzalanan 13 Temmuz 1931 tarihli antlaşmanın, 1912 Lahey Antlaşması'nda olduğu gibi imzacı devletler tarafından onaylanıp ülkelerinde uygulanmaması durumunda, bu ülkelere 13 Temmuz 1933 tarihine kadar süre tanınacağı, bu sürenin sonunda Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'nin teklifi ile Cemiyet tarafından yeni bir konferans toplanmasına karar verileceği de bildirilmiştir. Ayrıca bu konuda toplanacak yeni konferanslara Cemiyete üye olan her hükümetin yanı

²⁷⁴ Kayıhan, *a.g.e.*, s. 86; Arif Akgül, Kürşad Şahinli, "Türkiye'nin Taraf Olduğu Birleşmiş Milletler Antlaşmalarının Meclis Onay Süreci 1961, 1971 ve 1988 Uyuşturucu Konvansiyonlarının İncelenmesi", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, c: 10, Sayı: 38 (2014), s. 10.

²⁷⁵ Kayıhan, *a.g.e.*, s. 88.

²⁷⁶ "La Haye ve Cenevre", *Resmi Gazete*, Sayı: 2314 (26 Ocak 1933), s. 115; Kayıhan, *a.g.e.*, s. 89.

²⁷⁷ Kayıhan, *a.g.e.*, s. 89.

sıra üye olmadığı halde 1931 Antlaşmasına imza koyan veya katılan her hükümetin katılmayı taahhüt ettikleri belirtilmektedir.²⁷⁸

Türk Hükümeti, bu konferans sonunda imzalanan antlaşma metnine Osmanlı döneminde olduğu gibi imza atmamakta ve her ne kadar dünya kamuoyunda bu maddeler konusunda harekete geçtiğini göstermeye çalışsa da yine kendi kurallarına göre hareket etmektedir. Fakat 1932 yılının sonunda ülke içinde ilginç gelişmeler yaşanmıştı. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in dünya kamuoyunda Türkiye'nin adının uyuşturucu maddeyle anılmasından oldukça rahatsız olduğu biliniyordu. Kendisinin İcra Vekilleri Heyetiyle yapmış olduğu görüşmeler sonrasında 1933 yılı Ocak ayında çıkarılan 2108 sayılı kanunla, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından bu yana gerçekleşen afyon konferanslarında alınan kararların kabul edildiği dünyaya ilan edilmişti.²⁷⁹ Aynı zamanda Lahey Büyükelçiliği diplomatlarından Osman Nuri Bey'e, Lahey Antlaşmalarına Türk Hükümeti adına imza koyma yetkisi verilmiş²⁸⁰ ayrıca 1933 yılı Mayıs ayında toplanacak Afyon Danışma Komitesi'ne de Bern Elçisi Cemal Hüsnü Bey başkanlığında bir heyetin gönderilmesine karar verilmiştir.²⁸¹ Böylece Türkiye, 1933 yılı itibarıyla uyuşturucu maddeler konusunda dünya kamuoyunda olumlu adımlarını sıklaştırmaya başlamıştı.

3.2.4. 1936 Cenevre Konferansı

1931 yılında Cenevre'de düzenlenen konferansın ardından aynı yılın son aylarında Bangkok'ta, Uzakdoğu ülkelerindeki afyon içimiyle alakalı olarak bir konferans daha düzenlenmiştir. Fakat bu konferanstan beklenen sonuç alınamamıştır. Çünkü konferansa ABD sadece gözlemci olarak katılırken, Avrupa ülkeleri ise kendi ülkelerini pek etkilemeyen bu durum üzerine yoğunlaşmamış ve konferans sadece bilgi alışverişinin yapıldığı bir görüntüyle sonlanmıştır.²⁸² Aynı dönemde Milletler Cemiyeti Meclisi'nin 25 Eylül 1931 tarihinde almış olduğu karar uyarınca, Afyon ve Diğer Zararlı İlaçlar

²⁷⁸ Kayıhan, *a.g.e.*, s. 91.

²⁷⁹ "La Haye ve Cenevre", *Resmi Gazete*, Sayı: 2314 (26 Ocak 1933); *Hizmet*, 8 Kanunusani 1933. S. 3.

²⁸⁰ BCA, 030. 18. 01. 02, 35. 29. 18.

²⁸¹ BCA, 030. 18. 01. 02, 36. 37. 14.

²⁸² Akgül-Şahinli, *a.g.m.*, s. 10.

Ticareti Danışma Komisyonu tarafından, zararlı ilaçların yasal olmayan ticaretinin önüne geçmek için imzalanacak uluslararası antlaşmaya zemin hazırlamak üzere yeni bir proje hazırlanarak 24 Mayıs 1933 tarihinde Milletler Cemiyeti konseyine sunulmuştur.

Uluslararası antlaşmaların getirdiği yasaklayıcı tedbirlere karşı gelenlerin cezalandırılması konusunda bazı hükümetler yasalar çıkarmıştır. Fakat bu yasalarda yeterli derecede ceza öngörülmemiş olduğundan uluslararası antlaşmalara katılan ülkelerin hem bu konuda hem de kaçakçılık konusunda yasal düzenlemelere gitmeleri istenmiştir. Afyon Danışma Komisyonu'nun bu konuda hazırladığı proje, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin kararına uygun olarak cemiyet üyesi olan veya olmayan hükümetlere gönderilmekte ve bu hükümetlerin görüşleri doğrultusunda yeni düzenlemelerle ilgili olarak bir komisyon kurulmaktadır. Kurulan bu yeni komisyonun gerekli gördüğü düzenlemelerin görüşülmesi amacıyla da 1936 yılında Cenevre de bir konferans toplanması için çağrı da bulunulmuştur.²⁸³

Zararlı ilaçların yasadışı ticaretinin yasaklanması hakkındaki bu konferans, 8 Haziran 1936 tarihinde başladı. Konferansta Türkiye'nin yanı sıra ABD, Afganistan, Avusturya, Bolivya, Brezilya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Çin, Danimarka, Ekvator, Finlandiya, Fransa, Hindistan, Hollanda, Honduras, Irak, İspanya, İsviçre, Japonya, Kanada, Küba, Letonya, Liechtenstein, Macaristan, Meksika, Mısır, Nikaragua, Norveç, Panama, Peru, Portekiz, Romanya, SSCB, Şili, Uruguay, Tayland, Venezuela, Yugoslavya ve Yunanistan temsil edildi. 26 Haziran 1936 tarihine kadar devam eden görüşmeler sonucunda bir antlaşma metni, bir imza protokolü ve bir de nihai senet imzalandı.²⁸⁴

Zararlı İlaçların Yasadışı Ticaretinin Yasaklanması adıyla anılan Cenevre Antlaşması'yla imzacı devletlere 1912 Lahey, 1925 ve 1931 Cenevre Antlaşmaları hükümlerine aykırı hareketleri yasaklanmaları hususunda tedbirler almaları ve belirtilen antlaşmalarda belirtilen maddelerin yasal olmayan ticaretlerine engel olacak en etkili tedbirleri alma gayretinde bulduklarını belirtmeleri de istenmiştir.²⁸⁵ İmza

²⁸³ Kayıhan, *a.g.e.*, ss. 95-96.

²⁸⁴ *gös. yer*

²⁸⁵ "Zararlı İlaçlar Gayri Meşru Ticaretinin Meni Hakkında Cenevrede 26 Haziran 1936 Tarihinde Aktedilen Mukavelenin Tasdikına Dair Kanun", *Resmi Gazete*, Sayı: 3618 (31 Mayıs 1937); Kayıhan, *a.g.e.*, s. 96.

protokolünde Çin, Hollanda ve Hindistan'ın kendi ülkelerinde uygulayacakları cezalar konusundaki bazı görüşleri ayrıntılarıyla incelenirken nihai senette de antlaşmanın ikinci ve beşinci maddeleri hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir.²⁸⁶

Türkiye ise katılmış olduğu bu konferansın antlaşma metnini o an imzalamamakta, Hükümet tarafından yapılan görüşmeler sonucunda 27 Mayıs 1937 tarihli 3189 sayılı kanun ile antlaşmayı imzalamayı kabul etmektedir.²⁸⁷

3.3. Türkiye’de İlk Afyon Fabrikaları ve Afyon İhracıyla İlgili Yeni Düzenlemeler

3.3.1. Orient Product Company ve ETKİM, TETKAŞ Fabrikaları

Lozan Antlaşması Türkiye’yi yeni yükümlüler altına sokmuştu. Bunlardan biri Lahey Antlaşması’nı yürürlüğe koyacağı yönündeki taahhüttü. Fakat devrin hükümeti bu taahhütleri yerine getirmeyerek morfin, eroin ve afyon kaçakçılığı konusunda uluslararası alanda alınan kararları görmemezlikten gelmekte, dünyada haşhaş üretimine getirilen sınırlamaları ve afyon ticaretinin kontrol edilmesine yönelik uygulamaları da yok saymaktaydı. Bu tavrın nedeni, ağır savaş koşullarının ülke ekonomisi üzerinde yarattığı telafisi mümkün olmayan yıkım ve imparatorluktan devralınan borçlardı. Bu dönemde devlet gelir getiren en ufak kaynağı yasaklamak bir yana sınırlandırmayı dahi düşünemezdi. Nitekim, 1924 yılında elde ettiği gelirle ihracatta beşinci sırada yer alan ve aynı yıl borsada işlem görece kadar önemli bir ürün olan afyondan vazgeçmesinin bahsi dahi konu edilemezdi.

Bu bakış açısıyla, 1925 Cenevre Afyon Konferansı’na katılan Türkiye, konferans sonunda alınan üretimi sınırlandırma yönündeki kararlara imza atmamış bu sayede yeni yükümlülükler altına girmemişti. Türkiye’nin bu tavrı İstanbul’u dünya morfin ve eroin üretiminin önemli merkezlerinden biri haline getirecektir. 1926 yılı itibarıyla Türkiye’ye gelen girişimciler afyon fabrikaları kurmak için Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekaleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı)’ne çok sayıda başvuruda bulunacak ve bu girişimciler arasında yer alan bir grup Japon işadamı Türkiye’de ilk afyon fabrikasını,

²⁸⁶ Kayıhan, *a.g.e.*, s. 98-99.

²⁸⁷ *Resmî Gazete*, Sayı: 3618 (31 Mayıs 1937).

aynı yıl İstanbul'da kuracaktır. İstanbul Beyoğlu'nda bulunan Mecidiye Kışlası'nın bir bölümünde üretime başlayan bu fabrikanın sahibi olan şirket, Oriental Products Company adını alacaktır. Japon Hite Sagan ve Türk vatandaşı Hosep Galenyan'ın ortaklığındaki şirket, 10.000 sterlin sermayeye sahipti. Şirketin amacı kaliteli afyonu ham madde olarak satmak yerine onu işleyerek tıpta kullanılan çeşitli alkaloidleri ve sentetik ilaçları üretilip daha fazla gelir elde etmektir. Üretime başladığı ilk ayda 20-25 kilo afyon işleyebilen fabrika, 1930 yılında bu rakamı ayda 1560-1950 kiloya (20-25 kasa) yükseltmiş ve bir ayda 200 kilo morfin ve eroin üretme kapasitesine ulaşmıştır. Aynı dönemde Kikuçi isimli Japon kimyager yönetiminde 25 kalifiye işçi bu fabrikada çalışmaktaydı.²⁸⁸

1929 ekonomik bunalımının kendini tüm dünyada iyiden iyiye hissettirdiği bir dönemde afyon fiyatlarında yaşanan düşüş ve aynı dönemde Türkiye'nin gümrük politikalarında yapılacak değişiklik Avrupalı tüccarlarının Türk afyonlarına daha çok rağbet etmelerine neden olmuştur. Yukarıdaki Tablo 12'de²⁸⁹ da görüldüğü gibi 1929 yılında afyon ihracında, bir önceki yıla oranla 60 ton artışla 373 tona ulaşan satış gerçekleşmiştir. Görülen artışta afyon fiyatlarında beklenen düşüş etkilidir. Benzer bir durum Lozan'ın yürürlüğe girdiği 1923 yılında da yaşanmış ve Avrupalı tüccarlar bir önceki yıla göre 55 tonluk bir artışla 325 ton afyon satın almıştır.²⁹⁰ Gerek 1923 gerek 1929 yılında yaşanan büyük artışlar bir sonraki yılda önemli düşüşlere neden olmuştur. 1923 yılında 325 ton olan miktar bir sonraki yıl 200 tona düşmüş, 1929'daysa 373 ton olan satış 1930'da 272 ton olarak gerçekleşmiştir.

1929 dünya ekonomik bunalımının Türkiye ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri devleti harekete geçirdi ve girişimcileri desteklemeye sevk etti. Önemli gelir kalemlerinden olan ve satışında düşüşler görülen afyon da aynı kapsamda değerlendirilip ülke içerisinde işlenmesi konusuna ağırlık verildi. 1926 yılında kurulan fabrikanın bir benzeri bu ortamda 1929 yılı Mayıs ayında açıldı. Eyüp, Bahariye semtinde Musevi Taranto ailesi tarafından işletilen fabrika Ecza-yı Tıbbiye ve

²⁸⁸ Nurhayat Sütülpınar, "Türkiye'de Afyon Alkaloidleri Elde Edilişinin Tarihçesi", *II. Türk Tıp Kongresi'nden Ayrı Basım*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999., s. 133.; Erdinç, *a.g.e.*, s. 54.

²⁸⁹ Tablo 12, s. 80.

²⁹⁰ 1922 yılında Anadolu'dan toplamda 270 ton afyon ihraç edilmiştir. Bu konuda bkzn. Nezihi Bey, *a.g.e.*, s. 91.

Kimyeviye kısaca ETKİM adı ile anılmaktaydı. Nissim Taranto ve oğulları Leon ve Richard'ın işlettiği 100.000 Türk lirası sermayeli, 30-35 işçi kapasiteli ve ayda 100 kasa (7.700 kilo) afyon işlenen fabrikada ortalama 800-1000 kilo arasında morfin ve eroin elde edilmekteydi.²⁹¹

Üçüncü ve en büyük üretim kapasitesine sahip fabrika ise yine İstanbul Üsküdar Kuzguncuk'ta 4 Aralık 1929 tarihinde hükümet kararnamesiyle kurulmuştur. Ecza-yı Tıbbiye ve Kimyevi Türk Anonim Şirketi kısaca TETKAŞ adıyla anılan şirket, her biri 40'ar liralık 2.500 hisse ile toplam da 100.000 Türk lirası sermayeyle kurulmuştur.²⁹² Aylık 150 kasa (11.500 kilo) afyon işleyebilen fabrikada, iki ton morfin ve eroin üretilmekteydi. Fransız teknisyenlerin yönetiminde 60 işçi istihdam edilen fabrikanın yönetim kurulu diğer şirketlere göre daha uluslararası çaptadır. Dört Türk, bir Belçika, bir Fransa ve bir de Meksika vatandaşının yer aldığı yönetim kurulunun en dikkat çeken üyesi dönemin Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkan Vekili Trabzon Milletvekili Hasan Saka'dır.²⁹³

1930 yılına kadar afyon ve türevlerinin imalatını sağlamak amacıyla özel izinle bu üç fabrika yaptıkları ihracatı her ay sonunda bir beyanname ile hükümet bildirmişlerdir. Fakat 1930 yılından sonra bazı müteşebbislerin başvuruları Hükümet tarafından geri çevrilmiş ve dolayısıyla yeni fabrikaların kurulması engellenmiştir.²⁹⁴

3.3.2. Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekaleti'nin Afyon İhracıyla İlgili Aldığı Kararlar

1926 yılından sonra kurulan üç afyon fabrikasının satışlarının kayıt altına alınmasının gerekliliği yönündeki Milletler Cemiyeti temsilcisi Mösyö Ekstrant'ın uyarısı üzerine Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekaleti harekete geçti. Dönemin Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekili Refik (Saydam) Bey bu konuyla ilgili olarak 20 Mayıs 1931 tarihinde Başvekalet'e (Başbakanlık) bir bilgilendirme yazısı gönderdi.²⁹⁵ Bu yazı uyuşturucu

²⁹¹ Erdinç, *a.g.e.*, s. 55.

²⁹² BCA, 030,18.01.02, 6.59.010

²⁹³ Erdinç, *a.g.e.*, s. 56; Mat, a.g.m., s. 288.

²⁹⁴ BCA, 030, 010,178.230.1, Ek: 3.

²⁹⁵ BCA, 030.10, 178.230.1, Ek: 1.

maddelerle ilgili olarak hazırlanan 24 Aralık 1928 tarihli 1369 sayılı kanun ve 15 Şubat 1931 tarihli İcra Vekilleri kararnamesi çerçevesinde hazırlanmıştır.²⁹⁶

Yazıda Türkiye'nin asırlardan beri haşhaş ziraati yapan bir ülke olduğu, dünya çapındaki kaliteli afyonlardan birini de ürettiği ve bu üründen önemli miktarda gelir elde ettiği belirtilmektedir. İlerleyen satırlarda afyon ihracatının daima meşru yollardan yapıldığına da temas edilerek, Türkiye'deki afyon tüketimi konusuna da değinilmekte ve özetle şunlar söylenmektedir: Devlet, haşhaş ziraatı ve afyon ihracatı konusunda kontrol kaydı tutmayı gerekli görmeyip sadece polis talimatnameleriyle afyon içenler veya içmeye çalışanlar hakkında kovuşturma yapmıştır. Esrar tüketiminin toplumu etkilemesi nedeniyle 1876 senesinde çıkarılan bir kararnameyle de esrar ekimi tamamen yasaklanmıştır.

İlgili yazıda üzerinde durulan diğer bir konu da uluslararası konferanslara katılımıdır. Türkiye, afyon konulu uluslararası antlaşmalara katılmasa da Lozan Antlaşması'nın 100. maddesiyle ilgili konferanslarda alınan kararlara uyacağını taahhüt etmiştir. Bu doğrultuda 22 Nisan 1925 tarihinde afyon ile türevleri ve kokainin tıbbi ihtiyaçlardan başka herhangi alanda kullanımını yasaklayan ilk kararları yürürlüğe koymuştur. Ceza kanununa ek olarak koyduğu 6 madde ile de uluslararası kararlara uygun bir şekilde bu yasaklar uygulanmıştır.²⁹⁷

Aynı yazıda 1928 tarihli Uyuşturucu Maddeler Kanunu'na atıfta bulunularak, haşhaş ziraati ve afyon ticaretinin kontrol dışında bırakılmasına rağmen gerek ham afyonun gerek ondan üretilen maddelerin ülke içindeki satışı ve ithali diğer ülkelerle aynı olduğu belirtilmiştir. Belirtilen kanunla afyonun hazırlanması ve satılması tamamen yasaklanmıştır.²⁹⁸

Hükümetin uyuşturucu maddeler hakkında uygulamaya koyduğu kontrol sistemini de üç

²⁹⁶ BCA, 030.10, 178.230.1, Ek: 7. Bu yazıya eklenen 1369 sayılı kanunun içerdiği on sekiz madde kısaca ham afyondan üretilen bütün maddeler ve kokain ve esrarın ithalat, ihracat, üretim ve hazırlanması ile ülke içindeki satışını Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nin kontrolünde gerçekleşmesini sağlarken yürütülmesi işinden de Sıhhat ve İçtimaî Muavenet, Adalet, Dahiliye, Maliye ve İktisad Vekâletlerini sorumlu tutmuştur. (*Resmî Gazete*, Sayı 1074 (24.12.1928).

²⁹⁷ BCA, 030.10, 178.230.1, Ek: 2.

²⁹⁸ BCA, 030.10, 178.230.1, Ek: 3.

ana başlık altında toplanmıştır, bu başlıklar şöyledir:²⁹⁹

1- İthalatın kontrolü

2- Ülke İçindeki Kontrol

3- İhracatın Kontrolü

Başlıklardan ilki olan ithalatla ilgili olarak 1928 tarihli Uyuşturucu Maddeler Kanunu'na göre bağımlılık yapıcı maddelerin hazırlanması ve ithali için mutlaka Sıhhat Vekâleti'nden bir ithalat izni almak gerektiği belirtilmektedir. İzni de ancak eczane veya ecza ticarethanesi sahibi olan eczacılar alabilmekte, kendilerine ilgili vekalet tarafından bir ithalat belgesi verilmekteydi. İthalat sırasında bu belge Gümrük İdaresi'ne verilerek yapılan ithalatın içeriği belgenin arkasına işlenmekteydi. Gümrük İdaresi tarafından onaylanan bu belge daha sonra Sıhhat Vekâleti'ne gönderilmekteydi. Ayrıca bu belgeler altı ayda bir yenilenmekteydi.

İkinci başlıkta uyuşturucu maddelerin ülke içindeki kontrolü ele alınmakta ve bu maddelerin satışı konusunda eczaneler ile ecza ticarethanelerine vurgu yapılmaktadır. Bu işletmeler devletin izniyle kurulmakta ve bu dönemde 30'u İstanbul'da olmak üzere ülke genelinde 38 işletme bulunmaktaydı.

Üçüncü madde üretim ve üretimin denetlenmesi anlamına gelen ihracatın kontrolüyle ilgiliydi. Refik Bey'in imzasını taşıyan yazıda ham afyon ihracının hiçbir kontrole tabi tutulmadığı belirtilmekteydi. Fakat afyon türevleri olan morfin, eroin ve diğerlerini üreten fabrikalar yaptıkları ihracat miktarını her ay sonunda bir beyanname ile ilgili vekaletle bildirmek zorundaydı. Zamanla üretimin artmasıyla birlikte fabrikaların ihracat beyannameleri yeterli görülmemiş ve 4 Haziran 1930 tarihinde İcra Vekilleri Heyetinin aldığı bir kararla afyon ve türevlerinin ihracının günü güne ilgili devletlerin siyasi temsilciliklerine bildirilmesi zorunluluğu getirilmiştir. İcra Vekilleri Heyeti'nin bu kararı fabrika sahiplerine de bildirilmiştir.³⁰⁰ Karar uyarınca ihracata ilişkin bilgilerin en geç malın çıkarılacağı gün hangi gemi ile nereye ve kimin adına, ne miktarda ve hangi maddenin ihraç edileceği bilgisinin verilmesi zorunluluğu da getirilmiştir. Fabrika

²⁹⁹ BCA, 030.10, 178.230.1, Ek: 4.

³⁰⁰ BCA, 030.10, 178.230.1, Ek: 6.

sahiplerinin verdiği bu bilgiler Vekâlet tarafından ilgili Elçiliğe bildirilecekti. Fakat bazı Elçiliklerin talebi üzerine bu bilgilerin sadece telefonla verilmesi yeterli görülmüştü.

Yazının son bölümünde İstanbul'daki fabrikalardan yapılan ihracatın tıbbi amaçlar dışına çıktığı ve konuyla ilgili şüphe üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 15 Şubat 1931 tarihli kararına atıfta bulunmaktadır. İlgili kararda afyon işleyen fabrikaların ürettikleri afyonun kayıt altına alınması ve ihracat miktarının sadece beyan edildiği miktarda yapılması kararlaştırılmıştır. Böylece fabrikalar sıkı kontrol altında tutulacak ve tespit edilen stoktan bir gram fazlası dahi dışarıya çıkarılamayacaktı. Fabrikaların belirlenen üretim miktarı dışına çıkma durumundaysa, hükümet yetkililerini en geç 24 saat içinde bilgilendirmeleri gerekiyordu. Her türlü kötüye kullanılma ihtimalini ortadan kaldırmak için uluslararası antlaşmalar dışında kalan kodeinin üretim ve satışı dahi kontrol altına alınmıştır.³⁰¹

Yukarıda belirtildiği gibi fabrikaların üretimlerinin ve dolayısıyla ihracatının artması uluslararası kamuoyunda Türkiye açısından kötü bir izlenime yol açmıştı. Aslında sorun Londra Konferansı başlığı altında anlatıldığı gibi Türk heyetinin kotalar konusunda kendilerine ayrıcalık tanınması isteğiyle ortaya çıkmıştı.

Bunun yanı sıra ABD'nin Ankara Büyükelçisi Joseph C. Grew'in hükümet nezdinde yaptığı baskı da dikkatten kaçmıyordu. Dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey ile birkaç defa görüşen Grew, uluslararası antlaşmaların bir an önce onaylanarak uygulanmaya başlamasını istemişti aynı günlerde, 4 Aralık 1930 tarihinde, New York Limanı'na İstanbul'dan gelen Alesia adlı gemide 141 kiloluk yaklaşık 480.000 dolar değerinde morfin yakalanmıştı.³⁰² Bu gelişme Türk-ABD ilişkilerine de yansarak, ABD'nin kendi limanlarına giren uyuşturucunun kaynağı olarak Türkiye'yi görmesine neden olacak ve 1931 yılının ilk aylarında Türkiye'ye bu konu sert bir nota verecektir.³⁰³ ABD'nin notası sonrasında Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) başkanlığında toplanan İcra Vekilleri Heyeti, 1928 tarihli kanunun 4. maddesini revize etmiş ve

³⁰¹ BCA, 030.10, 178.230.1, Ek: 7. Bu yazıya eklenen 1369 sayılı kanunun içerdiği on sekiz madde kısaca ham afyondan üretilen bütün maddeler ve kokain ve esrarın ithalat, ihracat, üretim ve hazırlanması ile ülke içindeki satışını Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin kontrolünde gerçekleşmesini sağlarken yürütülmesi işinden de Sıhhat ve İçtimai Muavenet, Adalet, Dahiliye, Maliye ve İktisad Vekâletlerini sorumlu tutmuştur. (*Resmî Gazete*, Sayı 1074, 24.12.1928).

³⁰² Erdinç, *a.g.e.*, ss. 88-89.

³⁰³ Erhan, *a.g.e.*, s. 71.

yabancı ülkelerce bu maddelerin izinsiz ithaline karşı şiddetli yasaklar ve cezai yaptırımlar koymuştur.

Kanunda yapılan değişikliğe rağmen bazı imalathanelerin izinsiz olarak afyon ve afyon türevleri ihraç etmeleri yurtdışında Türkiye'ye karşı şiddetli tedbirler alınmasına neden oldu. Bu tedbirler Türkiye'nin iktisadi işlemlerini olumsuz yönde etkiledi. Bunun üzerine uyuşturucu maddelerin hem iç hem dış satımı hakkında yeni düzenlemeye gidildi ve kanunun belirlediği sınırlar dışında satış yapanların, yani kararları ihlal edenler hakkında gerekli kanuni işlemlerin yapılması kararlaştırıldı. Gelişmeler 24 Aralık 1928 tarihli 1369 sayılı kanuna ek olarak 15 Şubat 1931 tarihli İcra Vekilleri kararnamesinin yayınlanmasıyla sonlandı.³⁰⁴

Ayrıca yayınlanan kararname çerçevesinde hareket etmeyen işletmelere kapatma cezası getirildi. Nitekim Eyüp'te bulunan ETKİM fabrikasının kararnamede belirtilen hususlara dikkat etmediği yapılan kontrollerde ortaya çıkmış, ayrıca kodein ürettiğini beyan etmesine rağmen bu maddeyi üretmediği ve dolayısıyla hükümeti kandırdığı anlaşılmıştı. Sonuçta Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekaleti'nin 21 Mayıs 1931 tarihli tezkeresiyle aynı gün İcra Vekilleri Heyeti tarafından kapatılmasına karar verilmişti.³⁰⁵ Kararın verildiği sırada fabrikanın sipariş ettiği kodein makineleri gelmiş ve fabrika içerisine sokulamamıştı.

Fabrika sahipleri hem kendilerine ait makinelerin korunması hem de ellerinde kalan afyondan kodein üretilmesi için fabrikanın tekrar açılması talebinde bulundu. Bu talepleri kabul etmeyen Hükümet, en azından fabrikanın korunması için bir bekçinin istihdam edilmesine 1 Temmuz 1931 tarihinde onay verdi.³⁰⁶ Bekçi istihdamını kabul ettiren fabrika sahipleri girişimlerine devam etti ve Hükümetin görevlendireceği müfettişlerin denetimi altında kodein üretme talebinde bulundu. Hükümetse üretilcek kodein miktarının bildirilmesi, gümrüklerdeki ithalat belgelerinin bir suretinin vekaletle ulaştırılması ve bir daha yeni mal temin edilmemesi şartıyla fabrikanın üç ay süreyle üretim yapmasına izin verdi. Bu karar 20 Eylül 1931 tarihinde onaylandı.³⁰⁷ Üç aylık

³⁰⁴ BCA, 030,18.01.02, 17.10.007, Ek: 1; BCA, 030, 18.01.02, 17.10.007, Ek: 2; *Resmi Gazete*, Sayı 1074 (24.12.1928).

³⁰⁵ BCA, 030,18.01.02, 20.33.004.

³⁰⁶ BCA, 030, 18. 01. 02, 21. 48. 7.

³⁰⁷ BCA, 030, 18. 01. 02, 23. 65. 16.

süre dolduktan sonra fabrika sahipleri bir girişimde daha bulunarak sürenin iki ay daha uzatılmasını istediler ve Hükümet de 13 Ocak 1932 tarihinde bu talebi onayladı.³⁰⁸ Üretimin tamamlanamaması üzerine son olarak yirmi günlük bir uzatma süresi daha verildi.³⁰⁹

3.4. Uyuşturucu Madde İhracatının Sınırlandırılması ve Verilen Uluslararası Tepkiler

Türkiye'nin uyuşturucu maddeler konusunda ortaya koymuş olduğu tutum uluslararası arenada ve basında geniş yankı buldu. Hariciye Vekaleti de bütün elçiliklerden buldukları ülkelerdeki Türkiye'nin tavrıyla ilgili olumlu olumsuz görüşleri bildirmelerini istedi.³¹⁰ Kısa sürede elçiliklerin konuyla ilgili yazıları Ankara'ya ulaştı. Örneğin Lahey Elçiliği'nden gelen 1 Mayıs 1931 tarihli yazıda Hollanda Dışişleri'nin bu konuda verdiği olumlu tepkiden bahsedildi.³¹¹

Mısır Elçiliğinin yazısıysa Kahire'de yayınlanan *El-Ehram* gazetesinin 24 Şubat 1931 tarihli sayısı, İskenderiye'de yayınlanan *La Reforme* gazetesinin 2 Nisan 1931 tarihli sayısı ve yine Kahire'de Fransızca yayınlanan *La Bourse Egyptienne* gazetesinden alınan bilgilerden derlenmişti. Gazeteler, Türk Hükümeti'nin uyuşturucu maddeler ihracını yasaklayan kararlar aldığını ve ülkedeki üç fabrikanın ihracatını engellediğini yazmaktaydı. Fabrikaların alım ve satın miktarının Sıhhat Vekaleti'ne bildirme mecburiyetinin getirildiği ve Amerika'ya ihracatın tamamen yasaklandığı da verilen bilgiler arasındaydı.³¹²

Yine Mısır'da yayınlanan *El-Mesaa* gazetesi İstanbul muhabirinin kaleme aldığı 16 Nisan 1931 tarihli "Uyuşturucu Maddeler Ticareti" başlıklı yazı bu anlamda dikkat çekicidir.³¹³ Haberde muhabir daha önceki yazılarına atıfta bulunarak Türkiye Hükümeti'nin uyuşturucu madde kaçakçılığını yasaklamasıyla ülke dışına bu

³⁰⁸ BCA, 030, 18. 01. 02, 25. 4. 19.

³⁰⁹ BCA, 030, 18. 01. 02, 27. 26. 6.

³¹⁰ BCA, 030. 10, 180. 243. 18, Ek: 1.

³¹¹ BCA, 030. 10, 180. 243. 18, Ek: 2.

³¹² BCA, 030. 10, 180. 243. 12, Ek: 1; BCA, 030. 10, 180. 243. 12, Ek: 2.

³¹³ BCA, 030. 10, 180. 243. 16, Ek: 1.

maddelerin satışına hakkının olduğu fakat tüm bu gelişmelere rağmen hem Milletler Cemiyeti hem de Mısır basınında haksız eleştirilere uğradığından bahsetmiştir. Aynı yazı da Türkiye Hükümeti'nin morfin, kokain ve eroini tekel altına alınması hakkında kanun tasarısı hazırladığı ve meclisin onayına sunduğunu da belirtilmektedir. Muhabir, alınan tekel kararının çiftçi ve tüccarları endişelendirmesi üzerine Hükümetin haşhaş ziraatını ve afyon ticaretini yasaklamak gibi bir niyetinin olmadığını bir beyanname ile açıkladığını ve bu konunun Türk gazetelerinden birinde de geniş bir şekilde işlendiğinden bahsetmektedir.³¹⁴

Mısır'da yayınlanan *el-Mukattam* gazetesi de 13 Nisan 1931 tarihli sayısında,³¹⁵ "Türkiye Hükümeti Uyuşturucu Maddeler Kaçakçılığıyla Mücadele Ediyor" başlığıyla yayınlanan bir makaleye yer vermiş ve bu mücadelenin gerekliliği hakkında Mısır'da ve diğer ülkelerde yaşanan olaylar ve İstanbul'da bulunan fabrikalarının faaliyetlerinden bahsederek çıkarılan kanunun etkilerini anlatmıştır. Makalede muhabir, devletler arasında yapılan antlaşmalara rağmen İstanbul'da bulunan fabrikaların kayıtsız şartsız istedikleri kadar uyuşturucu madde üretmekte ve satmakta olduğunu söylerken Hükümetin yapmış olduğu bir tutuklamadan bahsetmektedir. Habere göre İstanbul'daki en büyük afyon üreten fabrikanın³¹⁶ Avrupa'ya uçakla yasadışı yollardan 600 kilo uyuşturucu madde gönderme girişiminin Türk yetkililerce engellendiği ve fabrika müdürüne 18.000 Türk lirası para cezası kesildiğini yazmaktadır. Muhabirin bu konuya temas etmesinin temel nedeni Mısır'da tespit edilen bir uyuşturucu madde kaçakçılığının kaynağının İstanbul olarak gösterilmesidir.³¹⁷ Çünkü yakın bir zamanda İstanbul'dan sevk edilip Port-Sait'e nakledilen uyuşturucu maddeler Mısır yetkililerince ele geçirilmişti. Bu olay üzerine Türkiye'nin İskenderiye Başkonsolosu afyon ticaretinin Türkiye'de serbest olduğunu beyan ederek malların sahiplerine iade edilmesini sağlamıştı. İşte bu olaydan hemen sonra Türkiye'deki fabrikanın kapatılıp, müdürüne ceza verilmesi Mısır makamlarınca memnuniyetle karşılanmış ve Türkiye'deki diğer

³¹⁴ BCA, 030. 10, 180. 243. 16, Ek: 2.

³¹⁵ BCA, 030. 10, 180. 244. 1, Ek: 1.

³¹⁶ En büyük fabrika İstanbul Üsküdar Kuzguncuk'ta bulunan Ecza-yı Tıbbiye ve Kimyevi Türk Anonim Şirketi'dir.

³¹⁷ BCA, 030. 10, 180. 244. 1, Ek: 2.

fabrikaların da kapatılması yönündeki temennileri dile getirilmişti.³¹⁸

Mısır basınının, Türkiye’de yaşanan gelişmelere bu kadar çok önem vermesinin nedeni 1930 yılında Mısır’da yayınlanan afyon konulu rapordur. Bu rapor, Kahire Polis Müdürü olan İngiliz Russell Paşa³¹⁹ tarafından kaleme alınmış ve Mısır Merkezi Narkotik İstihbarat Bürosu tarafından yayınlanmıştır. Bu raporda, İstanbul uyuşturucu madde fabrikalarının Fransa ve İsviçre’dekilerin yerini aldığı, aynı zamanda Türk Hükümeti’nin yürürlüğe konduğu yeni kanunlara rağmen bu fabrikaların kaçak olarak yüksek miktarda eroin, kokain ve esrar sevk ettikleri bildirilmiştir. Raporda ayrıca gerek bu fabrikalardan gerekse diğer ülkelerden gerçekleşen kaçakçılık ve bu kaçakçılığın Mısır’daki etkilerinin nasıl takip edildiğine dair geniş bilgilere de yer verilmiştir.

Raporun Türkiye’yi ele alan bölümünde 1928 tarihli 1369 sayılı kanunun 8. maddesinden bahsedilerek, Türk makamlarının uyuşturucu madde ihraç eden fabrikalardan ihraç ettikleri ülkelere dair bir ithalat belgesi istemediği belirtilmektedir. Fakat Russell Paşa’nın bu konuda Türk Hükümeti’ni karalama kampanyası içine girdiği anlaşılmaktadır. Nitekim İcra Vekilleri Heyeti’nce alınan son kararları dikkate almamaktadır.³²⁰ Rapordan haberdar olan Türk Hükümeti, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey aracılığıyla alınan yeni kararları hatırlatmış ve diğer ülkelerin bu kararları olumlu karşıladığı belirtilmiştir.³²¹

Mısır basınındaki yazılar ve Russell Paşa’nın raporunun olumsuz etkilerini fark eden Türk Hükümeti, Kahire Büyükelçiliği’ni harekete geçirdi ve İcra Vekilleri Heyeti’nin almış olduğu yeni kararlar Arapça’ya tercüme ettirilerek³²² Kahire Büyükelçisi tarafından Mısır Hariciye Vekili Aptülfettah Yahya Paşa’ya takdim edildi. Paşa, alınan bu kararlardan memnun olduğunu büyükelçiye ilettili. Aynı raporu Kahire Polis Müdürü Russell Paşa’ya da gönderen büyükelçilik, Paşa’dan Türkiye’nin insanlık adına yapmış

³¹⁸ BCA, 030. 10, 180. 244. 1, Ek: 3.

³¹⁹ 22 Kasım 1879 tarihinde doğan Haileybury ve Trinity College’de eğitim gördükten sonra Cambridge’de eğitimine devam eden Thomas Wentworth Russell, 1902 yılında Mısır Sivil Hizmeti’ne katılmıştır. 1917 yılında tekrar Mısır’a dönen Russell, Kahire Polis Müdürü olarak görev yapmaya başlamıştır. Mısır Hükümeti’ne bağlı olarak 1929 yılında kurulan Merkez Narkotik İstihbarat Bürosu’nun da başkanı olmuştur. Paşa hitabını da Osmanlıdan bir alışkanlık olarak kullanılmasından dolayı ismine eklemiştir (“Sir Thomas Wentworth Russell”, *UNODC Bulletin on Narcotics*, 3 (1954), s. 76; Erdinç, *a.g.e.*, s. 92).

³²⁰ BCA, 030. 10, 180. 243. 17, Ek: 1.

³²¹ BCA, 030. 10, 180. 243. 17, Ek: 2.

³²² BCA, 030. 10, 178. 230. 2, Ek: 1.

olduğu bu hareketten dolayı ilerleyen zamanlarda büyük faydalar elde edeceği yönünde bir cevap aldı.³²³ Gerek Aptülfettah Yahya Paşa ve gerek Russell Paşa'nın bu olumlu geri dönüşleri Mısır'ın uyuşturucu madde kaçakçılığı konusunda Türkiye'ye karşı takınmış olduğu eleştirel tavırdan vazgeçtiği anlamına geliyordu.³²⁴

15 Şubat 1931 tarihli kararname öncesinde Almanya'da yayınlanan gazetelerde Türkiye'nin morfin ve eroin kaçakçılığı ile mücadele etmeyip Mısır, Fransa ve diğer Akdeniz ülkelerine bu maddeleri gayrimeşru yollardan sevk ettiği yönünde haberler çıkmaktaydı.³²⁵ Ayrıca Cenevre Afyon Konferansı'nda birçok ülke delegesinin Türkiye aleyhindeki beyanları ve özellikle Kahire Emniyet Müdürü Russell Paşa'nın sözleri Alman basınında geniş yer bulmuştu. Bu haberler Türkiye'de yürürlüğe giren 15 Şubat 1931 tarihli kararnamenin etkisiyle sonlandı. Alman basınına bu kararnameden haberdar eden *Berlin Türk Ticaret Odası Dergisi*'ydi ve adı geçen kararnamenin tercümesini yayınlayan bu dergi Türkiye aleyhindeki olumsuz yayınlarla mücadele etme misyonunu yüklenmişti.³²⁶

Avrupa gazetelerinden Londra yayınlanan *The Times* gazetesinin 23 Şubat 1931 ve Berlin'de yayınlanan *Industrie-und andeks-Zeitung*'un 27 Mart 1931 tarihli sayılarında adı geçen kararnameden olumlu olarak bahsedilmekte ve Türkiye aleyhinde olumsuz yazılar azalmaktadır. Ara ara Türkiye'nin uyuşturucu madde kaçakçılığına göz yumduğu yönünde haberlere de rastlanır. Bu konuda Zürih'te yayınlanan *Neue Züricher Zeitung*'un 16 Nisan 1931 tarihli sayısında yayınlanan "Opium in der Türkei" makalesi örnek olarak verilebilir.

Sonuç olarak Türk Hükümeti'nin almış olduğu karar uluslararası arenada Türkiye'nin önünü açmakta ve diplomatik ilişkilerde baskıların azalmasını sağlamaktadır. Fakat uluslararası antlaşmaların Türkiye tarafından hala onaylanmaması üzerindeki baskıların son bulmasını engellemekteydi.

³²³ BCA, 030. 10, 178. 230. 2, Ek: 2.

³²⁴ BCA, 030. 10, 178. 230. 2, Ek: 3.

³²⁵ BCA, 030. 10, 178. 230. 3, Ek: 1.

³²⁶ BCA, 030. 10, 178. 230. 3, Ek: 2; Belge de Russell Paşa'dan Mısır Umum Emniyet Müdürü olarak bahsedilmiştir. Bu bilgi yanlıştır. Russell Paşa sadece Kahire Emniyet Müdürü olarak görev yapmıştır.

3.5. Uluslararası Afyon Karteli

Eroinin üretici firması olan Bayer, söz sahibi olduğu Alman kimya endüstrisinde 1905 yılından itibaren bir kartelin oluşması fikrini ortaya atmıştır. Firmanın bu düşüncesi, Dünya Savaşı'nın getirdiği gereksinimlerin de etkisiyle diğer firmalar tarafından da benimsenmiş ve “Interessengemeinschaft der Farbenfabriken” adıyla ilk kartel oluşturulmuştur. Daha sonraları “IG Farben” adı ile tarihe geçecek olan bu kartel, Türk afyonlarının da en büyük alıcısı konumundadır.³²⁷ IG Farben ile başlayan kartelleşme sadece kimya endüstrisi ile sınırlı kalmadı ve bütün Avrupa’da afyonu hammadde olarak kullanan firmaların arasında yayılmaya başladı. 1928 senesinde Avrupa’da faaliyet gösteren E. Merck, Hoffmann La Roche, Knoll, C. H. Böhringer, Sandoz, Nederlandsche CocainFabrik gibi 15 büyük afyon alıcısı fabrika kendi aralarında rekabeti ortadan kaldırmak ve ilaç fiyatlarını yüksek tutmak adına yeni ve kapsamlı bir kartel oluşturdular. Oluşturulan bu yeni kartelin adını da “Convention Internationale des Opiaces” olarak belirlediler.³²⁸

Kartellerinin ham madde fiyatını düşürme konusundaki çabası sonuç vermiş ve 1930 senesi Ocak ayında İstanbul’da kilosu 40,15 lira olan afyon, aynı yılın Haziran ayında 14,15 liradan alıcı bulmuştur. Kartellerin bu çabası bir yana 1932 yılında çiftçilere avans veren bankaların kredileri kesmesiyle birlikte çiftçiler ellerindeki afyonu piyasaya daha ucuza sürmeye başladılar. Sonuçta maliyet fiyatı 12 lira olan afyon piyasada 5 liraya satılmaya başladı.³²⁹ Kötü seyir devam etti ve 1933 yılında bir kilo afyon 4,5 liraya satıldı.³³⁰

Avrupa’da oluşturulan kartel konusunda *Yenigün* gazetesine konuşan Canik (Samsun) mebusu ve aynı zamanda afyon tüccarı olan Ziya Nafiz Bey şunları söylemişti:

³²⁷ Babaoğlu, *a.g.e.*, s. 56.

³²⁸ Erdinç, *a.g.e.*, s. 91; Erhan, *a.g.e.*, s. 68.

³²⁹ *Milliyet*, 6 Mart 1932, s. 6.

³³⁰ Şerif, *a.g.e.*, s. 30; Siraceddin Kayıhan bu dönemdeki afyon fiyatlarını 1933 yılında 6,10 lira olarak vermektedir. Hatta bu konuda 1929–1933 arasında vermiş olduğu listede; 1929 senesinde 35000 hektar bir alandan 663 ton afyon elde edilirken bu dönemdeki satış fiyatı 18,63 ile 30,15 lira arasında değişmektedir. 1930 senesinde ise 46.500 hektar alandan 474 ton ürün elde edilirken 9,97 ile 31,39 lira arasında alıcı bulmuştur. 1931 senesinde 54.100 hektardan 490 ton gelir elde edilirken bu dönem satış fiyatları 6,12 ile 12,13 lira arasında değişmektedir. 1932 senesinde 32.200 hektarlık alandan 96 ton ürün alınırken 6,11 ile 9,80 arasında alıcı bulmuştur. Son olarak 1933 senesinde 45082 hektar alandan 257 ton ürün alınırken bu ürünler 6,10 ile 8,66 lira arasında değişen fiyatlar ile satılmıştır (Kayıhan, *a.g.e.*, s. 138).

Evvence en çok şimali Amerikaya sonra İngiltere, Almanya, Fransa, İsviçreye afyon ihraç ederdik. Amerika afyon üzerinde bazı takyidat vazetmiştir. Avrupadaki büyük fabrikatörler de bir nevi kartel teşkil eylemişlerdir. Bunlar mubayaatı müttehit ve âdeta bir elden denilecek kadar muttarit fiatla idare eylemişler, buna mukabil memleketimizde afyon tacirleri bir birliğe malik olmadıklarından alıcılar daima fiat kırarak mubayaat yapmışlardır. Bu mertebe tenezzül etmiş olmasına rağmen bu sene memleketimizden gene 4000 sandık ihraç olmuştur. Demek ki alacaklarını gene aynı miktarda almışlar, fakat 30 lira yerine 8-9 liraya almışlardır.³³¹

Kartel konusunda afyon tacirlerinin çözüm önerisi devlet tarafından bir inhisar (tekel) oluşturulması yerine bir birlik oluşturulması önündeydi.

3.6. Türkiye Afyon Yetiştiricileri Birliği

1928 yılında oluşturulan “Convention Internationale des Opiaces” adlı afyon tekelinin etkilerinin kendini iyiden iyiye hissettirdiği bir dönemde Türk afyonlarının değerinin düşmekte ve bunun sonucunda Türk çiftçisi sıkıntılar yaşamaya başlamaktadır. İşte tam da bu dönemde afyon yetiştiricileri ve tüccarları arasında bir çözüm yolunun bulunması adına görüşmeler yapılmakta ve ortaya çıkan fikirler birlik kurulması ya da devlet tekeli kurulması başlıklarında yoğunlaşmaktadır. Fakat en çokta birlik oluşturulması ve buna devletin karışmaması yönünde olmuştur. Bu dönemde *Yenigün* gazetesinin 1932 yılı Mart ayında afyon tüccarları ile yapmış olduğu anket dönemin daha iyi anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir.

Gazetenin yapmış olduğu ankette katılımcılara sekiz soru sorulmakta ve bu sorulara verilen cevaplara göre ay sonunda anket ile ilgili değerlendirme yapılmaktadır. Bu amaçla katılımcılara sorulan sorular şu şekildedir:³³²

- 1- Bizde afyon piyasasının düşünlüğüne sebep nedir?
- 2- Piyasayı kararlaştırmak ve yükseltmek için ne düşünüyorsunuz?

³³¹ *Yenigün*, 12 Mart 1932, s. 1.

³³² *Yenigün*, 7 Mart 1932, s. 2.

- 3- Afyon ziraatının tahdidi (sınırlandırılması) hakkındaki fikriniz?
- 4- Başka memleketler mahsulünün afyonculuğumuz üzerindeki tesiri.
- 5- Dünya piyasasında afyonumuzun vaziyeti?
- 6- Afyonculuğumuzun, inhisar (tekel) veya resmî bir teşkilâtla idaresi faideli olur mu olmaz mı?
- 7- Cemiyeti Akvam kararına tâbi olursak ne gibi zarar veya faide görülür?
- 8- Vaziyeti kurtarmak için ne gibi bir tedbir alınmasını düşünüyorsunuz?

Bu sorulara cevap verenler arasında İzmir afyon tüccarlarından Burdurlu Tahir Bey, afyonunun sınırlandırılması ile ilgili soruya cevap vermezken piyasada fiyatları düşüren sebeplerden birincisi olarak ülke içerisinde afyonun devlet tarafından himaye edilmeyişi ve bu yüzden dünya piyasasına fazla mal arz edilmesine bağlamaktadır. Bunun engellemesi içinde bir teşkilat aracılığıyla afyonun korunması gerektiği bu sayede piyasaya düşük fiyatla mal arz edenlerin engelleneceği görüşünü savunmaktadır. Çünkü Türk afyonlarının tıp alanında kullanılmasından dolayı dünya piyasasında söz sahibi bir konumu olduğu bu sebepten her ne kadar Selanik ve Kosova gibi rakip sayılabilecek kadar iyi cinste afyonlar piyasada bulunsa da bu afyonların az yetiştirilmesi ve aynı zaman da İran ve diğer ülke afyonlarının morfin bakımında düşük seviyede kalmaları Türk afyonlarını bu konu da birinci sıraya taşımaktadır. Bu yüzden Türk afyonlarının piyasada düşük fiyatla satılmayı hak etmediğini belirten Tahir Bey, tüccarların birlik etrafında toplanmasıyla bu durumun çözülebileceği fakat bu birliğin tekel veya resmi bir teşkilat olmasının durumu çözme açısından iyi bir fikir olmadığını da belirtmiştir.³³³

Anketin katılımcılarından İzmir afyon tüccarlarından Mahmut Zeki Bey ve afyon ihracatçılarından M. Davican Gabarg ise şu ortak cevapları vermektedirler. Afyon piyasasında yaşanan fiyat düşüşünün nedeni ülke dışındaki müşterilerin kartel oluşturup satın almalarında çekingen davranmaları ve bunun sonucunda müşteri bulamayan tüccarların fiyatı devamlı düşürmek mecburiyetinde kalmalarıdır. Bu durumu tersine çevirmek ve piyasayı yükseltmek için afyon ihracının serbest olması fikrini savunan ikiliye göre İstanbul'da bulunan fabrikaların ürünlerini ihraç edebilmelerini sağlamak ve bu fabrikaların faaliyetlerine gerekirse devletin yardım etmesi gerekliliği üzerinde

³³³ *Yeniğün*, 7 Mart 1932, s. 2.

durmuşlardır. Tüm bunların yanı sıra afyon ziraatine bir sınırlama getirilmesine gerek olmadığı afyonun serbest bir şekilde ihraç edildikten sonra asırlardan beri olduğu gibi şimdi de müşteri bulabileceği belirtilmiştir. Zaten Türk afyonlarının dünya piyasasında kıymetinin yüksek olmasından dolayı hiç bir zaman değerinin düşmeyeceği ve tıp dünyasında her zaman talep edileceğini de belirten ikili, afyonun satışının da yüksek sermayeli bir Türk anonim şirketi aracılığıyla yapılmasının en faydalı sistem olacağı fakat bu işin resmi bir teşkilatla yapılması halinde yüksek değere sahip Türk afyonunun mahvolacağı kanaatindedirler. Çünkü uzun senelerin verdiği tecrübe ile afyon tüketici bölgelerini ve talep edenleri bilen ve işten anlayan kişilerin kenara itilmesi afyon ticaretinde gerileme yaşanmasına, Avrupalı müşterilerin tamamen Türk afyonlarından vazgeçmelerine neden olacağını açıklamışlardır. Bunun yanı sıra Milletler Cemiyeti kararlarını uygulamanın da afyon konusunda bir felakete yol açacağını belirtmişlerdir.

Afyon ihracatı ile ilgili söyledikleri son sözleri ise bu konuda çok önemlidir: “Afyon ihracatçılığı ilmî olmakla beraber tecrübî bir san'attır.”³³⁴

Anketin bir başka katılımcısı M. Taranto, afyonun tekel veya resmi bir teşkilat ile idare edileceği yönündeki söylentilerin fiyatlardaki düşüşte etkili olmadığı bu düşüşte Milletler Cemiyeti kararlarının afyonun dünya tüketimine büyük bir darbe indirdiği bunun bir sonucu olarak da Avrupa'daki fabrikatörlerin tekel kurarak satın alımlara başladığını aktarmaktadır. Bu tekel yüzünden İstanbul'daki fabrikaların faaliyetlerini durduğundan ve afyon piyasasındaki fiyat düşüşlerinin de bundan kaynaklandığından bahsetmektedir.

Ayrıca tekel söylentilerinin tam bir sonuca varmasının afyon fiyatlarını yükselteceğini düşünmeyen Taranto, bu konuda Milletler Cemiyeti kararlarında değişikliğe gidilmesi ve İstanbul'daki fabrikaların Avrupa fabrikalarıyla rekabete açılmasıyla fiyatların yükselebileceği görüşünü savunmaktadır.

Afyon ziraatının sınırlandırılması hakkında ise bu konuda sınırlama getirmenin iyi olmayacağı çünkü afyonun en ufak hava değişiminden etkilenmesinden dolayı senelik rekoltelerde sıkıntılar yaşanacağını, eskiden beri söylenen bir sözle bu konuya bir açıklık getirmektedir: "Afyon sepetlere konulmadan miktarından emin olunmaz."

³³⁴ *Yeniğün*, 8 Mart 1932, s. 2.

Türk afyonunun içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için tek çarenin afyonculuğun bir elden idaresi için başta uzmanların olduğu bir teşkilat oluşturmanın gerekliliğinden bahseden Taranto, bunun bir tekel olmadığını sadece hükümete garanti verecek ve hükümette bu teşkilatı idare edecek heyete tam bir itimat göstermesiyle hem çiftçi, hem tüccar hem de komisyoncuların memnun kalacakları ve bu sayede Milletler Cemiyeti karşısında hiç bir zaman mahcup kalınmayacağını belirtmiştir. Bu yapılmazsa Türk afyonunun içinde bulunduğu kötü vaziyetten kurtulmasının imkansız olduğu düşüncesindedir.³³⁵

Taranto'nun ve diğer afyon tüccarlarının hemfikir oldukları konu bir teşkilat kurulması ve bu teşkilat ile afyon ticaretine düzen getirilmesi yönünde olmuştur. Fakat bu teşkilatın ne tekel ne de devletin tamamen içinde olduğu bir teşkilattan daha çok devletin desteklediği, tüccarların kendi aralarında oluşturdukları bir birlik olması yönündedir. Bu fikirlere afyon tüccarlarından Yılcıoğlu Hasan Bey'de katılmakta ve bir kongre toplanılarak alınacak kararların uygulanması yönünde fikirlerini beyan etmektedir. Ona göre yurtdışındaki alıcıların kartel oluşturarak afyon satın almaları ve bankaların da afyon için tüccarlara kredi vermemelerinin afyonun fiyatının düşmesine neden olduğunu belirtmiştir. Bunun engellenmesi adına bankaların tüccarlara yardım etmesi ve afyonun da serbest bir şekilde ihraç edilmesi bu konuda yaşanan sıkıntıların çözümü adına en önemli adım olacağından bahisle zaten Türk afyonlarının tıp dünyasında önemli bir yere sahip olmasının ihracatta yaşanan sıkıntıları çözmeye yarayacağını da belirtmiştir.

Hasan Bey, devlet tekelinin bu işte başarılı olmayacağı öteden beri afyon ticaretiyle uğraşan tüccarlardan oluşan bir anonim şirketin kurulmasının daha yararlı olacağı düşüncesindedir. Bunun yanı sıra Milletler Cemiyeti kararlarının uygulanmasının Türk afyonlarının aleyhinde olacağı, bunun engellenmesi adına devlet tarafından bir kongre düzenlenip bu kongre çerçevesinde afyon tüccarlarının fikirleri alınarak Milletler Cemiyeti görüşmelerinde bu kongrede alınan kararlara göre hareket edilmesinin ülke için daha iyi sonuçlar doğuracağı düşüncesindedir.³³⁶

Ankete katılan her tüccar fiyatlarda yaşanan düşüşün faturasını başka nedenlere

³³⁵ *Yeniğün*, 9 Mart 1932, s. 2.

³³⁶ *Yeniğün*, 11 Mart 1932, s. 2.

bağlarken hepsinin değindiği tek ortak nokta Milletler Cemiyeti kararlarına uyulmaması yönündedir. Bu konuda İzmir afyon ihracatçılarından M. Yaka Bencuya, afyon birliğine dahil olunmamasına rağmen hükümetin afyon alım satım işlerini kayıt altına almasını sağlayacak bir takım kararlar alması, ihracat usulünü yeni bir şekle koyacağını haberlerini vermesinden dolayı bankalar, afyon üzerine verdikleri kredileri kesmektedirler. Bu da afyon ihracatçılarının piyasadan çekilmesine ve fiyatlarda düşüş yaşanmasına neden olmaktadır. Bu şartlar altında piyasanın yükselme imkanı bulamayacağından bu durumun ortadan kaldırılması gerekliliği üzerinde durmaktadır.

Bencuya, diğer tüccarların aksine afyon ticaretinin sınırlandırılması üzerinde durmakta ve bunun fiyatlar üzerinde olumlu etki yapacağını düşünmektedir. Çünkü morfin kalitesi bakımından yüksek bölgelerde afyon yetiştirilmesinin teşvik edilmesi diğer bölgelerdeki düşük morfin oranına sahip afyonların üretiminin sınırlandırılmasıyla tıp dünyasında zaten çok talep edilen Türk afyonlarının piyasaya tamamen hakim olmasının sağlanacağı düşüncesindedir.

Piyasanın içinde bulunduğu kötü durumda tekel ve resmi teşkilat söylentilerinin etkili olduğu buna bir de 1931 yılı Ağustos ayından sonra devam eden kuraklık ve sonraki dönemde yaşanan don ve soğuklar ile birlikte 1932 senesi mahsulünde yüzde 70 düşüş yaşanması ve bu miktarın da ne derecede ürün vereceğinin o anda bilinemeyecek olmasından dolayı tehlike devreleri geçireceği kesin olduğu halde afyon piyasasında fiyatlarda yukarıya doğru ufak bir canlanma bile başlamamıştır.

Milletler Cemiyeti kararlarının uygulanması eğer afyon üretimin her sene artan bir fiyatla ihraç edilmemesine neden olacaksa bu kararların uygulanmaması gerektiğini Bencuya da savunmaktadır.³³⁷

Canik mebusu ve aynı zamanda İstanbul afyon tüccarlarından Ziya Nafiz Bey, Avrupa'nın Türkiye afyonuna muhtaç olduğu ve Türk tüccarlarının da birlikte çalışmaları halinde fiyatları kontrol edebilecekleri düşüncesine sahiptir. Ziya Nafiz Bey'e göre her sene ortalama 5-7 milyon liralık afyon ihraç etmekte olan Türkiye'nin tıp dünyasının senelik 3.500-4.000 sandık arasındaki afyon ihtiyacını Yugoslavya ile birlikte sağlayabileceğini savunmaktadır. Fakat buna rağmen 1931 senesinden beri

³³⁷ *Yeniğün*, 12 Mart 1932, s. 2.

afyon fiyatlarında düşüş yaşandığı ve iki sene öncesinde okkası 40 lira olan Türk afyonlarının içerisinde buldukları yıl itibarıyla 8 liraya kadar düşmesinden yakınarak, bir okka afyonun üretim maliyetinin 8 liradan fazla olduğunu belirtmektedir. Önceden en büyük satışın gerçekleştiği Amerika'nın bazı tedbirler alması, Avrupa'daki fabrikalarında kendi aralarında kartel oluşturmaları ve tüm bu gelişmelere karşın Türk afyon tüccarlarının bir birliğe sahip olmamaları nedeniyle fiyatlarda devamlı düşüş yaşandığından bahsetmektedir. Yaşanan bu gelişmelere rağmen Türk afyonlarının yine 4.000 sandık civarında ihraç edilmesi aslında satışlarda düşüş değil fiyatlarda düşüşün göstergesi olduğu daha önceden 30-40 liraya gerçekleşen satışların 8-9 lira civarında gerçekleşmekte bu da alıcıların yine ihtiyaçları kadar afyon aldıkları fakat kendi maliyetlerini düşürerek üreticinin sıkıntı yaşamasına neden olduklarını göstermektedir.

Bu duruma bir de İktisat Vekaleti'nin tekel söylentileri de eklenince ülke içinde karmaşa yaşanmakta ve bankaların da bu durumu göz önünde tutarak kredi vermekte sıkıntı çıkarmaları fiyatları iyiden iyiye düşürmektedir. Bunun engellenmesi adına Ziya Nafiz Bey'in düşüncesi İktisat Vekaleti'nden tekel söylentilerinin asılsız olduğu yönünde bir açıklama yapılması gerektiği ve afyon ziraatinin yüksek morfin üreten yerler dışında sınırlandırılmasının sorunun çözümü adına önemli bir adım olacağı yönündedir.³³⁸

Ankete katılan tüccarlardan Seyit Ali Bekirzade Hüseyin Avni Bey'de piyasada yaşanan fiyat düşüşünün nedenlerini ülke içindeki söylentiler ve afyon tüccarlarının bir birlik oluşturmamasında aramaktaydı. Hüseyin Avni Bey'e göre piyasada yaşanan fiyat düşüşünün sebeplerini parasızlık, tüccarların korunmaması, teşkilatsızlık kelimeleriyle açıklamaktaydı. Üreticinin eline az para geçtiğinden ticari kredilerin kesilmesi, köylünün ve tüccarın parasız kalarak malını satmak zorunda kalması, bankaların afyon üzerine avans vermemeleri, bazı araçların ülke içinde ve dışında olumsuz propaganda ile piyasayı düşürmeye çalışmaları hem Türk afyonun piyasasını hem de afyon tüccarlarını etkilemiştir.

Hüseyin Avni Bey, afyon için hükümet tarafından düşünülen durum hakkında açıkça bilgi verilmemesinin tekel veya diğer söylentilerin çıkmasına neden olduğu bunun da

³³⁸ *Yenigün*, 12 Mart 1932, ss. 1-2.

fiyatlarda düşüş yaşanmasına neden olduğunu söylemektedir. Bu sebeple piyasaya sürülen afyonların Avrupalı alıcıların oluşturduğu kartel ile istenilen fiyata alınmakta ve birlik oluşturamayan Türk afyoncularının bu durumdan oldukça zarar etmekte olduklarını aktarırken bunu engellemek ve afyon tüccarlarını desteklemek için bir birlik oluşturulması ve tekel oluşturulmayacağı hakkında da devletten bir açıklama yapılması gerektiğini söylemektedir. Bunlara ek olarak milli bankalar tarafından da afyon tüccarlarını koruyucu politikaların geliştirilmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır. Çünkü afyonun tekel veya resmi bir teşkilatla idaresinden fayda sağlanmayacağı aksine zarar doğurabileceği üzerinde durarak daha önceden oluşturulan tütün tekelinin ülke içinde ve dışında tütün piyasası üzerinde etkili olmayışına örnek vermiştir.

Afyon piyasasında yaşanan dalgalanmalarda ise Milletler Cemiyeti kararının etkisinin olmadığını düşünen Hüseyin Avni Bey, daha öncede belirttiği gibi afyon piyasasında yaşanan düşüşün sebeplerinin ülke dışından olmaktan ziyade ülke içinden kaynaklandığını düşünmektedir. Avrupa alıcılarının kartel oluşturmalarına karşı alınmış herhangi bir tedbirin olmayışı ve Türk afyonunun yok pahasına elden çıkarılmasının bu durumu etkileyen en büyük sebeplerden olduğunu belirtmiştir. Üç sene öncesinde afyon piyasasında fiyatların 40-45 lira civarında seyrettiği, morfinin kilosunun 46 İngiliz Sterlini olduğunu belirtirken içerisinde buldukları dönemde afyonu 7-8 liraya sattıkları, morfinin fiyatının ise en azından aynı seviyede olduğunu belirtmiştir. Ve afyondan yapılan maddelerin hiç birisinin fiyatında da düşüş olmadığı bu yüzden piyasalarda yaşanan düşüşün ülke dışında aramaması gerektiği aksine ülke içinde aranması gerektiğini savunmaktadır.³³⁹

Anketin yapıldığı tarihlerde İş Bankası'nın İzmir'deki afyon ihracatçılarından afyon piyasası hakkında bilgi toplamakta ve 1932 senesinin rekoltesini tespiti çalışmakta olduğu bilgisi duyulması aynı zamanda stok afyon miktarının da araştırılması tüccarlar arasında bankanın tekrar borç vermeye başlayacağı şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca bu dönemde afyon fiyatlarının yükselmeye devam etmesine karşın rekoltenin bir önceki seneye göre çok az olduğu bilgileri de basında yer almaktaydı.³⁴⁰

Yenigün gazetesi yapmış olduğu ankete 16 Mart 1932 tarihinde Şamlızade Saffet ve Ak

³³⁹ *Yenigün*, 14 Mart 1932, s. 2.

³⁴⁰ *Yenigün*, 15 Mart 1932, s. 2.

Osmanzade Mehmet Beyler ile devam etmiştir. Her iki tüccarında ortak fikri afyonun yükselmesi için devletin bir açıklama yapması yönündeydi. Ayrıca piyasalarda yaşanan fiyat düşüşü hakkında da bazı gazetelerde devletin afyonu tekel altına alacağı ve bazen de özel teşebbüsler aracılığıyla afyonu yurt dışına ihraç edeceğine dair söylentiler çıktığı bunun da bankaların avans vermemelerini neden olduğu ve tüccarda durumunu şüpheli görerek elindeki afyonu hemen piyasaya sürdüğünü belirtmişlerdir. Afyonda yaşanan sıkıntı döneminin Türk tüccarlarıyla alakalı olmadığı afyonun bu dönemden öncede aynı oranda satıldığı ama şuan fiyatların düşük oluşunun nedeninin Avrupa'daki kartelden kaynaklandığını da belirtmişlerdir.

Her iki tüccarda kendilerinden önce ankete katılan tüccarlar gibi piyasanın yükselmesinin devletin tekel ve resmi veya özel teşkilatlar aracılığıyla da olsa tek elden afyonun Avrupa'ya ihraç edilmeyeceğini açıklamakla beraber afyonun ve afyondan elde edilen maddelerin ihracının tamamen serbest olacağını ilan etmesi ile gerçekleşeceğini savunmaktaydılar. Böylece ihracatı serbest olan afyon ne kadar üretilirse üretilsin kendine müşteri bulacağından ziraatına sınırlama getirilmesi taraftarı olmadıklarını da belirtmişlerdir. Zaten ziraati sınırlanmanın mümkün olmadığı çünkü ürünün hava koşullarına göre rekoltesinin belirlendiğini belirtmişlerdir.

Tüm bu açıklamalarına ek olarak Milletler Cemiyeti kararlarını uygulamamanın Türk afyonları ve tüccarları için iyi olduğu fakat yapılan uluslararası konferanslara katılmadan önce daha önceden tütün için yapıldığı gibi afyon içinde bir ulusal kongre düzenlenmesi ve buradan çıkacak sonuca göre uluslararası konferanslarda hareket edilmesi yönündeki taleplerini de dile getirmişlerdir.³⁴¹

İzmir'de afyon komisyonculuğu yapan Dinar Hububat Şirketi müdürü Halil Bey, afyon piyasasında yaşanan düşüşün sebebi olarak bankaların yardım etmemesini ileri sürerek malını muhafaza edebilmek için köylüde ve tüccarda para olmadığı buna ek olarak da piyasayı belirlemek ve yükseltmek için bankaların tüccara yardım etmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır. Sırbistan'da afyon piyasasının korunması için kooperatifler aracılığıyla köylüye 50.000.000 dinar yardımda bulunduğu ama bunun Türkiye'de gerçekleşmediğinden yakınmaktadır.

³⁴¹ *Yeniğün*, 16 Mart 1932, s. 2.

Ayrıca ziraatin sınırlandırılmamasının iyi olacağını belirten Halil Bey, Dünya Savaşı'ndan önce afyonun Uşak, Eskişehir, Amasya, Burdur, Isparta ve İç Anadolu'da ekildiğini, bu bölgelerde ekime devam edilmesini fakat İzmir, Aydın ve Manisa'da morfin oranı az afyon yetiştirildiğinden ziraatinin bu bölgelerde yasaklanmasının daha iyi olacağını belirtmiştir. Çünkü İç bölgelerde çeşitli ürün ziraatinin yapılamadığı bu yüzden bu bölgelerde afyon ziraatine devam edilmesine; İzmir, Aydın ve Manisa gibi bölgelerin hem başka ürünlerin ziraatına uygun olmaları hem de düşük morfin vermelerinden dolayı bu fikri savunmuştur.

Bu düşüncelerine ek olarak Milletler Cemiyeti kararlarını uygulamanın ülke için telafisi mümkün olmayan zararlara yol açacağı, afyon sayesinde yüksek miktarda döviz girdisi sağlandığını belirtirken, Cemiyetin kararının uygulanacağı söylentilerinin dahi piyasada düşüşe neden olduğu bu söylentilerin gerçek olması halinde ise yaşanılacak durumun telafi edilemeyeceğini belirtmiştir.³⁴²

Yeniğün gazetesinin yapmış olduğu anketinin değerlendirmesi gazetenin 19 Mart 1932 tarihli nüshasında şu cümlelerle yapılmıştır. Afyon piyasasını düzenlemenin devletin elinde olduğu, çiftçiyi ve tüccarı tereddütte bırakan durumun en büyük sebebinin tekellentilerinin devam etmesi olduğu vurgulanırken afyonun kötü durumda bulunduğuna şüphe olmadığı ve 30-40 liradan 7-8 liraya kadar düşen fiyatıyla son dalgalanmalarda 9-10 lirayı zor bulduğu belirtilmiştir. Bu fiyatın ise maliyet fiyatını bile karşılamadığı ve böyle giderse ziraatini devam ettirmenin mümkün olmayacağı belirtilmiştir.

Ortaya çıkan durumun milli iktisadın bir kolu olan afyonun ülkeye ekonomik gelir sağlayan bir meta ve üretim unsuru olarak kabul edilerek piyasasının yeniden düzenlenmesinin gerekliliğinin kendini gösterdiğine değinilmiştir. Zaten ankette yer alan ilk maddede devletin afyonu tekell altına alacağı söylentilerinin fiyatları düşürdüğü ve bu durumun ortaya çıkardığı tereddüt ve şüphenin piyasayı karmaşa ve çöküntü haline sürüklediği kaydedilmiştir. Gerçekten de böyle belirsiz bir havanın devam etmesi talep ve satışlara da yansiyarak verimin düşmesine neden olmuştur. Afyonculuğun eski seviyesine ulaşmasını sağlamak için düzenlenmesi ve bankaların tekrar kredi ve avans vermelerini temin etme gerekliliği üzerinde durulmuştur.

³⁴² *Yeniğün*, 17 Mart 1932, s. 4.

Tüm bu değerlendirmelerden çıkarılacak sonuç ise afyon piyasasını ancak devlet canlandırır ve diriltebilirdi. Tekel şeklinin ne derecelere kadar uygulanıp faydalı olacağı ankette bir hayli incelenmiş ve devlet için dağdağalı ve kârsız, tüccar ve çiftçi açısından da ağır ve zarara neden olacağı neticesine varılmıştır.

Ankette diğer sorulara verilen cevapların değerlendirilmesi açısından da Türk afyonu rakipsiz oluşu, Avrupa ve bilhassa tıp dünyasının muhtaç oluşu üzerinde durulmuştur. Bu özelliğinden dolayı da rağbetini kaybetmesi yönünde bir tehlikenin zayıflığından bahsedilmiştir. Buna ek olarak Milletler Cemiyeti'nin ziraati sınırlandıran kararlarını uygulamanın Türk afyonlarının ve tüccarlarının aleyhine olacağı ve zaten buna ne mecburiyet ne de lüzum olduğu belirtilmiştir.

Afyonun ziraatına herhangi bir sınırlama getirmekten ziyade satışları düzenleyerek üretimi arttırma zorunluluğu üzerinde duran tüccarlar, bunun çözümünün devletin elinde olduğunu belirtmişlerdir. Ve ilk iş olarak da tekel söylentilerinin ya yalanlanması ya da kabul edilmesi olduğu belirtilmiştir.³⁴³

İstanbul'dan İzmir'e ulaşan söylentilere göre afyonun tekel altına alınacağı ve bu söylentilerin afyon işlemlerinin derhal durmasına neden olduğu ve hatta ticaret borsasında bu yüzden 27 Mart 1932 tarihinde afyon satışının olmadığı bildirilmiştir. Tüccar bu konuda ilgili vekâletin bir açıklama yapmasını beklediklerini aksi takdirde hiç satışın olmayacağını belirtmiştir.³⁴⁴

Yaşanan bu gelişmeler sonucunda İstanbul ve İzmir'deki afyon tüccarları tekel söylentileri ve devletin bu konudaki görüşlerini almak üzere 4 Nisan 1932 tarihinde üçer delegeden oluşan bir heyet ile Ankara'ya gitmişlerdir. Bu delegelerden bir olan Canik mebusu ve aynı zamanda İstanbul tüccarlarından Ziya Nafiz Bey, İstanbul Ticaret Odası'nda yaptıkları toplantıda tüccarların büyük bir kısmının afyon ticaretinin serbest olmasını istedikleri ve bu konuda Ankara'da İcra Vekilleri Heyeti'ne sevk edilmiş bir kanun layihısından haber aldıkları, bu layihanın içeriğinin ne olduğunu anladıktan sonra tekrar aralarında toplantı yaparak görüşlerini ilgili makamlara arz edeceklerini bildirmiştir. Maksatlarının sadece memleketin ve Türk çiftçi ve tüccarının yararına

³⁴³ *Yeniğün*, 19 Mart 1932, ss. 1-2.

³⁴⁴ *Yeniğün*, 28 Mart 1932, s. 2.

olduğunu belirtirken İzmir tüccarlarıyla aralarında kesin bir fikir birliği olmadığını bu konuda bazı noktaları teklife çalıştıklarından da bahsetmiştir.

Gazete haberin devamında Isparta ve Afyonkarahisar tüccarlarının da kendileri adına Ankara'ya gidecekleri ve yapılacak girişimlerle alakadar olacaklarını bildirdiklerinden bahsedilmiştir. Edinilen bilgiye göre stokta bulunan 27-28 bin okka afyon satıldığı takdirde tekelin tüccarları zarara uğratmayacağı da söylenmektedir.³⁴⁵

Ankara'ya giden afyon tüccarları heyeti, 9 Nisan tarihinde geri dönmüşlerdir. Heyette bulunan Ziya Nafiz Bey, Ankara'da İzmirli afyon tüccarlarıyla beraber ilgili makamlarla temasta bulduklarını ve bu konudaki dertlerini anlattıklarını bildirmiştir. Özellikle 7 Nisan Perşembe günü İktisat Vekili ile üç saat süren görüşmelerinde her iki tarafın anlaşığı, Avrupa'da varlığı kabul edilen kartele karşı afyon tüccarları bir merkezden ve afyonu yüksek fiyatla satmak üzere "Afyon Üreticileri Tekeli" oluşturulmasının kabul edildiğini bildirmiştir. Bu tekeli çiftçiden afyonları değeri fiyatla satın alıp ülke dışına ihraç edecektir. Ayrıca tüccarların elinde bulunan bir önceki seneden kalma stok afyonların serbest kalacağı tüccarın bu afyonları dilediği zaman isterse tekele satabileceğini belirten Ziya Nafiz Bey, İktisat Vekili'nin şu ifadeleri kullandığını belirtmiştir:

Arkadaşlarınıza yazınız, ellerindeki afyonları isticale edip (aceleyle) düşük fiyatla satmasınlar. Son teşebbüsler fiyatları yükseltecek, ve biz değer fiyatla afyonlarınızı satın alacağız.

Gerçekten de o günden sonra İstanbul ve İzmir piyasalarında yükselme meydana gelmekte ve Avrupa'dan yüksek fiyatla talepler başlamaktadır. Bu tekelin iki ay içerisinde tesis edileceğinin tahmin edildiği hatta daha görüşmeler yapılırken Vekâlete Anadolu'nun çeşitli şehirlerinden takdir telgrafları ve bazı şehirlerden de heyetler gitmiştir.³⁴⁶

Yapılan ankette de görüldüğü gibi 1930'lu yıllarda afyon, Türk çiftçisinin ve tüccarının önemli gelir kaynakları arasındadır. Afyonun uluslararası şirketlerin, örgütlerin ve

³⁴⁵ *Yenigün*, 5 Nisan 1932, s. 2.

³⁴⁶ *Yenigün*, 10 Nisan 1932.

sözleşmelerin denetimi altına alınması ayrıca bu şirketlerin oluşturduğu kartel birliği aracılığıyla da alım satımına denetimler getirilerek fiyatı üzerinde manipülasyon yapılması olumsuz etkilere neden olmuştur. Afyon çiftçisini hem uluslararası şirketler ve örgütler hem de kartelin olumsuz etkilerinden korumak amacıyla 1932 yılında devlet tarafından uygulanması düşünülen fikir, bir satış kooperatifi kurmaktı. Bu kooperatif aracılığıyla büyük tüccar ve çiftçilerin etkileri azaltılırken bütün çiftçilerin faydalanması amaçlanmaktaydı. Bu konuda yapılan görüşmelerde iktisat ve adliye vekaletleri birlikte hareket ederek bir kanun tasarısı hazırlamaktadırlar. İktisat vekaletinin kanun layihasında, afyondan elde edilen ürünlerin ticaretinin uluslararası alanda sınırlamalara tabi tutulması hakkında gerek Avrupa’da ve gerek Amerika’daki yönelimlerin bu alanda imzalanan uluslararası antlaşmalar dolayısıyla Türkiye’de afyon ticaretinin ve gerektiğinde ziraatinin kanunlar altına alınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Uluslararası görüşmeler ve alınan kararlardan çıkan sonuçlar ve sınırlama hakkındaki tedbirlerden anlaşıldığı üzere dünya afyon üretimine ait genel ticari hareketler devlet denetimini üzerinde hissedecek teşkilatlandırılmış merkezler aracılığıyla idare etmek, genel ve kapsayıcı bir fikir olarak kabul edilmesinin dışında, halen fiili olarak ülke sınırları dışında gerçekleşen kartel birlikleri karşısında tek başına yapılacak girişimlerin zayıf olan durumlarını destekleyerek doğacak büyük fiyat dalgalanmalarını engellemek amacıyla afyon ticaretinin devlet denetimi altındaki örgütlere bırakılmasını ve üreticinin bu işten azami yararlar elde etmesi sağlanması yönündedir. Bunun için de kurulacak örgütlerin bütün üreticilerin ortak oldukları bir kooperatif aracılığıyla idare edilmesi düşünülmüştür.³⁴⁷

Arazi sahibi olmadığı halde bizzat ortakçılık suretiyle afyon ziraatı yapanların fakir ve asıl korumaya muhtaç çiftçiler olduğu ve bunların öncelikle kooperatife üye olarak kaydedilmeleri gerektiği de göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca herhangi bir zorunluluk nedeniyle bir mevsim afyon ekleyenlerin üyelikten çıkarılmalarının yanlış olacağı düşüncesinden dolayı bu sürenin kurul tarafından üç yıl olarak düzenlenmesi ve idare heyeti üyelerinin ücret almamaları gerekmekte ise de uygulamada bunun ne dereceye kadar gerçekleşeceğinin şimdiden tespitinin mümkün olamayacağından gerekli

³⁴⁷ Türkiye Afyon Yetiştiriciler Satış Kooperatifi Hakkında 1/378 Numaralı Kanun Layihası ve İktisat ve Adliye Encümenleri Mazbataları, Sayı 6/1352, 22 Mayıs 1932; Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1929-1932*, C: I, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1988, s. 413- 414.

görüldüğü durumlarda tüzükte değişiklik yapmak amacıyla kanuna maddeler eklenmiştir.³⁴⁸ Buna göre birlik üyelerinden afyon ekmeği üst üste dört sene terk edenler üyelikten çıkarılmakta ve bundan sonra üç sene içinde tekrar afyon ekmeğe başladıklarında üyelik haklarının geri verilmesine karar verilmiştir.³⁴⁹

Adliye kurulu tutanaklarında kurulacak örgüte kooperatif denilmesi yerine birlik denilmesinin uygun görüldüğü bundan sonraki süreçte kanun layihasında bulunan kooperatif tabirleri de değiştirilerek birlik tabiri kullanılmaya başlanmıştır.

Türkiye'nin bir çok bölgesinde afyon ekilmekte olmasına karşın bazı bölgelerinde az miktarda üretimde bulunan çiftçilerin kurulacak birliğe afyonlarını satmalarında çeşitli zorluklar doğacağından çiftçilerin afyon ekmekten vazgeçecekleri ve sonuçta ülkenin ekonomik menfaatlerinin küçümsenemeyecek oranda zarar göreceği düşüncesiyle ülke içinde afyonun satışının serbest bırakılması ve kurulacak birliğin sadece ihracatta söz sahibi olması yönündeki görüşler İktisat Vekaleti tarafından aradaki komisyoncuları ortadan kaldırarak ülke dışına gerçekleştirilecek satışlarda çiftçinin menfaatlerini koruma amacıyla bir satış bürosu oluşturulmasının istenilen maksatları tam anlamıyla ifade edemeyeceğinden bu konuda az miktarda üretim yapan çiftçilere kolaylık sağlayacak hükümler konabileceği düşünülmüştür.³⁵⁰

Hazırlanan kanun layihaları sonucunda meclise gönderilen teklifle, 10 Haziran 1932 tarihli 2061 sayılı kanunla "Türkiye Afyon Yetiştiriciler Satış Birliği" adı altında tekel benzeri bir birlik tesis edilmiştir.³⁵¹ Kanun uyarınca yarım liralık hisselerden oluşan sermaye ile kurulan birlik, bütün afyon yetiştiricilerinin üye olmalarını ve her üyenin de bir oy hakkına sahip olmasını sağlamıştır. Ayrıca kanunun 17. maddesi uyarınca Ziraat Bankası tarafından birlik emrine yeterli miktarda kredi verilmiştir. Böylece ankette de tüccarların değindiği sıkıntılardan bir olan bankaların kredi vermeme sorunu da ortadan kaldırılmıştır. Kanunun geçici maddesi uyarınca 1933 senesi içerisinde bütün tüccarlar 1 Mayıs 1933 tarihinden itibaren dört ay içinde ellerindeki mallar hakkında birliğe bilgi

³⁴⁸ *Gös. Yer.*

³⁴⁹ "Türkiye Afyon Yetiştiriciler Satış Birliği Hakkında Kanun", *Resmi Gazete*, Sayı: 2146, nr. 2061 (10 Temmuz 1932).

³⁵⁰ Türkiye Afyon Yetiştiriciler Satış Kooperatifi Hakkında 1/378 Numaralı Kanun Layihası ve İktisat ve Adliye Encümenleri Mazbataları, Karar No 51, 28 Haziran 1932; Kuruç, *a.g.e.*, s. 414.

³⁵¹ "Türkiye Afyon Yetiştiriciler Satış Birliği Hakkında Kanun", *Resmi Gazete*, Sayı: 2146, nr. 2061 (10 Temmuz 1932).

vermekle yükümlü kılınmıştır. Fakat bu konuda daha sonra yapılan bir teklif ile bu tarih 1 Nisan 1933 ile 1 Eylül 1933 tarihleri arasında sabitlenmiştir.³⁵² Fakat ülkenin çeşitli yerlerinde dağınık halde bulunan afyon yetiştiricileri arasında işbirliğini sağlamak mümkün olamadığından bu kanunla istenilen verim sağlanamamıştır.³⁵³ Üretici, ürünü karşılığında birlikten avans almakta, geri kalan ödemeler ise afyonun yapılan incelemeler sonucunda içerdiği morfin miktarına göre belirlenen tutar üzerinden yapılmaktaydı.³⁵⁴ Ödemelerin peşin olmaması üreticilerin tamamının birliğe bağlılıklarında sıkıntılar yaşanmasına neden olmakta bunun önlenmesi adına üretilen afyonu birliğe vermeyen üreticilere ya da afyon alımı yapan kişilere kanun uyarınca çeşitli cezalar öngörülmüştür. Bu uygulama 1933 yılına kadar devam etmiştir ve 8 Haziran 1933 tarihli 2253 sayılı kanun ile 2061 sayılı Afyon Yetiştiricileri Birliği Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır.³⁵⁵

3.7. Amerikan Büyükelçisi Sherrill ve Türkiye'nin Uluslararası Afyon Antlaşmalarını Onaylaması

ABD'nin Ankara Büyükelçisi Joseph C. Grew'in Tokyo Büyükelçiliği'ne atanmasından sonra Ankara Büyükelçiliği'ne emekli General Charles Hitchcock Sherrill getirilmişti. Sherrill'in büyükelçiliği boyunca başta Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) olmak üzere Ankara'nın uyuşturucu maddeler konusundaki fikri değişmeye başlayacaktı. Ayrıca Sherrill, kendinden önceki elçilerin izledikleri yoldan biraz farklı olarak ne hükümet ne de Hariciye Vekaleti ile irtibata geçecekti. O doğrudan Gazi Mustafa Kemal ile irtibata geçme yolunu seçmiştir.

Gazi Mustafa Kemal ile yakın ilişkiler kuran Sherrill, görevi bittikten sonra bastıracağı Gazi Mustafa Kemal ile ilgili biyografik bir eser de sahiptir. Bu kitapla ilgili çalışmalarına Ankara'ya atanmadan önce başlayan Sherrill büyükelçilik görevinden bir yıl önce İstanbul'a bir araştırma için geldiğinde Gazi Mustafa Kemal hakkında da

³⁵² BCA, 030.10, 00.00, 4.20.1, Ek: 1-4.

³⁵³ Kayıhan, *a.g.e.*, s. 140.

³⁵⁴ T.M.M.O.B. Ziraat Mühendisleri Odası, *Haşhaş Ekiminin Yasaklanması Hakkındaki Görüş ve Önerileri*, Ankara: Basım Yeri Belirtilmemiş, 1974, s. 5.

³⁵⁵ *gös. yer.*

bilgiler edinmiş ve büyükelçilik görevine başladıktan kısa bir süre sonra Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile yaptığı bir görüşmesinde kendisine bu çalışmasından bahsetmiştir. Daha sonraki süreçteyse Gazi Mustafa Kemal ile iki saatten az sürmeyen görüşmeler yaparak çalışmalarını sürdürmüştür. Basım aşamasına gelen kitabı 1934 yılında İstanbul, New York, Londra ve Paris'te *Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal* adıyla yayınlamıştır.³⁵⁶ Sherrill, bu çalışmasından ilham alıp kendi biyografisinin yazılmasını talep etmiş olan Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Paşa'nın uyuşturucu maddeler hakkındaki görüşünü ABD Dışişleri Bakanı Henry L. Stimson'a göndermiş olduğu bir mektupta şu şekilde ifade etmiştir:

Yabancı bir dilde biyografisinin yazılmasını isteyen bir kişi olarak, yasadışı uyuşturucu ticareti gibi kendisi hakkında yabancı ülkelerde önyargılar yaratan sorunları temizlemesi gerekir. Benim bu konudaki çabalarımın ne sonuç vereceğini şimdiden tahmin etmek zordur.³⁵⁷

Sherrill'in devletin en üst makamı olan cumhurbaşkanıyla yakın ilişkileri, ABD'nin o yıllarda önemli sorunlarından biri olan afyon konusundaki fikirlerini kabul ettirmede bir avantaj olmuştu. Çünkü bu dönemde Türkiye'de önemli bürokratların uyuşturucu fabrikaları ve ticaretinde etkin rol oynamaları bu konuda hükümet nezdinde bir hareketin yapılmasını engelliyordu. Bu konuda Sherrill'in yakın ilişki kurması sorunun çözümü adına büyük bir adımdı.

Sherrill, Mustafa Kemal ile yapmış olduğu bir görüşmede afyon ve uyuşturucu maddeler konusunda ayrıntılı bilgiler içeren bir rapor sunmuştur. Raporda İstanbul'daki afyon fabrikaları ve bu fabrikaların işleyişleri, şehirde hızla yayılan uyuşturucu madde bağımlılığı ve artan kaçakçılık anlatılmaktaydı. Büyükelçi İstanbul'daki tutuklamalar hakkında bilgiler içeren Milletler Cemiyeti raporunu da Mustafa Kemal'e takdim etmiştir. Bu raporda belirtilen 1931 ve 1932 yıllarında İstanbul'da uyuşturucu maddeler

³⁵⁶ Hikmet Özdemir, "General Charles H. Sherill Atatürk'ün Biyografisini Nasıl Yazdı?", (<https://kutuphane.tbmm.gov.tr/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?bib=298201>), 2009, ss. 1, 8-9 .

³⁵⁷ Roger R. Trask, "The Terrible Turk And Turkish – American Relations İn The Interwar Period", *The Historian*, Vol: 33, No: 1, November 1970, s. 44'den aktaran: Erhan, *a.g.e.*, s. 72.

ile ilgili tutuklamalarda artışlar göze çarpmaktaydı.³⁵⁸ Bu görüşme sırasında Türkiye'deki uyuşturucu kaçakçılığı lobisinden bahsetmeyen Sherrill, Gazi Mustafa Kemal'e vermiş olduğu raporda bütün ihtimallerden bahsetmekteydi. Gazi Mustafa Kemal Paşa'ysa görüşme sırasında öğrendikleri ve sunulan raporla ilgilenmekte ve bu bilgiler ışığında hem şaşırmakta hem de sinirlenmekteydi. Kendisinden bu konuda bilgi saklanıldığını düşünen Gazi Mustafa Kemal, görüşmenin yapıldığı 22 Aralık günü akşamında bu konu hakkında incelemelerde bulunmuştu. Sadece Milletler Cemiyeti'nin raporunu incelemekle kalmamış, o yıl içinde gerçekleşmiş olan uyuşturucu madde ticareti ve kullanılması sebebiyle İstanbul'da yapılan tutuklamalara ait listeyi de gözden geçirmişti. Böylece bir yandan bütün dünyayı tehdit eden bu felaketin büyüklüğünü anlamış, bir yandan da bu felaketin Türkiye'de de geliştiğinin farkına varmıştı.

Türkiye'nin adına sürülen lekeyi temizlemek ve ülkede arttığı görülen uyuşturucu madde kullanımı konusunu görüşmek üzere Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal İcra Vekilleri Heyeti'ni topladı. Toplantı, 24 Aralık 1932 akşamı başlayıp ertesi gün sabaha karşı sona ermiştir. Ertesi akşam, yani 25 Aralık akşamı üç saat daha devam eden İcra Vekilleri Heyeti toplantısı sonucunda bir bildiri yayınlanmıştır.³⁵⁹ Anadolu Ajansı aracılığıyla bütün dünyaya ilan edilen ve şaşkınlık uyandıran bildiri metninin bir kısmı şöyleydi:

Ankara - 25 Aralık, Bakanlar Kurulu bugün Gazi hazretlerinin başkanlığında toplanmıştır. Görüşme mevzuunu, afyon kaçakçılığının takibi ile bazı sıhhi, iktisadî ve ziraî meseleler teşkil etmiştir. Milletın ve insanlığın yüksek menfaatlarına uygun bir politikanın gereği için lâzım gelen daimi bir program çizilmesine karar verilmiştir. Mesele, bütün teferruatıyla birlikte Halk Partisi'nde görüşülecek ve alınacak kararlar Büyük Millet Meclisi'nin tavsip ve tasdikine sunulacaktır.³⁶⁰

³⁵⁸ “Büyükelçi Charles H. Sherrill'den ABD Dışişleri Bakanlığı'na ‘Gazinin Uyuşturucuya Karşı Kutsal Savaşı’ Başlıklı Raporu”, 23 Aralık 1932, 867.114 Narcotics/743'den aktaran: Erdiç, *a.g.e.*, s. 123.

³⁵⁹ Charles H. Sherrill, *Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal*, çev. Alp Ilgaz, Tercüman 1001 Temel Eser, Basım Yeri Ve Tarihi Belirtilmemiş, s. 224.

³⁶⁰ Sherrill, *a.g.e.*, s. 221.

Ayrıca toplantı sonunda Cumhuriyet Halk Fırkası'nın meclis grubunda tartışmaya açılacak kararlar ise yedi başlık altında toplanmıştı:

1. 1912 Lahey, 1925 ve 1931 Cenevre Uluslararası Antlaşmalarına katılma,
2. İstanbul'da kapatılmış olan özel üç ecza fabrikasının bir daha açılmaması, uyuşturucu maddelerin sebep olduğu kötülüklerin önünü almak için en köklü tedbir olarak ticaret amacı olmaksızın sadece fennî ihtiyaçları karşılamak üzere uluslararası bir fabrikanın kurulması, bu fabrikanın kurulmasına kadar dünya afyon ihtiyacını karşılamak için Türkiye'nin ülke içinde bir fabrika kurup üretimi tekel altına alması
3. Ham afyonun dış ticaretinin, ticaret şirketlerinden kurulacak bir örgüte verilmesi,
4. Haşhaş ekiminin izne bağlanması, böylece afyon üretiminin sınırlandırılmasına çalışılması, ancak meşru ticarete ve devlet fabrikasının dünya ihtiyacını karşılamasına yetecek kadar üretilmesinin sağlanması,
5. Esrar denen uyuşturucu madde yapımında kullanılan Hint Kenevirî'nin Türkiye'de kontrolsüz üretiminin kesinlikle yasaklanması,
6. Uyuşturucu maddelerin kaçakçıları ile bu maddeleri yasa dışı üretenlerin yargılanmalarına yönelik İhtisas (Uzmanlık) Mahkemeleri kurulması ve bu gibilere özel cezalar verilmesi,
7. Böyle bir programın uygulanması ile, millete olduğu kadar, bütün insanlığa karşı da çağdaş ve uygarca bir görev yapılması.³⁶¹

27 Aralık 1932 günü CHF meclis grubunda tartışmaya açılan yukarıdaki maddeler aynı gün kabul edilerek kanunlaşması için meclise gönderilmişti. Fırka meclisinde yapılan görüşmeler sonucunda ayrıca Mustafa Kemal hakkında şu açıklama da yapılmıştır:³⁶²

Cumhurbaşkanı ve Partimizin Genel Başkanı Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin bu meseleye böylesine büyük önem vermelerini ve insaniyetperver bir ruh ve en yüce duygularla bu konunun halline

³⁶¹ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 89; Hakan Uzun, "Dünyaya Bir Noel Armağanı: Türkiye'nin 1933'te Uluslararası Afyon Kontrolü Antlaşması'nı Kabulü", *KÖK Sosyal Ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, XI/2 (Güz 2009), s. 20-21; *Hizmet*, 28 Aralık 1932, s. 3.

³⁶² Sherrill, *Bir Elçiden...*, s. 225; *Hizmet*, 29 Aralık 1932, s. 3.

gösterdikleri alâkayı ve gayreti en kuvvetli takdirimizle kaydederiz.

İcra Vekilleri Heyeti'nin almış olduğu ve Halk Fırkası'nın onayladığı kararlar şu yönlerden önemli idi. Birincisi, 1931 Cenevre Antlaşması'nı Kanada, Hindistan, Nikaragua, İran, Peru, Portekiz, Sudan, İsveç ve Amerika'nın dahil olduğu sadece dokuz devlet kabul etmişti. Bu yönü itibarıyla Türkiye antlaşmayı İngiltere, Fransa, İtalya gibi önde gelen Avrupa devletlerinden daha önce imzalamaktaydı. İkinci olarak, o dönemde yayınlanan Milletler Cemiyeti'nin uyuşturucu maddelerle ilgili raporunda Türkiye'nin en büyük suçlu ülke olarak gösterilmesinin yaratacağı olumsuz sonuçların engellenmesi; üçüncü olarak da daha sonra gündeme gelecek olan, 13 Nisan 1933 tarihinde, 1931 Cenevre Antlaşması'nın imzalanıp imzalanmaması için yapılan oylama sonucunda 28 oy imzalanma lehinde, 27 oy ise imzalanma aleyhinde kullanılmıştı. Türkiye'nin bu oylama da takındığı olumlu tavır uluslararası alandaki olumsuz imajını düzeltmede önemli bir adım olmuş³⁶³ ve uluslararası alanda suçlanan bir ülke olmaktan çıkıp yasaklamalar konusunda söz sahibi bir ülke konumuna gelmesini sağlamıştır.

3 Ocak 1933 günü Amerikan Meclisi'nde konuşan Senatör James J. Davis, Türkiye ve Mustafa Kemal hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:³⁶⁴

Bütün dünya ve özellikle ve Amerika, bugün, Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in uyuşturucu maddeler ticareti üzerine koyduğu yasaklar şeklinde, göz kamaştırıcı bir noel armağanı almıştır. Gazi, İstanbul'un uyuşturucu maddeler fabrikalarını kapayan bakanlar kurulu toplantısına başkanlık etmiş ve haşhaş ekimini, ancak tıbbî afyon ihtiyacını karşılayacak miktarlarla sınırlandırmaya karar vermiştir. Bu hareket Türkiye Cumhurbaşkanı'nı, uluslararası uyuşturucu maddelere karşı mücadelenin seçkin liderlerinden biri durumuna getirmiştir. Bu davranış, Amerika Birleşik Devletleri için ayrıca önemlidir, çünkü bu ticaretin Amerika'daki bahtsız kurbanları uyuşturucu maddeleri Türkiye Cumhurbaşkanı'nın emriyle kapatılan Türkiye'deki fabrikaların imalatından sağlıyorlardı.

³⁶³ Sherrill, *a.g.e.*, s. 223.

³⁶⁴ Charles Sherrill, *Gazi Mustafa Kemal Hazretleri Nezdinde Bir Yıl Elçilik*, çev. Ahmet Ekrem, İstanbul: Muallim Ahmed Halit Kütüphanesi, 1934, ss. 92-93.

CHF grubunda görüşülüp meclise gönderilen karar bir türlü meclis gündemine alınamadı. 14 Ocak 1933 tarihine kadar mecliste tartışılması için süre tanınan bu karar o tarihte de görüşülmezse ancak 1 Mart tarihinde gündeme alınabilirdi. Oysa gecikme sıkıntıları da beraberinde getiriyordu. Yukarıda belirtildiği gibi 13 Nisan 1933 tarihinde Cenevre Antlaşması'nın imzalanıp imzalanmaması için Milletler Cemiyeti'nde bir oylama yapılacaktır ve bu tarihe kadar Türkiye yasal olarak herhangi bir düzenleme yapmadığı takdirde oylamaya katılmayacaktı. Nitekim 14 Ocak tarihinde mecliste görüşmeler başladığında görüşme maddeleri arasında bu konu alınmayınca Mustafa Kemal, sekreteri Yusuf Hikmet (Bayur) Bey aracılığıyla devreye girdi ve Tefvik Rüştü Bey'i meclise gönderdi. Tefvik Rüştü Bey, mecliste yapmış olduğu konuşmasında;³⁶⁵

La Haye beynelmilel afyon mukavelenamesine ve onun munzam protokolüne; 1925 senesi uyuşturuu maddeler hakkındaki beynelmilel mukavelenameye ve keza 1931 uyuşturuu maddeler hakkındaki beynelmilel teşriki mesaiyi temin eden mukaveleye iltihakı istihdaf eden kanunun kabulünü rica ediyorum. İnsanların sıhhati için çok büyük alâkası ve büyük bir iyiliği olan bu mukaveleleri ötedenberi Heyeti celileniz takip etmiştir. Yakından biliyorsunuz ki Hükümetiniz uyuşturuu maddelerin tahribatına karşı mücadele için Büyük şefimiz Reisi cumhur Hz. nin reisliğinde toplanarak mühim kararlar almıştır ve yine biliyorsunuz muhtelif vesilelerle murahhaslarımız beynelmilel konferanslarda bu mukavelelere iltihak edeceğimizi söylemişlerdir. Binaenaleyh memleketin bu vadide attığı fedakâr ve ileri adımı bir an evvel göstermek ve tahakkuk ettirmek üzere arzettiğim kanunun müstacelen müzakeresini müstaceliyetle kabul buyurmanızı rica ederim.

Meclis bu konuşmadan sonra yapılan oylama sonucunda kararı onaylamış ve 14 Ocak 1933 tarihli 2108 sayılı kanunla yürürlüğe girmiştir.³⁶⁶ 28 Şubat 1933 tarihinde ise *New*

³⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi Devre 4, Cilt:12, İçtima 2, 14.01.1933.

³⁶⁶ "La Haye ve Cenevre", *Resmi Gazete*, Sayı 2314 (26.01.1933).

York Times, Mustafa Kemal başkanlığında İcra Vekilleri Heyeti'nin almış olduğu bu kararı okuyucularına “İnsanlığa bir Noel hediyesi” olarak duyurmuştu.³⁶⁷

Bu gelişmelerden sonra Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal yaptığı bir açıklamada, kaçakçılığın önüne geçilmediği takdirde bu zehirli maddelerin Türkiye’de de üretileceği, zamanla ülke halkının da bu zehirden etkileneceğini, böyle bir ihtimal gerçekleşme bile bu ürünün üreticisi olmanın Türkiye’ye yakışmadığından bahsetmiştir.³⁶⁸ Bu açıklamasına ek olarak Cenevre Antlaşması’nın birinci yıldönümünde yaptığı açıklamalarda da şu noktalara değinmişti:³⁶⁹

T.B.M.M. 1912 Lahey Sözleşmesi’ni aynı zamanda 1925 ve 1931 Cenevre Afyon Sözleşmeleri bir çırpıda onayladı. Bugün bu sözleşmeler fevkalade dikkat ve itina ile tatbik edilmektedir. Ne var ki bu sözleşmelerin tatbik edilmesi o kadar kolay olmamıştır. Türkiye’de afyon kullanımını hiçbir zaman alışkanlık haline gelmemekle birlikte, haşhaş ekimi memleket tarımında yüzyıllardan beri önem kazanmıştır. Yüzbinlerce Türk köylüsü geçimini haşhaş ziraati ile sağlamaktadır. Dünya ekonomik buhranının en güç anlarına rastlayan söz konusu tedbir, bu sınıf halkın üzerinde kötü sonuçlar yaratmaktan uzak kalmamıştır. Bununla birlikte Türk Hükümeti haşhaş yetiştiren köylülerin acılarını azaltmak için tedbir almaya girişmiş ve aziz dostumuz General Sherrill tarafından belirtildiği üzere, şeker sanayiinin bu güçlüğü aşmak konusunda en iyi tedbir olduğu görülmüştür. Ciddi ve güç durum ve şartlara rağmen Türk Milleti ve Türkiye Cumhuriyeti eski zamanın afetlerine göre daha öldürücü olan uyuşturucu madde fenalığından insanlığı kurtarmakla büyük sevinç ve mutluluk duymuştur.

Türkiye’nin bu konuda almış olduğu tedbirler ve yürürlüğe konan yasa konusunda Milletler Cemiyeti Afyon İstişare Komitesi’nce hazırlanan ve 15 - 31 Mayıs 1933 tarihli yönetim kurulu toplantısında sunulan raporda şu ifadelere yer verilmiştir:³⁷⁰

³⁶⁷ *The New York Times*, 28 Şubat 1933, s. 1.

³⁶⁸ Erhan, *a.g.e.*, s. 72.

³⁶⁹ Ayhan Songar, *Haşhaş Meselesi ve Türkiye*, İstanbul: Hareket Yayınları, 1974, s. 45-46; Erhan, *a.g.e.*, s. 73.

³⁷⁰ Sherrill, *Bir Elçiden...*, s. 227.

Komitemiz burada Türkiye mümessilinin hazır bulunması fırsatından istifade ederek, Türkiye'nin 1912, 1925 ve 1931 antlaşmalarını kabul etmesinden ve haşhaş ekiminin kontroluna, ham afyonun ihracına uyuşturucu maddeler imalini ve Hind keneviri Ekiminin yasaklanmasına dair aldığı tedbirlerden dolayı bütün komitenin büyük takdirini beyan eyler. Komite İstanbul'da gizli uyuşturucu maddeler imalinin yasaklanması hususunda Türk Hükümetinin gösterdiği müsbet faaliyete ait olan takdir ve teşekkürlerini de bildirir.

Hariciye Vekaleti'nden Başvekalet'e gönderilen 10 Mart 1935 tarihli bir yazıda, merkezi New York'ta bulunan *Uyuşturucu Maddelerle Mücadele Cemiyeti*'nce düzenlenen ABD Başkan Yardımcısı John Nance Garner³⁷¹ tarafından 23 Ocak 1935 tarihinde, ABD'de de uyuşturucu maddelerle mücadeleye örnek olacak bir kanunun kabul edilmesini teşvik amacıyla yapmış olduğu konuşmasında, zamanında Mustafa Kemal'in Cemiyete gönderdiği mesajında ana hatları çizilmiş olan mücadele programından ve bu amaç için evrensel bir işbirliğini temin için ileride yapılacak faaliyetlerden takdir ve övgüyle bahsedilmiştir.³⁷² Garner'in konuşmasının Türkiye ile ilgili kısmında bir kaç sene öncesine kadar Türkiye'den gönderilmekte olan kaçak morfin ve eroinin ABD'yi endişe ettirecek seviyelere ulaştığı ve bu ticaretin ortadan kaldırılması hususunda Türk Hükümeti tarafından alınan etkili tedbirler karşı ABD Hükümeti'nin duyduğu sevinçten bahsedilmiştir. Kendilerinin bu ticaretin en büyük kurbanlarından biri olduğunu belirten Garner, Türk Hükümeti'nin uyuşturucu madde bağımlılığıyla mücadele konusunda ABD Hükümetine çok büyük yardımları olduğundan da bahsedilmiştir.³⁷³

3.8. Uyuşturucu Maddeler İnhisarı ve Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)

3.8.1. Uyuşturucu Maddeler İnhisarı

14 Aralık 1932 tarihli kararlar İktisat Vekâleti, İzmir afyoncuları delegelerini 20 Aralık

³⁷¹ Belgede ABD Başkan Yardımcısı Olarak Charles Curtis'in (1929-1933) adı verilmesine rağmen bu dönemde ABD başkan yardımcılığı görevinde John Nance Garner (1933-1941) bulunmaktadır.

³⁷² BCA, 030. 010, 178. 230. 7, Ek: 1.

³⁷³ BCA, 030. 010, 178. 230. 7, Ek: 2.

1932 Salı günü Ankara'ya çağırılmıştı.³⁷⁴ İktisat Vekâleti'nin bu çağırısı önemliydi ve afyon üreticilerinin 1928 yılından beri içinde bulunduğu zor durumdan kurtulması adına devletin konuyu ele aldığı bir göstergesiydi. İktisat Vekili Celal (Bayar) Bey'in başkanlığında taraflar arasında yapılan görüşmelerde, afyon üreticisi ve tüccarlarının afyonla ilgili bir devlet tekeline taraftar olmadıkları anlaşılmıştı. Onlar tekel kurulması yönünde bir karar varsa ellerindeki afyonu satmaları için kendilerine bir yıl daha süre verilmesini talep etmişlerdi. Görüşmeler sona erdiğinde afyon tüccarları istedikleri taahhüdü İktisat Vekili'nden aldılar. Aynı zamanda uluslararası kartelin baskısıyla düşen fiyatlar yüzünden bankaların avans veya borç vermemelerinden doğan sıkıntılı durum da çözüme kavuşturuldu. Bankaların tüccarlara yardım etmesi yönünde teşvik edilmesi kararı alındı.³⁷⁵ Tüccarlar ellerindeki 4.000 sandık afyonun satın alınması şartıyla devlet tekeline olumlu baktıklarını da açıkladılar.³⁷⁶

Tüccarlarla yapılan bu görüşmelere karşın 1933 yılı Ocak ayında uyuşturucu madde fabrikalarını kapatan Türk Hükümeti, bununla da yetinmeyerek haşhaş ekimine sınırlama getirdi. Afyon ihracının tek bir merkezden yapılması adına CHF grubunda verilen karar uyarınca bir protokol hazırlanması için Afyon Yetiştiriciler Birliği Genel Sekreteri Nizameddin Âli Bey, İktisat Vekâleti tarafından Ankara'ya çağırıldı.³⁷⁷ Gelişmeler afyon tekeliyle ilgili protokolün hazırlanması ve İktisat Vekili'nin incelemesinden sonra afyon ihracı ve morfin imalinin devlet tekeli altına alınacağı yönündeki kararlarla sonlandı. Tüccarlar kurulacak tekele ortak olmak istese de bu teklifleri geri çevrilecekti. Bu durum kısa bir süre önce yapılan toplantılardaki olumlu havanın tam tersi bir durum yaratmıştı.³⁷⁸

Belirtilen gelişmelerle ilgili olarak 19 Şubat 1933 tarihinde Ankara'da afyon birliği kurulması hakkındaki kanun protokolünün hazırlığına devam edildiği ve İktisat Vekili'nin protokolü incelemeye başladığı bilgisi basında yer buluyordu.³⁷⁹ 1932 yılının sonundan itibaren başlayan hareketlilik 31 Mayıs 1933 tarihli 2253 sayılı kanunla daha da hızlandı. Adı geçen kanunla kurulan "Uyuşturucu Maddeler İhisarı", Cenevre

³⁷⁴ *Hizmet*, 15 Kanunuevvel 1932, s. 2.

³⁷⁵ *Hizmet*, 26 Kanunuevvel 1932, s. 2.

³⁷⁶ *Hizmet*, 28 Kanunuevvel 1932, s. 4.

³⁷⁷ *Hizmet*, 5 Kanunusani 1933, s. 3.

³⁷⁸ *Hizmet*, 3 Şubat 1933, s. 3.

³⁷⁹ *Hizmet*, 20 Şubat 1933, s. 3.

Sözleşmesi'nde yer alan devletlerin afyon üzerinde tekel kurma hakkının uygulamaya konulmuş haliydi. Kurulacak tekel sayesinde hem Türk çiftçileri Avrupa'da oluşturulan kartele karşı korunacak hem de kaçakçılığın önüne geçilecektir.³⁸⁰ Kısacası yeni düzenlemeyle ham afyonun ülke içindeki ticareti serbest bırakılırken ihracatına devlet tekeli uygulanmaya başlamıştı. Bu kanun ile birlikte 2061 sayılı Afyon Yetiştiriciler Birliği Kanunu da kaldırılarak üreticiden satın alınan afyon üzerinde tüm işlemleri yapma yetkisi Uyuşturucu Maddeler İhisarı'na bırakılmış ve bu kurumun görevleri şöyle belirlenmiştir.³⁸¹

1. Satın aldığı afyonların ticari işlemlerini ve satış işlerini yapmak ve bu konuda faydalı göreceği taahhütlerde bulunmak,
2. Afyon karşılığında avans vermek ve borç vermek,
3. Satın alınacak afyonları tahlil etmek ve satın alınan afyonları işleyerek yeniden sınıflandırmak, afyon standardizasyonunu temin etmek ve bu konuda gerekli teşkilatı kurmak ve İktisat Vekaleti'nin onayıyla laboratuvar açmak
4. Tekel devri veya işletmesine katılım niteliğinde olmamak üzere idarenin amacına uygun ve istifade edebileceği düşünülen işlerde diğer yasal uyarınca ortaklık, anlaşma ve sözleşme yapmak,
5. İdarenin kendi işlemlerinden doğan senetleri, poliçeleri, konşimentoları (deniz yükü belgesi), antrepo, depo, ambar makbuzlarını ve varantları (rehin senedi) ve diğer cirosu bilinen veya bilinmeyen bütün ticaret senetlerini ortaya çıkarma, ciro ve iskonto etmek,
6. Ülke içinden satın alacağı ham afyonun fiyatını uluslararası afyon piyasasının fiyat hareketlerini ve çiftçilerin menfaatlerini göz önünde bulundurarak tespit etmek,
7. Ankonsinyasyon (aracıya bırakma) olarak tüccar tarafından teslim edilen ham afyonları bunların adına satmak, afyon ticaretinde gerçekleşen

³⁸⁰ “Uyuşturucu Maddeler İhisarı Hakkında Kanun”, *Resmi Gazete*, Sayı: 2422 (8 Haziran 1933), s. 778.

³⁸¹ İsmet Alkan ve Aslan Tufan Yazman, “Afyon İhisarı”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, İstanbul: Çituri Matbaası, I (1946)., s. 72.; *Kayihan, a.g.e.*, ss. 141-142; “Uyuşturucu Maddeler İhisarı Hakkında Kanun”, *Resmi Gazete*, Sayı: 2422 (8 Haziran 1933), s. 778.

masraflarla %2'yi geçmemek üzere bir komisyon ücretini indirdikten sonra bedelini kendilerine iade etmek,

8. Afyon yetiştiricileri arasında üretim ve satış kooperatifleri ve bunlar arasında aynı nitelikte kooperatif birlikleri yapmak ve bu birliklerin sermayesine ortaklar tarafından talep olunması halinde derhal devretmek mecburiyetiyle en çok %25 oranına kadar katılmak.

Bu kanun aynı zamanda afyon ekim bölgelerinin tespit edilmesi ve bu bölgelerin ilan edilmesinin yanı sıra görevli memurlarca denetlenmesi, ekim işlemini gerçekleştireceklerin bu işlem öncesinde beyannamede bulunmalarının sağlanması ve en önemlisi de kanuna aykırı olarak ekim işleminde bulunanlar ve kaçakçılık yapanların cezalandırılmalarını içeren cezai tedbirler de içermektedir.

2253 sayılı ve 31 Mayıs 1933 tarihli kanunla kurulan Uyuşturucu Maddeler İnhisarı'nın başkanlığına Habibzade Ziya Bey getirildi. Yönetim kurulunda Ahmed İlhami Bey, Ali Sami Bey, Mehmed Hüsnü Bey ve Mecit Mağmumi yer aldı. Üyelerden ikisi İktisat Vekaleti, birer üye de Ziraat ve Sıhhat Vekaletleri tarafından seçiliyordu.³⁸² İnhisarın merkezi İstanbul'daydı ve bir şubesi de İzmir'e açılmıştı. Samsun'a da bir şube açılması önerilmişti; fakat bununla ilgili kesin bir karar verilememişti.³⁸³

Bu kurumla ilgili kanunun 5. maddesi uyarınca İktisat ve Ziraat Vekilliklerince seçilen bir heyet tarafından afyon ekim bölgelerini göstermek üzere düzenlenecek bir haritanın hazırlanması 10 Haziran 1933 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararınca onaylanmıştır.³⁸⁴

Bu sayede haşhaş ziraatinin yapılacağı bölgelerin belirlenmesinde kolaylıklar sağlanması amaçlanmıştır.

10 Ağustos 1933 tarihli ve 14829 sayılı kararnameyle de Türkiye dahilinde haşhaş ekim sahaları sınırlandırılmakta, devlet kontrolüne alınmakta ve Türkiye'nin ancak 17 vilayetinde haşhaş ziraatine izin verilmekteydi.³⁸⁵ 2253 sayılı kanun uyarınca haşhaş ekiminin sınırlandırılması bakanlar kuruluna bırakılırken ve 10 Ağustos 1933 tarihli

³⁸² Erdinç, *a.g.e.*, ss. 135-136.

³⁸³ *Milliyet*, 3 Ekim 1933, s. 5.

³⁸⁴ BCA, 030. 18. 01. 02, 38, 58. 8.

³⁸⁵ Çolak, *a.g.m.*, s. 518; Erdinç, *a.g.e.*, s. 135.

kararnameyle bakanlar kuruluna bu kez haşhaş ekilecek alanları belirleme yetkisi verilmiştir. Ayrıca ilk kez yazılı olmayan kurallar uygulanmakta ve ekim alanları seçilirken sınıra olan uzaklık, kaçakçılığın gelişmiş olması gibi faktörler göz önüne alınmaktaydı.³⁸⁶

İnhisarın kurulmasından sonra alınan tedbirler sayesinde gerek halk, gerek eczacılar ve gerek ülke lehine büyük bir indirim sağlamışlardır. Bu indirim Avrupa fiyatlarında bir düşüş olduğundan değil tamamıyla inhisarın müdahalesiyle gerçekleşmiştir. Böylece Uyuşturucu Maddeler İnhisarı İdaresi, diğer inhisarlar içinde kuruluşunun ilk zamanlarında fiyat yükseltmek yerine fiyat indirimi sağlayan ilk idare olmaktadır. Uyuşturucu Maddeler İnhisarı Genel Müdürü Ali Sami Bey'in konuyla ilgili olarak 18 Ekim 1933 tarihinde yaptığı açıklamada, ham afyondan başka tıbbi afyon ve türevlerinin de inhisarının denetimi altında olduğu böylece kanunun verdiği yetkiyle Türkiye'nin senelik ihtiyacını sağlarken, afyon türevlerinin neredeyse tamamında fiyat indiriminin gerçekleştiğinden bahsetmiştir. Bu sayede daha önceden 50 kuruşa satılan "ekodol tüpleri"nin 45 kuruşa, 450 kuruşa satılan "kodein iyadür"ün 400 kuruşa satılması örneklerini vererek her ürün için benzer indirimlere gidildiğinden bahsetmiştir. Böylece daha önceden yüksek fiyata satın alınan mallar artık daha ucuza alınmaktaydı. Ali Sami Bey açıklamalarına afyon ve türevleriyle ilgili satışı yapılan bütün ürünlerin inhisarın etiketini taşıyacağı bilgisini vererek devam etmişti.³⁸⁷ Bu amaçla 24 Ocak 1934 tarihinde Uyuşturucu Madde İnhisarı için bir marka tescil edilmişti.³⁸⁸

İnhisar idaresi ithal edilen ya da ülke içinde üretilen ilaçların fiyatlarını belirlerken, aynı zamanda bu ilaçların hangi fabrikada üretilirse üretilsin aynı fiyatla satılacağı ve uyuşturucu maddeler inhisarının etiketini taşıyacağı bildirilmiştir. Ayrıca İnhisar, ilaçlara üç farklı fiyat koymuştur. Birinci fiyat inhisarın toptancıya verebileceği fiyattır. İkinci fiyat toptancının eczacıya inhisardan aldığı fiyatına kârını koyarak vereceği fiyattır. Üçüncü fiyat ise eczacının ilacı halka satacağı fiyattır. Her ilacın üstünde fiyatı

³⁸⁶ Erdinç, *a.g.e.*, s. 136. 10 Ağustos 1933 tarihli kararnamenin onaylandığı görüşmelerde 2253 sayılı kanun uyarınca İnhisarın yükümlendiği görevleri yapabilmesi kendisine 250.000 liralık borç yetkisi verilmesi istenmişti. Bu isteğe, Maliye Vekâleti'nin 7 Ağustos 1933 tarih ve 11253/420 sayılı bilgilendirme yazısında verdiği cevap, hazineyle anlaşıldığı takdirde borç verilebileceği yönünde olmuştu (BCA, 030.18.01.02,38.58.4.)

³⁸⁷ *Milliyet*, 19 Teşrin-i Evvel 1933, s. 1, 5.

³⁸⁸ BCA, 030. 18. 01. 02, 42. 3. 15.

yazılacak ve bu sayede Türkiye'nin her yerinde aynı ilaç aynı fiyata alınabilecekti.³⁸⁹

10 Ağustos 1933 tarih ve 14829 sayılı kararname uyarınca, haşhaş ekim bölgeleri sınırlandırılmıştı. Bu bölgelerden olan Balıkesir Vilayetinin, Kepsut ve Bigadiç bölgeleriyle Dursunbey ve Sındırgı kazaları, Manisa Vilayeti'nin Eşme, Kula, Gördes ve Demirci kazaları halkı bu karardan muzdaripti. Belirtilen bölgelerdeki arazi dağlıktı ve iklim farklı ürünlerin yetişmesine engel oluyordu. Şikayetler üzerine komşu olan ve benzer zirai özellikleri taşıyan Kütahya Vilayeti gibi ismi geçen yerlerin de haşhaş ekimine izin verilen bölgeler arasına sokulmasına, Ziraat Vekilliği'nin 23 Ekim 1933 tarih ve 190 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 23 Ekim 1933 tarihli kararıyla izin verildi. Bu bölge ahalisi bu tarihten itibaren haşhaş ekimine tekrar başladı.³⁹⁰ Aydın Vilayeti'nin merkez kazası da haşhaş ekim sahası dışında bırakılmıştı. Oysa kazada çok sayıda Yugoslavya'nın Tikveş bölgesinden gelen ve geldikleri topraklarda da haşhaş eken muhacir yaşıyordu. Bu muhacir grubunun haşhaş ziraati konusundaki geniş bilgi ve tecrübesi ürettikleri “yabis” afyonda %16, “ratip” afyonda %11,5 morfin bulunmasıyla ortaya çıkmıştı. Gelişmeler hükümeti harekete geçirmiş ve İktisat Vekâleti'nin bu bölgede haşhaş ekilmesine dair bir engel olmadığını bildirilmesi üzerine Ziraat Vekaleti'nden yazılan 25 Aralık 1933 tarih ve 225/32892 sayılı tezkere ile İcra Vekilleri Heyeti 27 Aralık 1933 tarihinden itibaren Aydın Vilayeti'nin merkez kazasında haşhaş ekimine izin vermişti.³⁹¹

Afyon ekim sahaları az da olsa arttırılırken İnhisar İdaresi'nin piyasadan yaptığı afyon alımı 80.000 kilonun üzerine çıkmakta³⁹² ve afyonun fiyatı da yükselmekteydi. Ekim 1933 itibarıyla %12 morfinli afyonun kilosu 35, %12.5 morfinli afyonun kilosu 59 ve %13 ve daha fazla morfinli afyonun kilosu ise 61 kuruştı.³⁹³

İnhisar İdaresi bu dönemde afyon tüccarlarının menfaatlerini sağlamak için de çalıştı. 1933 yılının sonlarına doğru tüccarları toplantıya çağırarak, yılsonuna kadar ellerindeki

³⁸⁹ *Milliyet*, 23 Ekim 1933, s. 3.

³⁹⁰ BCA, 030. 18. 01. 02, 40. 75. 12.

³⁹¹ BCA, 030. 18. 01. 02, 41. 91. 3.

³⁹² *Milliyet*, 5 Kasım 1933, s. 3.

³⁹³ Gazetede %12 morfinli afyonun kilosu 85 kuruş olarak verilmektedir. Fakat daha yüksek morfin oranına sahip afyonların fiyatlarının bu afyona göre fiyatlarının düşük kalmasından dolayı burada fiyat konusunda bir yanlışlık yapıldığı büyük ihtimalle 35 kuruş olarak belirtileceğinden düzeltme yapılmıştır. (*Milliyet*, 17 Teşrin-i Sani 1933, s. 3).

afyonu yasal yollardan satmakta serbest olduklarını açıkladı. Fakat dış piyasada stoklar oluşturarak afyon satışında bulunmaları yerine, ellerindeki afyonu inhisara devretmelerini teklif etti. Böylece ülke olarak dış piyasadaki pazarlık gücü daha da artacaktı.³⁹⁴ Yapılan görüşmeler sonucunda ihracatçılar, ellerindeki mevcut malları ve aldıkları siparişleri inhisara kaydettirerek, idarenin emrine girdiler. Bu sayede hem daha çok kâr elde ettiler hem de 3 Aralık 1933 tarihinde borsada önemli yükselişler yaşandı.³⁹⁵

İnhisar sayesinde, İnhisar İdaresi'nin kuruluşunun ilk günlerindeki durumun tersine, yok pahasına satılan afyonların fiyatlarında yükselmeler yaşanmakta ve dış piyasalarda afyonun kilosu 97 Frank'a alıcı bulmaktaydı.³⁹⁶ Ülke içerisinde de afyon fiyatları yükseliyordu. Olumlu tablo basına da yansıyor ve 1933 Kasım ayı içerisinde piyasada 875-925 kuruş fiyatla yüz sandıktan fazla afyonun satıldığı, afyon piyasasının eskiye nazaran kendini daha güvende hissettiği ve Avrupa piyasasında da afyon fiyatlarının yükseleceği yönünde beklentilerin olduğu şeklindeki haberler gazete sütunlarında yer buluyordu.³⁹⁷

Bu dönemde afyon fiyatlarını arttırmak amacıyla uluslararası afyon fabrikalarıyla görüşmeler yapılsa da bir sonuca varılmamıştır. Aynı dönemde Japonlarla yapılacak ticaret antlaşmasında da bir sonuca varılmaması nedeniyle 1934 yılı mahsulünün satılması amacıyla Uyuşturucu Maddeler İnhisarı'na Uzakdoğu ülkelerine bin sandığa kadar afyon satmasına izin verilmiştir.³⁹⁸ Buna ek olarak uluslararası afyon fabrikalarıyla yapılan görüşmelere de devam edilmiş ve görüşmeleri sonuçlandırmak amacıyla Paris'e iki delege gönderilmiştir.³⁹⁹ İnhisar İdaresi sadece Avrupa'yla değil dünyanın her tarafıyla uyuşturucu madde ticaretini geliştirmeyi amaçlamakta aynı zamanda afyon bir değiş-tokuş aracı olarak da kullanılmaktadır. Nitekim Fransız Hindicini'nden yapılan ithalatın karşılığı afyon satışıyla ödenmiştir. Benzer şekilde, 1938 yılında, bu bölgeden alınan ticaret mallarının bedelinin ödemesine yönelik Uyuşturucu Maddeler İnhisarı tarafından 200 sandık afyonun Fransız Hindicini'ne

³⁹⁴ *Milliyet*, 3 Kanun-ı Evvel 1933, s. 1, 6.

³⁹⁵ *Milliyet*, 4 Kanun-ı Evvel 1933, s. 3.

³⁹⁶ *Milliyet*, 22 Teşrin-i Sani 1933, s. 3.

³⁹⁷ *Milliyet*, 26 Teşrin-i Sani 1933, s. 3.

³⁹⁸ BCA, 030. 18. 01. 02, 46. 49. 20.

³⁹⁹ BCA, 030. 18. 01. 02, 46. 50. 17.

satışına onay verilmiştir.⁴⁰⁰ Aynı zamanda İngiltere'ye yapılan afyon ihracatı karşılığında bu ülkeden alınan 40 ton tülbent kontenjan dışı olarak İcra Vekilleri Heyeti'nin kararıyla Türkiye'ye sokulmuştur.⁴⁰¹

İnhisar, sadece afyonun ihracıyla değil aynı zamanda ihraç edilen afyonun kalitesini yükseltmek amacıyla da çalışmalar yapmaktaydı. Bu amaçla İran'dan haşhaş tohumu ve afyon getirtilerek incelemelerde bulunulmuştur.⁴⁰² Aynı zamanda İran ve Uzakdoğu piyasası hakkında bilgi almak amacıyla inhisarın bu bölgelere uzmanlar göndermesine de izin verilmiştir.⁴⁰³

3.8.2. Uyuşturucu Maddeler İnhisarı'nın Sonu ve Toprak Mahsulleri Ofisi

Türkiye'de 1933 yılına kadar serbest olarak yapılan haşhaş ekimi, afyon üretimi ve ticaretine, 31 Mayıs 1933 tarihinde çıkarılan 2253 sayılı kanunla oluşturulan "Uyuşturucu Maddeler İnhisarı" aracılığıyla sınırlamalar getirilmiştir. Buna ek olarak haşhaş ekimi Bakanlar Kurulu kararıyla 17 ille sınırlandırılmış, afyon alımı, fiyat tespiti ve satışı da 24 Haziran 1938 tarihli, 3491 sayılı kanunla kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi'ne devredilmiştir.⁴⁰⁴ Böylelikle 1933 yılında kurulan Uyuşturucu Maddeler İnhisarı da ortadan kaldırılmıştır. 3491 sayılı kanunun 6. maddesiyle afyon üzerinden yapılacak bütün işlemler ve özellikle afyondan elde edilecek olan maddelerin ihracı ile afyon alkaloidlerinin ithali tamamıyla Ofis'e devredilmiştir. Afyonun sadece ülke içindeki ticareti, daha önceki yasal düzenlemelerde olduğu gibi yine serbest bırakılmıştır. Fakat iç ticarete nihai satış yeri mecburi olarak Ofis olarak belirlenmiştir. Böylelikle aracı tüccar, üretici köylüden aldığı afyonu TMO'ya satmak mecburiyetinde bırakılmıştır.⁴⁰⁵

⁴⁰⁰ BCA, 030.18.01.02, 85.105.7.

⁴⁰¹ BCA, 030.18.01.02, 65.44.17.

⁴⁰² BCA, 030.18.01.02,48.66.13.

⁴⁰³ BCA, 030.18.01.02,46.43.20.

⁴⁰⁴ "Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu", *Resmî Gazete*, Sayı: 3958 (13 Temmuz 1938); Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü, *2009 Yılı Haşhaş Raporu*, Ankara 2010, s. 2.

⁴⁰⁵ Çolak, a.g.m., s. 518.

3.9. Türkiye-Yugoslavya Ortak Afyon Satış Antlaşması (14 Nisan 1932)

Türkiye, 1928 yılı itibarıyla Avrupa'da faaliyetlerine başlayan afyon karteline karşı afyon üretimi ve satışı konusunda kaliteli ürün yetiştiren Yugoslavya'yla işbirliği yapmak için harekete geçti. Bu konuda Belgrad Büyükelçiliği'nin desteği alındı ve Hariciye Vekâleti aracılığıyla Başvekâlet bilgilendirildi. Türkiye'nin Yugoslavya'yla imzalayacağı antlaşmada büyük etkisi olan büyükelçiliğin Hariciye Vekaleti'ne gönderdiği, yapılan görüşmeler hakkındaki bir bilgilendirme yazısı dikkat çekicidir.⁴⁰⁶ Yazıda, 13 Temmuz 1931 tarihinde imzalanan Cenevre Antlaşması'nın Yugoslavya'daki etkilerine değinilmiş ve antlaşma çerçevesinde uyuşturucu ilaçlar üretimi hakkında alınacak izin afyon meselesini düzenleyici bir vaziyette olmadığı da belirtilmiştir.⁴⁰⁷ Yugoslavya'nın uyuşturucu ilaçlara olan ihtiyacının senede 60 kilo morfin ve 150 kilo kodein olduğu ifade edilerek, düşük seviyedeki ihtiyaç için fabrika kurmanın gereksiz olduğu aktarılırken bir fabrika kurulacaksa da bu fabrikanın ülke içerisinde düşük seviyede üretilen ham maddeden dolayı büyük fabrikalarla rekabet edemeyeceği görüşlerine de yer verilmiştir. Bu nedenle Cenevre Konferansı'na katılan Yugoslav heyetinin, uyuşturucu ilaçların üretimi meselesinden daha çok ham afyon meselesi üzerine yöneldiği ifade edilmiştir. Bu konuda konferans sonunda hazırlanan antlaşma metnine ek olarak bir protokol düzenlenmesine çalışarak tüketici ülkelerin belirli bir fiyat karşılığında üretici ülkelerden ham afyon satın almaları teklif edilmiştir. Böylece tüketici ülkeler ihtiyaçlarının yüzde 60'ını Türkiye'den yüzde 20'sini de Yugoslavya'dan karşılamak zorunda kalacaklardı. Konferansta bu teklif olumlu karşılanırsa da antlaşma metnine dahil edilmesi yönünde bir adım atılmamıştır.⁴⁰⁸ Bunun nedeni olarak yapılan açıklamada ise konuyla ilgili ülkelerle ikili görüşmeler yapılması tavsiye edilmiştir. Bunun üzerine Yugoslav Heyeti, tavsiyeye uyararak hareket edeceklerini fakat görüşmeler neticesinde ihtiyaç duydukları teminatı sağlamadan antlaşma metnini kabul etmeyeceklerini beyan etmişlerdir.

Yugoslavya Ticaret Bakanlığı'ndan alınan bilgiye göre, Yugoslavya afyon üretimi ve ticaretinin korunması için bazı tedbirlere başvuracak ve afyon ihracatının bir birlik

⁴⁰⁶ BCA, 030. 10, 178. 230. 4, Ek: 1.

⁴⁰⁷ BCA, 030. 10, 178. 230. 4, Ek: 2.

⁴⁰⁸ BCA, 030.10,178.230.4, Ek: 3.

vasıtasıyla yapılması için gerekenleri yapacaktı. Ayrıca afyon alımı yapan ve uyuşturucu ilaç imal eden ülkelerle de görüşecekti. Hükümet yetkililerine göre uygun gördüğü tedbirlere başvurma konusunda hiçbir sıkıntı yoktu. Yugoslavya ticaret çevreleriyse, uyuşturucu ilaç endüstrisinin hammadde ihtiyacının %60'ını karşılayan Türkiye ile antlaşmaktan yanaydı. Böylece hem Yugoslavyalı hem de Türk üreticiler dünya afyon ihtiyacının %80'ini karşılayacaklardı. Türkiye ile Yugoslavya arasında gerçekleşecek bir antlaşma iki ülkenin üreticileri için hayal edilemeyecek faydalar sağlayacaktı.⁴⁰⁹

Yugoslavya'nın hem siyasi hem de ekonomi çevrelerinde Türkiye'ye karşı gösterilen yakınlık Türkiye tarafından da olumlu karşılanmakta ve ikili ilişkilerin geliştirilmesi istenmekteydi. Nihayet taraflar arasında görüşmeler başladı ve yapılan görüşmelerde öncelikle uluslararası afyon piyasası ele alındı. Ham afyon fiyatlarında görülen ve iki ülke ekonomisini derinden etkileyen düşüşün engellenmesi konusu üzerinde de duruldu. Sonunda iki ülke arasında bir antlaşma imzalanması uygun görülmüştür. 14 Nisan 1932 tarihinde imzalanan bu antlaşma ile taraflar arasındaki afyon ticaretiyle ilgili rekabet ortadan kalkarken, Türk ve Yugoslav afyonlarının tek bir merkezden satılmasına karar verilmiştir.⁴¹⁰

İki ülkenin imzaladığı antlaşma, Avrupa afyon kartelinin etkisiyle başlangıçta uygulamaya konulamadı. Fakat bu engellemeye karşın Türkiye ve Yugoslavya antlaşma uyarınca kurulacak ortak satış birliği içindeki paylarını ayarlayarak yavaş yavaş birliği tesis etmeye başladı. Antlaşma uyarınca iki ülkenin ihraç ettiği ham afyon miktarı tespit edildi. Bu hesaplama göre Türkiye, senelik ortalama 362.500 kilo afyon ihraç ediyordu ve bu miktarın 88.500 kilosunu soft afyon meydana getiriyordu. Yugoslavya'da bu tür afyon yoktu ve Türkiye antlaşma uyarınca soft afyonu Yugoslavya'ya serbest olarak satabilecekti. Türkiye'nin senelik drogist afyon ihracıysa 274.000 kiloyken Yugoslavya'nın senelik afyon ihracat oranı 79.500 kiloydu. İki ülkenin afyon ihracındaki karşılıklı payları Türkiye için %77,5 Yugoslavya için de

⁴⁰⁹ BCA, 030.10,178.230.4, Ek: 4.

⁴¹⁰ Kayıhan, a.g.e., s. 139. 14 Nisan 1932 tarihinde imzalanan antlaşma, 31 Mayıs 1933 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) yapılan görüşmeler sonucunda aynı gün 2254 sayılı kanun numarasıyla kabul edilmiştir (TBMMZC, c: 2, İ: 64, 31 Mayıs 1933, ss. 468-472.; "Afyon İhracatı Hakkında Türkiye ve Yugoslavya Hükümetleri Arasında İmzalanan İtilafnamenin Tasdikına Dair Kanun", *Resmî Gazete*, sa: 2422, 8 Haziran 1933).

%22,5 olarak belirlenmişti.⁴¹¹ Bu konuda açıklama yapan Uyuşturucu Maddeler İnhisarı Müdürü Ali Sami Bey, şu ifadeleri kullanmıştır:

Yugoslavya ile aramızda mevcut afyon satış mukavelesinin tatbikatına ait direktifler almak ve Ankarada yapılacak büyük fabrika işile meşgul olmak üzere hükümet merkezine gidiyorum.

Yugoslavya ile aramızdaki mukaveleye göre, tarafeyn mümessillerinden mürekkep bir heyet, iki memleketten muayyen nisbetler dahilinde yapılacak satış işlerini idare edecektir. Yapılacak satış, tarafeyn memleketlerinin afyon istihsalâtı miktarı ile mütenasip olmak üzere bizden yüzde 77.5, Yugoslavyadan yüzde 22.5 nisbetinde olacaktır.⁴¹²

diyordu. Ali Sami Bey, 22 Ekim 1933 tarihinde yaptığı açıklamadaysa anlaşmanın nasıl işletileceği konusuna değinmişti. Yugoslavya'dan bir temsilcinin geleceğini söyleyen Ali Sami Bey, görüşmelerde anlaşma sağlanırsa bu çerçevede harekete geçileceğini söylemişti. Bu arada iki ülkenin ihracat payları da yeniden belirlenmiş ve belirlemede morfin derecesi etkili olmuştu. Türk afyonlarının ortalama morfin derecesinin %11,5 Yugoslav afyonlarının ise %14'tü. Yugoslav afyonlarının bu özelliği bu ülkenin payının çok cüzi de olsa arttırılmasını gerekli kılmış ve sonucunda Türkiye'nin ihracat payı %74, Yugoslavya'nın payı ise %26 olarak revize edilmişti.⁴¹³

Yugoslav temsilcisi ile yapılan görüşmelerin olumlu sonuçlanmasıyla birlikte anlaşma uyarınca iki ülkenin afyonlarını satmak üzere İstanbul'da Afyon İnhisar İdaresi'nin yanında Dördüncü Vakıf Hanı'nda "Ham Afyon İhracı Türk-Yugoslav Merkez Bürosu" adıyla bir büro kuruldu.⁴¹⁴ 1 Kasım 1933 tarihinden itibaren faaliyetine başlayan bu bürodan her iki ülkenin afyonu yabancı piyasalara satılabilecek ve satış işlemlerinde ortak hareket edilecekti.⁴¹⁵

İstanbul'daki satış bürosuna Yugoslavya hükümeti tarafından Dr. Dragoslav P. Mihailovitch tayin edilmiştir. İstanbul'a gelen Dr. Mihailovitch ilk olarak Uyuşturucu

⁴¹¹ *Milliyet*, 23 Teşrin-i Evvel 1933, s. 3.; Kayıhan, a.g.e., s. 139.

⁴¹² *Milliyet*, 3 Ekim 1933, s. 5.

⁴¹³ Kayıhan, a.g.e., s. 140.

⁴¹⁴ Kayıhan, a.g.e., s. 140.; *Milliyet*, 14 Teşrin-i Evvel 1933, s. 3.; *Milliyet*, 1 Kanun-u Evvel 1933, s. 3.

⁴¹⁵ *Milliyet*, 14 Teşrin-i Evvel 1933, s. 3; Kayıhan, a.g.e., s. 140.

Maddeler İnhisarı Müdürü Ali Sami Bey'le görüşmüştür. Görüşme hakkında bilgi veren Ali Sami Bey ortak satış bürosuyla ilgili bir tüzük hazırlanacağından bahsetmektedir. Müdürün verdiği diğer bir bilgi ise 1932 senesi mahsullerinin 1 Ocak'tan itibaren tamamen büro aracılığıyla ihraç edileceğidir.⁴¹⁶ Bu arada 2 Aralık 1933 tarihinde büro hakkında bilgi alan Yugoslavya Elçisi M. Yankoviç, İnhisar İdaresi'ni ziyaret etmekte ve afyon depolarıyla, imalathanelerini gezmektedir.⁴¹⁷

14 Nisan 1932 tarihli antlaşma 17 Aralık 1934'te Belgrad'da tekrar onaylanarak 1 Ocak 1935 tarihinden itibaren yürürlüğe konmuştur.⁴¹⁸ Dört yıl sonra tekrar uzatılan antlaşmayı Türk Hükümeti adına imzalamak için İktisat Vekâleti İhracatı Teşkilatlandırma Müdürü Servet Berkin Bey ile Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürü Hamza Erkan Bey'e yetki verilmişti.⁴¹⁹ Türkiye'yle Yugoslavya'nın işbirliği 1939 yılına kadar sürdü⁴²⁰ ve İkinci Dünya Savaşı iki ülkenin bu konudaki işbirliğinin şartlarını belirledi.

⁴¹⁶ *Milliyet*, 5 Kasım 1933, s. 3.

⁴¹⁷ *Milliyet*, 3 Kanun-u Evvel 1933, s. 6.

⁴¹⁸ TBMMZC, c: 1, İ: 37, 12 Haziran 1935, s. 139.

⁴¹⁹ BCA, 030.18.01.02,85.103.8.

⁴²⁰ Bu konuda bkz.. BCA, 030.18.01.02,86.16.20; BCA, 030.18.01.02,85.114.3.

SONUÇ

Haşhaş bitkisi ve afyon, insanlık tarihi boyunca hem ziraat hem ticaret hem de sağlık alanındaki etkileriyle önemli yere sahip olmuş ürünlerdir. Kullanılmaya başlandığı ilk günden itibaren insanlığın ölümsüzlük iksiri olan afyon, ilkçağ uygarlıklarında sağlık kaynağı iken zamanla keyif kaynağı olmakta ve düşüncenin sınırlarında dolaşmanın bir aracı olarak kullanılmaya başlanmaktadır.

İlk defa zirai üretiminin Mezopotamya’da yapıldığı düşünülen haşhaş ve ondan üretilen afyonun zamanla ticaret, göçler ve savaşlar yoluyla başta yakın coğrafyalar Mısır, Anadolu ve Akdeniz sahillerinde yayıldığı daha sonra özellikle İslam fetihlerinin başlamasıyla birlikte yönünü doğuya çevirerek İran, Afganistan, Pakistan ve özellikle Hindistan ve Çin’e çevirdiği görülmektedir. Arap tüccarların bu bölgelere yapılan seferlerde yanlarında götürdükleri afyon bölge halkı tarafından tanınmakta ve zamanla ziraatine başlanmaktadır. 8. yüzyıl itibarıyla Çin’de afyondan bahsedilen kaynakların bulunması bu dönemde yaşanan etkileşimin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Coğrafi keşiflerin başladığı 15. yüzyıl itibarıyla Avrupalı tüccarların da afyon ticaretine başlamaları, üretimi arttırırken bağımlı sayısının da hızla artmasına neden olmuştur. Hindistan’dan Çin’e yapılan afyon sevkiyatı Avrupalı tüccarların en önemli gelir kaynağı olmuş ve gittikleri her yerde ürünlerinin satışını sağlamak adına bağımlı sayısını arttırıcı politikalar izlemişlerdir. Zamanla bu politikalar kendi ülkelerine de tesir edince engelleyici tedbirler alınması konusunda harekete geçmişlerdir.

Afyon bağımlılığından en çok etkilenen ülkelerden olan Çin’in sınırlayıcı tedbirlerine Amerika’nın da destek vermesiyle uluslararası bir toplantının yapılmasına karar verilmiş ve bu amaçla, 1909 yılında Şanghay’da bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantı her ne kadar katılımcı devletler tarafından resmi düzeyde kabul görmese de gelecek adına ümit verici bir adım olmuştur. Daha sonraki süreçte tertip edilen bir takım konferanslarda haşhaş ziraatini sınırlayıcı, afyon ticaretini engelleyici tedbirler alınması yönünde yapılan görüşmelerle belli bir yol kat edilse de istenilen seviyeye bir türlü ulaşılamamıştır. Bu konuda Avrupa’ya yakın ve üretimde dünya dördüncüsü konumundaki Osmanlı İmparatorluğu’nun konferanslara kayıtsız kalması en büyük problemlerden birisi olmuştur. Yapılan davetler ve siyasi baskılara rağmen Osmanlı,

içinde bulunduğu ekonomik krizin de etkisiyle gelir kaynaklarını kısıtlayıcı tedbirlerden uzak durmak adına konferanslara katılmamaktaydı. Osmanlı'nın ekonomik gelirlerini sekteye uğratmamak adına ortaya koyduğu bu tavrına İngiltere, Fransa ve Almanya gibi dolaylı yoldan afyondan büyük gelirler elde eden ülkeler destek vermekte ve konferans kararları sadece tavsiye niteliğinde kalmaktaydı. Tam da bu ortamda patlak veren Birinci Dünya Savaşı, afyon ve ondan elde edilen morfin ve eroin gibi "tıbbi" uyuşturucu maddelerin kullanımını neredeyse normal hale getirdi ve savaş sonrasında bağımlı sayısı bir hayli arttı. Galip devletlerin savaşı kaybeden devletlere zorla imzalatırdığı barış antlaşmalarının, afyon konulu konferanslarda alınan kararlara ait antlaşma metinlerini de içermesi yaklaşan tehlikenin farkında olduklarının göstergesiydi.

Her ne kadar yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti afyon antlaşmalarını imzalamış olsa da yürürlüğe koymakta direnmekte ve zaten çökmüş olan ekonomik yapısını ayağa kaldırına dek bu konuda engelleyici tedbirler almaya yanaşmamaktadır. Gerek Osmanlı İmparatorluğu gerek Türkiye Cumhuriyeti batılı ülkelerin afyon konferanslarında aldıkları kararları sadece kendileri dışındaki ülkelere uygulatma yönündeki politikalarının farkındaydılar. Nitekim Fransa'nın Suriye üzerinden yapmış olduğu afyon alımları, Milletler Cemiyeti'ne ev sahipliği yapan İsviçre'deki uyuşturucu madde fabrikaları ya da dünyanın en çok uyuşturucu madde fabrikasına sahip olan İngiltere'nin tutumu gözden kaçmıyordu. Türkiye de daha fazla döviz girdisi sağlamak amacıyla uyuşturucu madde fabrikalarının kurulmalarına izin vermekte, bu fabrikaların yapmış oldukları ticari işlemlere serbestlik tanımakta çok haklıydı.

Açılan afyon fabrikalarının önemli bürokratlar tarafından desteklenmesi bir yana antlaşma metinlerinin yürürlükte olduğu ülkelere yapılan "yasadışı" satışları hükümet nezdinde uluslararası baskıların yapılmasına neden olsa da Türkiye, 1933 yılına kadar bu baskılara direnmiştir. Bu dönemde Avrupalı uyuşturucu madde fabrikalarının oluşturdukları kartel Türk ve Yugoslav afyon üreticileriyle tüccarlarını zor durumda bırakmıştır. Afyon fiyatları 40 lira seviyesinden kısa sürede 4,5 lira seviyesine kadar gerilemiştir. Kötü gidişi tersine çevirmek ve kendi tekeline oluşturmak isteyen Türkiye'nin ilk faaliyeti afyon üreticileri arasında bir birlik kurmak oldu. Üreticileri bir birlik altında toplamamanın amacı ilerleyen dönemde kurulacak devlet tekeline zemin

hazırlamaktı. Bu birliğe ek olarak Avrupa uyuşturucu kartelinin, kendinden sonra en önemli tedarikçisi durumunda olan Yugoslavya ile anlaşan Türkiye, ortak satış bürosu sayesinde kartelin etkilerini tersine çevirmekte ve afyon fiyatlarında yükselişi sağlamaktaydı.

Afyon konusundaki aktif politika uluslararası baskılarla durdu ve Türkiye, 1933 yılı Ocak ayı itibarıyla uyuşturucu madde fabrikalarını kapatmak zorunda kaldı. Fakat ekonomik kayıpları aza indirmek adına daha önceden kurulmuş olan afyon üreticileri arasındaki birlik lağvedilerek yerine Uyuşturucu Maddeler İnhisarı adıyla devlet tekeli kuruldu.

Gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse Türkiye Cumhuriyeti, içinde buldukları ekonomik dar boğazın da etkisiyle, hiç bir zaman uluslararası antlaşmalar yoluyla dayatılan sınırlayıcı ve engelleyici politikaları kabul etmeye yanaşmadı. Her ne kadar Sevr ve Lozan'la afyon antlaşmalarını imzalamak zorunda kalmışlarsa da antlaşmalarla yükümlülük altına girdikleri kararları uygulamamış ve tüm baskıları göz ardı etmişlerdir. Ne zaman ki yöneticiler afyonun ekonomik getirisinin yerine uluslararası ilişkilerle sağlanacak yeni ekonomik faydaları keşfettiler, o zaman bu uluslararası antlaşmaları kendi inisiyatifleriyle kabul ettiler. Bu anlamda 1933 yılında Türkiye'nin uyuşturucu madde fabrikalarını kapatması önemlidir. Çünkü bu sayede uluslararası alanda elini güçlendiren Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne girme adına önemli bir adım atmış ve 1929 dünya ekonomik bunalımının yarattığı ekonomik dar boğazı başka ticari ürünlerin ticaretiyle aşmaya çalışmıştır.

Haşhaş ziraati ve afyonun ticareti, fabrikaların kapanmasına karşın devam etmekte ve önemli bir gelir kaynağı olarak ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır. Bu durum 1960'lı yılların sonuna doğru Türkiye açısından uluslararası alanda sıkıntı yaşanmasına neden olmaktadır. Bu dönemde Vietnam Savaşı'na katılan ABD askerlerinin savaş sırasında uyuşturucu maddeler kullanmaya başlamaları ve ülkelerine döndükten sonra da bu maddelere olan bağımlılıklarını devam ettirmeleri, ABD'li yetkilileri harekete geçirmekte ve bağımlılık yapıcı maddelerin kaynağı olarak Türkiye'de üretilen haşhaş ve afyon göz önüne alınmaktadır. Bu konuda ABD tarafından Türkiye'ye yapılan üretimi kısıtlayıcı baskıların boyutu ilerleyen dönemde üretimin sonlandırılması

seviyesine ulaşınca ikili ilişkilerde sıkıntılar yaşanmakta ve 1971 askeri müdahalesinden sonra Türkiye’de haşhaş ziraati, 1974 yılına kadar yasaklanmaktadır. Bu tarihten sonra ziraatine ve üretimine tekrar başlanan haşhaş ve afyon, 1981 yılında Bolvadin’de kurulan Afyon Alkaloidleri Fabrikası aracılığıyla işlendikten sonra hem ülke içi hem de ülke dışı piyasalara sunulmaya başlanmıştır. Bu uygulama günümüzde de devam etmektedir.

Yaşanan tüm bu gelişmeler şunu göstermektedir; ne kadar sınırlayıcı ve engelleyici tedbirler alınırsa alınsın haşhaş bitkisi ve afyon, insanlığın sağlık alanında ihtiyaç duyduğu en önemli ürünlere dendir. Bu nedenle haşhaş ziraati engellenemediği gibi afyon ticaretine yönelik sınırlayıcı tedbirler bir şekilde aşılmakta ve afyon ticareti devam ettirmektedir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

030. 10, 4. 20. 1.

030. 10, 178. 230. 1.

030. 10, 178. 230. 2.

030. 10, 178. 230. 3.

030. 10, 178. 230. 4.

030. 10, 178. 230. 7.

030. 10, 180. 243. 12.

030. 10, 180. 243. 14.

030. 10, 180. 243. 16.

030. 10, 180. 243. 17.

030. 10, 180. 243. 18.

030. 10, 180. 244. 1.

030. 10, 267. 801. 13.

030. 18. 01. 02, 6. 59. 10.

030. 18. 01. 02, 14. 64. 15.

030. 18. 01. 02, 17. 10. 7.

030. 18. 01. 02, 20. 33. 4.

030. 18. 01. 02, 21. 48. 7.
030. 18. 01. 02, 23. 65. 16.
030. 18. 01. 02, 25. 4. 19.
030. 18. 01. 02, 27. 26. 6.
030. 18. 01. 02, 35. 29. 18.
030. 18. 01. 02, 36. 37. 14.
030. 18. 01. 02, 38. 58. 4.
030. 18. 01. 02, 38. 58. 8.
030. 18. 01. 02, 40. 75. 12.
030. 18. 01. 02, 41. 91. 3.
030. 18. 01. 02, 42. 3. 15.
030. 18. 01. 02, 46. 43. 20.
030. 18. 01. 02, 46. 49. 20.
030. 18. 01. 02, 46. 50. 17.
030. 18. 01. 02, 48. 66. 13.
030. 18. 01. 02, 65. 44. 17.
030. 18. 01. 02, 85. 103. 8.
030. 18. 01. 02, 85. 105. 7.
030. 18. 01. 02, 85. 114. 3.
030. 18. 01. 02, 86.16. 20.

1.2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1.2.1. Dahiliye Nezareti İdari Kısmı (DH. İD)

46/13

56-1/9

99-15

1.2.2. Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye Dairesi (DH.MUI)

17-1/16.

1.2.3. Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişâre Odası (HR. HMŞ. İŞO)

148/6.

148/8.

1.2.4. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD. d)

13763

1.2.5. Ticaret, Nafia, Ziraat, Orman, Meadin Nezaretlerine Ait Evrak, Ticaret ve Ziraat İhracatı (T.TZT.İHR)

777-58

776-71

772-79

1.3. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMMZC)

C. 12, İ: 2, 14 Ocak 1933.

C. 2, İ: 64, 31 Mayıs 1933.

C. 1, İ: 37, 12 Haziran 1935.

1.4. Düsturlar

“Türkiye Cumhuriyeti İle Suriye-Lübnan Hükümetlerinin Selâhiyettar Murahhasları Arasında Ankara’da Akdolunan Suriye-Lübnan Gümrük İtilafnamesinin Tasdıkı Hakkında Kanun”, *Düstur* III. Tertip, c: VII, Ankara: Devlet Matbaası, 1944., ss. 1532-1542.

1.5. Resmi Yayınlar ve Raporlar

“Afyon İhracatı Hakkında Türkiye ve Yugoslavya Hükümetleri Arasında İmzalanan İtilafnamenin Tasdikına Dair Kanun”, *Resmi Gazete*, no: 2248, sa: 2422, 8 Haziran 1933.

“Afyon Öşrünün Mizan Mahallerinde Sûret-i İstifasıyla Afyonun Nakli Ve Sairesi Muamelâtına Dair Talimâttır”, *Dersaadet*, 1327.

Büyükelçi Charles H. Sherrill’den ABD Dışişleri Bakanlığı’na ‘Gazinin Uyuşturucuya Karşı Kutsal Savaşı’ Başlıklı Raporu, 23 Aralık 1932, 867.114, Narcotics 743.

Duyun-ı Umumiye’ye Bağlı Aşar Yerleri, *Maliye Nezareti Muhasebe-i Umumiye Müdüriyeti Umumiyesi Tetkik Kalemi Numro 94*, basım yeri ve tarihi bilinmiyor.

“La Haye ve Cenevre Afyon Mukavelenameleri İle Protokollerinin Tasdikine Dair Kanun”, *Resmi Gazete*, no: 2095, sa: 2314, 14 Ocak 1933.

“Ticaret ve Sanayi Odasında Müteşekkil, İstanbul İktisat Komisyonu Tarafından Tanzim Edilen Rapor”, *29 Kanun-ı Sani 1340-26 Teşrin-i Sani 1340-1924*, İstanbul: Zelliç Biraderler Matbaası, 1341.

“Türkiye Afyon Yetiştiriciler Satış Birliği Hakkında Kanun”, *Resmi Gazete*, no: 2061, sa: 2146, 10 Temmuz 1932.

“Türkiye Afyon Yetiştiriciler Satış Kooperatifi Hakkında 1/378 Numaralı Kanun Layihası ve İktisat ve Adliye Encümenleri Mazbataları”, no: 45, 28 Haziran 1932.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Uyuşturucu Başta Olmak Üzere Madde Bağımlılığı ve Kaçakçılığı Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*, Kasım 2008.

United Nations Office on Drugs and Crime, *A Century of International Drug Control*, Vienna: United Nations Publication 2009, s, 19.

-----, *World Drug Report 2008*, Slovakia: United Nations Publication 2008.

“Uyuşturucu Maddeler Hakkında Kanun”, *Resmi Gazete*, no 1369, sa: 1074, 24.12.1928,

Uyuşturucu Maddeler Hakkındaki Lâhey, Cenevre ve Bangkok Anlaşma, Sözleşme ve Protokollarını Değiştiren Protokolün Onanmasına Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri, Tarım ve Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonları Raporları (1/186), Sıra: 82, Sayı, 71/794, 6-1365, 20 Mayıs 1947

“Uyuşturucu Maddeler İnhisarı Hakkında Kanun”, *Resmi Gazete*, no: 2248, sa: 2422, 8 Haziran 1933.

Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü, *2009 Yılı Haşhaş Raporu*, Ankara 2010.

Ticaret ve Ziraat Nezareti İstatistik İdare-i Umumiyye Müdüriyeti, "Memalik-i Osmaniyyenin 1329 Senesine Mahsus Ziraat İstatistiği", Nebat-ı Nesciye, Nebat-ı Levniye ve Mezruat-ı Saire (Kaza İtibariyle).

“Zararlı İlâçlar Gayri Meşru Ticaretinin Meni Hakkında Cenevrede 26 Haziran 1936 Tarihinde Aktedilen Mukavelenin Tasdikına Dair Kanun”, *Resmi Gazete*, no: 3181, sa: 3618, 31 Mayıs 1937.

Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti Kalemî Mahsus Müdüriyeti İstatistik Şubesi, *1325 Senesi Asya ve Afrika-yı Osmanî Ziraat İstatistiği*, Dersaadet:, 1327.

2. Kitaplar

- ABDÜLAZİZ BEY, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, yay. haz. Kazım Arısan-Duygu Arısan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- AHMET HİLMİ, *Afyonculuk*, Kastamonu Matbaası, 1331.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet ve Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul: OSAV, 1999.
- ALİ HAYDAR, *Haşhaş Ziraati*, Dersaadet: Matbaa-ı Osmaniyye, 1330.
- AMASYAN EFENDİ, *Afyon Tohumu Ziraatı Layihası*, İstanbul: La Türki Matbaası, 1287.
- BABAOĞLU, Ali N., *Uyuşturucu ve Tarihi Bağımlılık Yapan Maddeler*, İstanbul: Kaynak Yayınları 1997.
- BAYKARA, Tuncer, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası, 1974.
- BERBER, Engin, *İzmir 1876 ve 1908*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2008.
- BERBER, Engin, *İzmir 1920*, İzmir: Akademi Kitabevi, 1998, s. 74.
- BOOTH Martin, *Haşhaşdan Eroine Uyuşturucunun 6000 Yıllık Öyküsü*, İstanbul: Sabah Kitapları 1996.
- BOZKAYA, Esat Ahmet, *Anadolunun Pamuk-Çeltik-Mısır-Fındık-Afyon ve Bağcılık Bölgelerinde Kullanılan Ziraat Âlet ve Düzenleri Üzerinde Araştırmalar*, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1936.
- CHOUVY, Pierre-Arnaud, *Opium: Uncovering The Politics of The Poppy*, Harvard University Press, 2010.
- ÇELEBİ, Evliya, *Seyahatname*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2006.
- DEWICK, Paul M., *Medicinal Natural Products A Biosynthetic Approach*, West Sussex: John Wiley & Sons LTD, 2000.

- ERDİNÇ, F. Cengiz, *Overdose Türkiye*, İstanbul: İletişim Yayınları 2004.
- ERHAN, Çağrı, *Beyaz Savaş*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.
- FARLEY, Lewis, *The Resources of Turkey*, London, 1863.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- GÖKAY, Fahrettin Kerim, *Sağlık Düşmanı Keyif Verici Maddeler*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1948.
- GÖKTEN, Kerem, *Çin Yüzyılını Anlamak*, Ankara: Nota Bene Yayınları 2012.
- GÜRSOY, Melih, *Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları ile Bizim İzmirimiz*, İstanbul: Metis Yayıncılık, 1993.
- HAKKI NEZİHİ, *İhracat Maddelerimiz İkinci Dokuz Aylık Kıyı Tarafından Neşr Olunan Ticaret Broşürü*, İzmir: İzmir Ticaret Matbaası, 1928.
- İNALCIK, Halil ve Donald Quaterert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.II, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.
- İSTANBUL TİCARET VE SANAYİ ODASI, *Emtiamızın İstandardize Edilmesi ve Tağşiş ve Ambalaj Mesaili*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1928.
- KADASTER, İsfendiyar Esat, *Haşhaş Tohumu Küspesi*, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi, 1944.
- KAĞITÇI, Mehmet Ali, *Afyon*, İstanbul: Vakıf Matbaası, 1960.
- KAYIHAN, Siraceddin, *Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddeler*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1946.
- KEYDER, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- KURMUŞ, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul: Yordam Kitap, 2007.

- KURUÇ, Bilsay, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1929-1932*, c: I, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1988.
- KÜRÇAY, Ali, *Haşhaşların Kültür Şekline Girmesinde Türk Çeşitlerinin Mevki ve Rolü*, Ankara: Çankaya Matbaası, 1946.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, çev. Seha L. Meray, c: 8, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001
- NAZIR, Bayram, *Dersaadet'te Ticaret*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011.
- ÖĞRETİR, Karani, *Afyon (Çay) Koşullarında Haşhaşın Su Tüketimi*, Eskişehir: Eskişehir Köy Hizmetleri Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, 1985.
- PALA, İskender, *İki Dirhem Bir Çekirdek*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.
- PERDUE, Peter C., *The First Opium War The Anglo-Chinese War of 1839-1842*, Massachusetts Institute of Technology, 2010.
- SAKA, Reşat, *Uyuşturucu Maddeler*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1948.
- SCHIVELBUSCH, Wolfgang, *Keyif Verici Maddelerin Tarihi Cennet, Tat ve Mantık*, Ankara: Dost Kitabevi, 2000.
- SCHMIDT, Jan, *From Anatolia to Indonesia, Opium Trade and The Dutch Community of Izmir (1820-1940)*, İstanbul: Nederlands Historich-Archaeologisch Instituut, 1998.
- SERÇE, Erkan, *İzmir 1905*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2000.
- SERÇE, Erkan-Sabri Yetkin, *120. yılında İzmir Ticaret Borsası Tarihi*, İzmir: Hürriyet Matbaası, 2011.
- SHERRILL, Charles H., *Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal*, Çev: Alp Ilgaz, Tercüman 1001 Temel Eser, Basım Yeri Ve Tarihi Belirtilmemiş.

-----, *Gazi Mustafa Kemal Hazretleri Nezdinde Bir Yıl Elçilik*, Çev: Ahmet Ekrem, İstanbul: Muallim Ahmed Halit Kütüphanesi, 1934

SONGAR, Ayhan, *Haşhaş Meselesi ve Türkiye*, İstanbul: Hareket Yayınları, 1974.

SÜRGEVİL, Sabri, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2009.

ŞERİF, Kamran, *Afyon: Türkiyede ve Dünyada*, Basım Yeri ve Yılı Belirtilmemiş, s. 28.

TARMAN, Celil ve Fethi İncekara, *Haşhaş Ziraati Nasıl Kazançlı Olur?*, Ankara: İstiklal Matbaası, 1954.

Türkiye Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı, *Haşhaş Bitkisinin Hususiyetleri*, Ankara: Güven Matbaası, 1962.

T.M.M.O.B. ZİRAAT MÜHENDİSLERİ ODASI, “Haşhaş Ekiminin Yasaklanması Hakkındaki Görüş ve Önerileri”, Ankara: Basım Yeri Belirtilmemiş, 1974.

TOPRAK, Zafer, *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

UMAR, Ömer Osman, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004.

YILMAZ Fikret, *İzmir Ticaret Odası İdare Heyeti Defterleri I-II 1926-1930*, İzmir: İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, 2008.

3. Makaleler

“Afyon”, *Aylık Mecmua*, 10 (Nisan 1928), ss. 14-18.

AKGÜL, Arif ve Kürşad Şahinli, “Türkiyenin Taraf Olduğu Birleşmiş Milletler Anlaşmalarının Meclis Onay Süreci 1961, 1971 ve 1988 Uyuşturucu Konvansiyonlarının İncelenmesi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, X/38 (2014), ss. 1-31.

- ALKAN, İsmet ve Aslan Tufan Yazman, “Afyon İnhisarı”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, İstanbul: Çituri Matbaası, I (1946)., s. 72.
- BAKTIR, Mustafa, “Afyon”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, I (1988), s. 442.
- BAYTOP, Turhan, "Haşhaş", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVI (1997), s. 403.
- BULUT, Yücel, “Hindistan’da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones”, *Sosyoloji Dergisi*, III/6 (2003), s. 71-106.
- Cevad Sami ve Hüsnü, “İzmir’de Bulunan Gerek Anadolu ve Gerek Avrupa ile Muamele Eden Tacirler”, *Aydın Vilayet-i Celilesinin Ahval-i Tabiiye, Ziraiye, Ticariye ve İktisadiye ve sair Ahvalinden Bahis 1312 Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i İktisad*, Basım Yeri ve Tarihi Belirtilmemiş, ss. 217-235
- ÇOLAK, Filiz, “Anadolu’da Afyon Ziraatı ve Ticaretine Dair İzlenimler”, *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, VI/1 (January 2013), ss. 513-529.
- ERMENEKLİ Muharrir Nuri, “Afyon Ticareti”, *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, XIV (1 Teşrin-i Evvel 1333/1 Ekim 1917), ss. 216-217.
- ERSOY, Bozkurt, “İzmir Hanları Üzerine Bazı Tespit ve İncelemeler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXXII/1-2 (1988), ss. 95-103.
- FENDOĞLU, Tahsin, “Osmanlı ABD Ticarî İlişkileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, XIV (2002), ss. 270-282.
- “Haşhaş Tohumu Ticareti”, *Ticaret-İ Umumiye Mecmuası*, Sene 1, I/24 (27 Kânun-ı Evvel 1333), ss. 377-381.
- “Illicit Traffic in Opium”, *UNODC Bulletin on Narcotic*, 3 (1953), ss. 24-29.

- KOCAOĞLU Mehmet, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 6 (1995), ss. 195-210.
- KOCAOĞLU Mehmet, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 6 (1995), ss. 195-210.
- KOÇU, Reşat Ekrem ve Mehmet Ali Akbay, “Afiyon, Afiyoncular”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tan Matbaası, I (1958), s. 228.
- , “Afiyon Tiryakiliği Yasağı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tan Matbaası, I (1958), s. 229.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "İzmir", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIII (2001), s.. 515-524.
- MAT, Afife, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Afyonun Tarihi”, *Osmanlı Bilimi 2009-Araştırmaları*, XI/1-2 (10), ss. 285-290.
- MUALLİM Fazıl, “Haşhaş Ziraati ve Afyonun Ehemmiyeti”, *Yeni Çiftçilik*, nr. 60-10 (1 Nisan 1341/ 1 Nisan 1925), ss. 658-660.
- “Nisan Ayı Zarfında İstanbul Piyasasında İhracat Faaliyeti”, *Türk Ticaret-i Hariciye Gazetesi*, Sene 1, 4 (Nisan 1928), s. 6.
- ÖZDEMİR, Hikmet, “General Charles H. Sherill Atatürk’ün Biyografisini Nasıl Yazdı?”, (<https://kutuphane.tbmm.gov.tr/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?bib=298201>), (2009).
- ÖZDEN, Akil Muhtar, "Afyon, Morfin ve Heroin Manileri", *Üniversite Konferansları 1936-1937*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Ülkü Basımevi, (1937), ss. 293-300.
- “Principal League of Nations Documents Relating to Narcotic Drugs”, *UNODC Bulletin On Narcotic*, 4 (1952), ss. 47-76.

SAMİ, Cevad ve Hüsni, “İzmir’de Bulunan Gerek Anadolu ve Gerek Avrupa ile Muamele Eden Tacirler”, *Aydın Vilayet-i Celilesinin Ahval-i Tabiiye, Ziraiye, Ticariye ve İktisadiye Vesair Ahvalinden Bahis 1312 Sene-i Maliyesine Mahsus Nevsal-i İktisad*, İzmir: Keşişyan Matbaası, (1323), ss. 217-236.

“Sir Thomas Wentworth Russell”, *UNODC Bulletin on Narcotics*, 3 (1954), s. 76.

SÜRGEVİL, Sabri “İzmirde Fiyat Hareketleri ve Narh (1914-1918)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, III (1987), ss. 79-113.

SÜTLÜPİNAR, Nurhayat, "Türkiye'de Afyon Alkaloitleri Elde Edilişinin Tarihçesi", *II. Türk Tıp Kongresi'nden Ayır Basım*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, (1999), ss. 133-135.

“Tire’nin Kuru Üzüm Hasılatı”, *İzmir*, (16 Eylül 1312/28 Eylül 1896), ss. 7-8

TRASK, Roger R., “The Terrible Turk And Turkis –American Relations İn The Interwar Period”, *The Historian*, XXXIII/1 (November 1970), ss. 40-53.

UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME, “Sir Thomas Wentworth Russell”, *Bulletin on Narcotics*, 3 (1954), s. 76.

UZUN, Hakan, “Dünyaya Bir Noel Armağanı: Türkiye’nin 1933’te Uluslararası Afyon Kontrolü Anlaşması’nı Kabulü”, *KÖK Sosyal Ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, XI/2 (Güz 2009), ss. 9-31.

“50 Yıllık Afyon İstihsalatımız”, *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 15 (12 Haziran 1924).

4. Süreli Yayınlar

Ahenk

Hizmet

Anadolu

İzmir

Aylık Mecmua

Milliyet

Bolu

Tevhid-i Efkar

The New York Times

Yeni iftilik

Ticaret Salnamesi

Yenigün

Ticaret-i Umumiye Mecmuası

Ziraat ve Ticaret Gazetesi

Türk Ticaret-i Hariciye Gazetesi

5. İnternet Kaynakları

<http://bitkiuniversitesi.com/index.php/Haşaş#Kaps.C3.BC1> (Erişim Tarihi, 25 Nisan 2015).

<http://opioids.com/morphine/wilhelm-serturner.html>, (Erişim 9 Nisan 2015).

EKLER

Ek 1: Afyon Üretimi Yapılan Kazalar ve Bu Kazalardaki Afyon Üretim Alanları ile Üretim Miktarları (1910)

Vilayetler	Kazalar	Afyon	
		Ekilen Arazi	Alınan Hasılat
		Dönüm	Kıyye
Adana	Mut Kazası	45	22
	İçel Sancağı Toplamı ve Ortalaması	45	22
Ankara	Ayaş	566	659
	Beypazarı	200	400
	Sivri Hisar	600	1.800
	Mihalıçcık	1.214	1.406
	Nallıhan	605	800
	Yabanabat	82	108
	Ankara Sancağı Toplamı ve Ortalaması	3.267	5.173
	Çorum	1.100	1.850
	İskilip	137	150
	Sungurlu	160	225
	Çorum Sancağı Toplamı ve Ortalaması	1.397	2.225
	Kayseri Kazası [Kayseri Sancağında]	100	100
	Yozgat	1.920	1.920
	Akdağ Madeni	262	348
	Yozgat Sancağı Toplamı ve Ortalaması	2.182	2.268
Aydın	Karacasu	100	100
	Nazilli	80	250
	Aydın Sancağı Toplamı ve Ortalaması	180	350
	Denizli	200	62
	Alaşehir	2.500	2.500
	Buldan	5.000	3.000
	Çal	856	531
	Serây Kûy (Sarayköy)	100	80
	Tavas	2.000	2.200
	Garbî Karaağaç	1.500	2.250
	Denizli Sancağı Toplamı ve Ortalaması	12.156	10.623
	Manisa	372	930
	Eşme	4.000	1.240

	Akhisar	1.429	2.028
	Temirci (Demirci)	340	510
Aydın	Salihli	1.500	1.400
	Kırkağaç	450	675
	Kasaba	65	200
	Kula	3.000	650
	Soma	181	329
	Gördes	258	133
	Saruhan Sancağı Toplamı ve Ortalaması	11.595	8.095
Bağdat	Kerbela	20	40
	Kerbela Sancağı Toplamı ve Ortalaması	20	40
Halep	Elbistan	1.000	1.000
	Maraş Sancağı Toplamı ve Ortalaması	1.000	1.000
Bursa	Adranos	26.000	650
	Bursa Sancağı Toplamı ve Ortalaması	26.000	650
	Bilecik	1.000	1.000
	İnegöl	2.000	6.000
	Söğüt	300	600
	Gölpazarı	3.000	1.000
	Yenişehir	211	124
	Ertuğrul Sancağı Toplamı ve Ortalaması	6.511	8.724
	Karahisar-ı Sahib	15.000	18.500
	Bolvadin	11.000	16.500
	Sandıklı	11.000	11.000
	Geyikler	600	1.200
	Karahisar-ı Sahib Sancağı Toplamı ve Ortalaması	37.600	47.200
	Kütahya	4.000	3.000
	Eskişehir	1.950	3.900
	Simav	4.000	6.000
	Uşak	1.484	1.484
Gediz	1.074	2.300	
Kütahya Sancağı Toplamı ve Ortalaması	12.508	16.684	

Kaynak: Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti Kalemî Mahsus Müdüriyeti İstatistik Şubesi, 1325 Senesi Asya ve Afrika-yı Osmanî Ziraat İstatistiği, Dersaadet, 1327., ss. 178-197

*Kıyye: Bir kıyye 1,282 kg.

Ek 2: Afyon Üretimi Yapılan Kazalar ve Bu Kazalardaki Afyon Üretim Alanları ile Üretim Miktarları (1910)

Vilayetler	Kazalar	Afyon	
		Ekilen Arazi	Alınan Hasılat
		Dönüm	Kıyye*
Sivas	Darende	115	230
	Sivas Sancağı Toplamı ve Ortalaması	115	230
	Gümüş Hacı Kûy	1200	1.200
	Köprü	274	120
	Mecidözü	900	700
	Merzifon	1.600	2.000
	Amasya Sancağı Toplamı ve Ortalaması	3.974	4.020
	Tokat	600	1.200
	Erbaa	5.000	5.000
	Zile	3.200	6.400
	Niksar	900	900
	Tokat Sancağı Toplamı ve Ortalaması	9.700	13.500
Kastamonu	Tosya	15	40
	Kastamonu Sancağı Toplamı ve Ortalaması	15	40
Konya	Konya	200	800
	Akşehir	8.000	12.000
	İlgın	7.500	15.000
	Beyşehir	2.000	4.000
	Bozkır	1.936	2.864
	Seydişehir	1.466	2.199
	Karaman	2.000	5.000
	Konya Sancağı Toplamı ve Ortalaması	23.102	41.863
	Burdur	2.316	2.895
	Tefenni	397	512
	Burdur Sancağı Toplamı ve Ortalaması	2.713	3.407
	Teke	150	110
	Karapınar	382	1.146
	Antalya Sancağı Toplamı ve Ortalaması	532	1.256
	Isparta	2.000	3.000
	Eğirdir	200	100
	Uluborlu	346	435
	Karaağaç	3.000	6.000
	Yalvaç	6.000	6.000

	Isparta Sancağı Toplamı ve Ortalaması	11.546	15.535
	Ürgüp	204	566
	Niğde Sancağı Toplamı ve Ortalaması	204	566
Elazığ	Keban	485	725
	Pötürge	50	50
	Mamûrat-ül Aziz Sancağı Toplamı ve Ortalaması	535	775
	Malatya	16.000	20.000
	Akçadağ	2.000	8.000
	Hısn-ı Mansur	160	200
	Malatya Sancağı Toplamı ve Ortalaması	18.160	28.200
İzmit Sancağı	Karamürsel	150	600
	Kandıra	150	200
	Geyve	497	497
	İzmit Sancağı Toplamı ve Ortalaması	797	1.297
Bolu	Bolu	4.000	8.000
	Göynük	392	750
	Mudurnu	300	500
	Bolu Sancağı Toplamı ve Ortalaması	4.692	9.250
Balıkesir	Balıkesir	10.000	15.000
	Balya	4.000	1.000
	Sındırgı	2.000	2.000
	Karesi Sancağı Toplamı ve Ortalaması	16.000	18.000

Kaynak: Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti Kalemî Mahsus Müdüriyeti İstatistik Şubesi, 1325 Senesi Asya ve Afrika-yı Osmanî Ziraat İstatistiği, Dersaadet, 1327., ss. 200-217.

Ek 3: Haşhaş Ekilen Vilayetler ve Bu Vilayetlerin Kazaları İtibarıyla Üretim Alanları ile Üretim Miktarları (1914)

Kazalar	Afyon			
	Ekilen Arazinin Miktarı Dönüm	Ekilen Tohumun Miktarı Kıyye*	Her Dönüme İsbet Eden Miktar Kıyye	Alınan Mahsulün Miktarı Kıyye
Adana Vilayeti Toplamı	50	-	2	100
Beypazarı	1.000	250	1,5	1.500
Ayaş	800	200	1	1.015
Ankara Sivri Hisarı	4.000	4.000	1	5.000
Mihalıçcık	2.000	1.500	1	3.000
Yabanabat	500	250	1	500
Nallıhan	5.000	1.250	0,7	3.750
Ankara Sancağı Toplamı	13.300	7.450	1	14.765
Yozgat	3.500	4.200	1,4	5.000
Akdağ	250	350	24	6.000
Boğazlıyan	50	75	24	1.200
Yozgat Sancağı Toplamı	3.800	4.625	3	12.200
Kırşehir	200	100	1	200
Mucur	30	60	2	60
Kırşehir Sancağı Toplamı	230	160	1	260
Çorum	1.500	1.500	2	3.533
İskilip	1.300	500	0,3	500
Osmancık	500	600	2,5	1.250
Sungurlu	333	300	2	741
Mecitözü	10.000	10.000	1,5	15.000
Çorum Sancağı Toplamı	13.633	12.900	1,5	21.024
Ankara Vilayeti Toplamı	30.693	25.135	1,5	48.249
Bergama	200	400	2	450
Menemen	12	1	0,7	9
İzmir Sancağı Toplamı	212	401	2	459
Söke	4.000	16.000	8,8	35.000
Karacasu	987	2.961	0,8	790
Aydın Sancağı Toplamı	4.987	18.961	7	35.790
Denizli	180	100	2	360
Buldan	3.000	-	0,8	2.500

Çal	6.000	6.000	32	19.200
Tavas	2.000	200	2,5	5.000
Garbî Karaağaç	1.500	2.250	4	6.000
Denizli Sancağı Toplamı	16.680	7.550	2,5	33.060
Manisa	504	504	2	1.008
Eşme	15.000	25.000	2	30.000
Akhisar	3.000	1.500	2	6.000
Alaşehir	3.500	7.000	1,4	5.006
Demirci	2.000	3.000	2	4.000
Salihli	5.000	2.500	3	15.000
Soma	130	400	15	2.000
Kırkağaç	1.500	300	1	1.500
Kasaba (Turgutlu)	100	50	2,5	258
Kula	45.000	25.000	1,6	72.000
Gördes	9.000	5.000	0,8	8.000
Saruhan Sancağı Toplamı	84.734	70.254	1,7	144.772
Aydın Vilayeti Toplamı	102.613	98.166	2,6	214.081
Orhaneli	500	500	4	2.000
Bursa Sancağı Toplamı	500	500	4	2.000
Bilecik	474	237	15	7.120
İnegöl	555	2.660	1,59	884
Söğüt	12.000	15.000	0,116	1.392
Yenişehir	1.000	500	0,5	500
Ertuğrul Sancağı Toplamı	14.029	18.397	0,6	9.896
Bursa Vilayeti Toplamı	14.029	18.897	0,8	11.896
Darende	340	680	1	340
Gürün	20	10	2,5	50
Sivas Sancağı Toplamı	360	690	1	390
Tokat	1.000	1.500	2,5	2.500
Erbaa	7.000	25.000	1	8.000
Zile	14.000	50.000	1,7	15.053
Niksar	1.137	12.000	1,7	2.000
Tokat Sancağı Toplamı	23.137	88.500	1	27.553
Amasya	500	500	1,6	800
Havsa	300	960	1	300
Gümüşhacıköy	1.250	150	1,8	2.250
Köprü	74	464	1,6	120
Ladik	500	250	1	500
Merzifon	6.000	300	1,5	9.200
Amasya Sancağı Toplamı	8.624	5.324	1,5	13.170
Sivas Vilayeti Toplamı	32.121	94.514	1,27	41.113

Tosya	30	30	1	40
Kastamonu Sancağı Toplamı	30	30	1	40
Kastamonu Vilayeti Toplamı	30	30	1	40
Konya	650	1.900	1	800
Ereğli	200	400	1,5	300
Ilgın	11.920	20.000	2,5	29.800
Beyşehir	2.528	5.050	1	3.000
Bozkır	2.400	7.600	1,5	3.600
Sultaniye	2.000	4.000	1,5	3.000
Seydişehir	3.500	10.500	1	4.250
Koçhisar	1.000	2.000	1	1.000
Akşehir	12.500	25.000	1	15.000
Konya Sancağı Toplamı	36.698	76.050	1,6	60.750
Isparta	3.000	4.500	2	6.000
Eğirdir	700	1.000	1,4	1.000
Uluborlu	3.500	7.000	1,4	5.000
Karaağaç	10.200	20.400	2	20.400
Yalvaç	8.000	16.000	1	9.800
Isparta Sancağı Toplamı	25.400	28.900	1,6	42.200
Burdur	3.430	7.290	1	3.497
Tefenni	2.434	4.868	0,8	2.100
Burdur Sancağı Toplamı	5.864	12.158	0,9	5.597
Konya Vilayeti Toplamı	67.962	68.663	1,11	108.547
Keban	2.000	6.000	0,2	400
Elazığ Sancağı Toplamı	2.000	6.000	0,2	400
Malatya	16.700	16.700	1,5	26.400
Akçadağ	15.000	15.000	2,6	40.000
Besni	50	40	-	-
Hısn-ı Mensur	1.000	800	3	3.000
Kahta	50	13	1,5	75
Malatya Sancağı Toplamı	32.800	32.553	2	69.475
Elazığ Vilayeti Toplamı	34.800	38.553	2	69.875
Teke	50	25	0,5	25
Korkuteli	413	390	1,4	600
Antalya Sancağı Toplamı	463	415	1	625
İzmit	883	813	1	922
Geyve	25	24	92	2.300
İzmit Sancağı Toplamı	908	837	3,5	3.222
Mut	50	-	2	100
İçel Sancağı Toplamı	50	-	2	100
Bolu	500	1.500	2	1.000

Göynük	450	130	1	548
Mudurnu	800	200	1,5	1.200
Bolu Sancağı Toplamı	1.750	1.830	1,5	2.748
Karahisar-ı Sahib	21.000	90.000	2,35	49.463
Bolvadin	8.000	36.000	2,5	20.000
Aziye	4.000	12.800	1	4.130
Sandıklı	11.700	35.100	4	46.800
Çivril	5.000	18.000	2,4	12.000
Dinar	5.000	18.000	2,4	12.000
Karahisar-ı Sahib Sancağı Toplamı	54.700	209.900	2,82	144.393
Karesi	25.000	-	14	35.000
Balya	1.200	-	0,33	400
Sındırgı	2.000	-	1	2.100
Karesi Sancağı Toplamı	28.200	-	1	37.500
Kayseri	400	250	13	5.280
Kayseri Sancağı Toplamı	400	250	13	5.280
Kütahya	26.206	625	0,3	10.000
Uşak	18.464	400	0,3	7.000
Simav	22.992	7.000	0,3	7.200
Gediz	15.948	700	0,3	6.000
Eskişehir	1.690	25	0,2	500
Kütahya Sancağı Toplamı	85.300	8.750	0,3	30.700
Elbistan	75	56	1,6	120
Maraş Sancağı Toplamı	75	56	1,6	120
Ürgüp	1.413	4.239	1	1.500
Niğde Sancağı Toplamı	1.413	4.239	1	1.500

Kaynak: Ticaret ve Ziraat Nezareti İstatistik İdare-i Umumiyye Müdüriyeti, *Memalik-i Osmaniyyenin 1329 Senesine Mahsus Ziraat İstatistiği, Nebat-ı Nesciye, Nebatat-ı Levniye ve Mezruat-ı Saire (Kaza İtibariyle)*, ss. 231 – 307.

Ek 4: Afyon Üretimi Yapılan Vilayetler ve Bu Vilayetlerdeki Afyon Üretim Miktarları (Kaza İtibarıyla) (1910)

Vilayetler	Kazalar	Afyon		
		Ekilen Arazi	Alınan Hasılat	Bir Kıyyesinin Fiyatı
		Dönüm	Kıyye	Kuruş
Adana	Mut Kazası	45	22	100
	İçel Sancağı Toplamı ve Ortalaması	45	22	100
Ankara	Ayaş	566	659	100
	Beypazarı	200	400	160
	Sivri Hisar	600	1.800	150
	Mihalıççık	1.214	1.406	150
	Nallıhan	605	800	125
	Yabanabat	82	108	130
	Ankara Sancağı Toplamı ve Ortalaması	3.267	5.173	136
	Çorum	1.100	1.850	150
	İskilip	137	150	150
	Sungurlu	160	225	120
	Çorum Sancağı Toplamı ve Ortalaması	1.397	2.225	140
	Kayseri Kazası [Kayseri Sancağında]	100	100	150
	Yozgat	1.920	1.920	200
	Akdağ Madeni	262	348	160
	Yozgat Sancağı Toplamı ve Ortalaması	2.182	2.268	180
Aydın	Karacasu	100	100	90
	Nazilli	80	250	130
	Aydın Sancağı Toplamı ve Ortalaması	180	350	110
	Denizli	200	62	130
	Alaşehir	2.500	2.500	100
	Buldan	5.000	3.000	80
	Çal	856	531	90
	Serây Kûy	100	80	100
	Tavas	2.000	2.200	150
	Garb-i Karaağaç	1.500	2.250	140
	Denizli Sancağı Toplamı ve Ortalaması	12.156	10.623	113
	Manisa	372	930	143
	Eşme	4.000	1.240	140
	Akhisar	1.429	2.028	143
	Temirci	340	510	140
	Salihli	1.500	1.400	140
	Kırkağaç	450	675	120
	Kasaba	65	200	140

	Kula	3.000	650	130
	Soma	181	329	123
	Gördes	258	133	100
	Saruhan Sancağı Toplamı ve Ortalaması	11.595	8.095	132
Bağdat	Kerbela	20	40	100
	Kerbela Sancağı Toplamı ve Ortalaması	20	40	100
Halep	Elbistan	1.000	1.000	100
	Maraş Sancağı Toplamı ve Ortalaması	1.000	1.000	100
Bursa	Adranos	26.000	650	300
	Bursa Sancağı Toplamı ve Ortalaması	26.000	650	300
	Bilecik	1.000	1.000	150
	İnegöl	2.000	6.000	90
	Söğüt	300	600	150
	Gölpazarı	3.000	1.000	150
	Yenişehir	211	124	120
	Ertuğrul Sancağı Toplamı ve Ortalaması	6.511	8.724	132
	Karahisar-ı Sahib	15.000	18.500	150
	Bolvadin	11.000	16.500	200
	Sandıklı	11.000	11.000	200
	Geyikler	600	1.200	200
	Karahisar-ı Sahib Sancağı Toplamı ve Ortalaması	37.600	47.200	187,5
	Kütahya	4.000	3.000	150
	Eskişehir	1.950	3.900	130
	Simav	4.000	6.000	120
	Uşak	1.484	1.484	160
	Gediz	1.074	2.300	130
	Kütahya Sancağı Toplamı ve Ortalaması	12.508	16.684	138

Kaynak: Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti Kalemî Mahsus Müdüriyeti İstatistik Şubesi, 1325 Senesi Asya ve Afrika-yı Osmanî Ziraat İstatistiği, Dersaadet, 1327, ss. 178-197.

Ek 5: Afyon Üretimi Yapılan Vilayetler ve Bu Vilayetlerdeki Afyon Üretim Miktarları (Kaza İtibarıyla) (1910)

Vilayetler	Kazalar	Afyon		
		Ekilen Arazi	Alınan Hasılat	Bir Kıyyesinin Fiyatı
		Dönüm	Kıyye*	Kuruş
Sivas	Darende	115	230	120
	Sivas Sancağı Toplamı ve Ortalaması	115	230	120
	Gümüşhacıköy	1.200	1.200	180
	Köprü	274	120	130
	Mecidözü	900	700	200
	Merzifon	1.600	2.000	150
	Amasya Sancağı Toplamı ve Ortalaması	3.974	4.020	165
	Tokat	600	1.200	140
	Erbaa	5.000	5.000	150
	Zile	3.200	6.400	200
	Niksar	900	900	150
	Tokat Sancağı Toplamı ve Ortalaması	9.700	13.500	160
	Kastamonu	Tosya	15	40
Kastamonu Sancağı Toplamı ve Ortalaması		15	40	120
Konya	Konya	200	800	160
	Akşehir	8.000	12.000	120
	İlgın	7.500	15.000	220
	Beyşehir	2.000	4.000	110
	Bozkır	1.936	2.864	160
	Seydişehir	1.466	2.199	120
	Karaman	2.000	5.000	160
	Konya Sancağı Toplamı ve Ortalaması	23.102	41.863	150
	Burdur	2.316	2.895	120
	Tefenni	397	512	100
	Burdur Sancağı Toplamı ve Ortalaması	2.713	3.407	110
	Teke	150	110	160
	Karapınar	382	1.146	130
	Antalya Sancağı Toplamı ve Ortalaması	532	1.256	145
	Isparta	2.000	3.000	140
	Eğirdir	200	100	150
	Uluborlu	346	435	150
	Karaağaç	3.000	6.000	100
	Yalvaç	6.000	6.000	120

	Isparta Sancağı Toplamı ve Ortalaması	11.546	15.535	132
	Ürgüp	204	566	200
	Niğde Sancağı Toplamı ve Ortalaması	204	566	200
Elazığ	Keban	485	725	110
	Pütürge	50	50	90
	Mamûrat-ül Aziz Sancağı Toplamı ve Ortalaması	535	775	100
	Malatya	16.000	20.000	130
	Akçadağ	2.000	8.000	100
	Hısn-ı Mansur	160	200	100
	Malatya Sancağı Toplamı ve Ortalaması	18.160	28.200	110
İzmit Sancağı	Karamürsel	150	600	120
	Kandıra	150	200	130
	Geyve	497	497	120
	İzmit Sancağı Toplamı ve Ortalaması	797	1.297	123
Bolu	Bolu	40.00	8.000	120
	Göynük	392	750	140
	Mudurnu	300	500	100
	Bolu Sancağı Toplamı ve Ortalaması	4.692	9.250	120
Balıkesir	Balıkesir	10.000	15.000	120
	Balya	4.000	1.000	150
	Sındırgı	2.000	2.000	150
	Karesi Sancağı Toplamı ve Ortalaması	16.000	18.000	140

Kaynak: Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti Kalemî Mahsus Müdüriyeti İstatistik Şubesi, 1325 Senesi Asya ve Afrika-yı Osmanî Ziraat İstatistiği, Dersaadet, 1327., ss. 200-217.

Ek 6: Haşhaş Ekilen Vilayetler ve Bu Vilayetlerin Kazaları İtibarıyla Ekim Alanları ve Alınan Mahsul Miktarları (1914)

Kazalar	Afyon					
	Ekilen Arazinin Miktarı Dönüm	Ekilen Tohumun Miktarı Kıyye	Her Dönüme İsalet Eden Miktarı Kıyye	Alınan Mahsulün Miktarı Kıyye	Ortalama Fiyatı	
					Para	Kuruş
Adana Vilayeti Toplamı	50	-	2	100	-	200
Beypazarı	1.000	250	1,5	1.500	-	175
Ayaş	800	200	1	1.015	-	150
Ankara Sivri Hisarı	4.000	4.000	1	5.000	-	220
Mihalıççık	2.000	1.500	1	3.000	-	300
Yabanabat	500	250	1	500	-	150
Nallıhan	5.000	1.250	0,7	3.750	-	150
Ankara Sancağı Toplamı	13.300	7.450	1	14.765	-	191
Yozgat	3.500	4.200	1,4	5.000	-	300
Akdağ	250	350	2,4	6.000	-	300
Boğazlıyan	50	75	2,4	1.200	-	300
Yozgat Sancağı Toplamı	3.800	4.625	2	12.200	-	300
Kırşehir	200	100	1	200	-	200
Mucur	30	60	2	60	-	200
Kırşehir Sancağı Toplamı	230	160	1,5	260	-	200
Çorum	1.500	1.500	2	3.533	-	212
İskilip	1.300	500	0,3	500	-	201
Osmancık	500	600	2,5	1.250	-	250
Sungurlu	333	300	2	741	-	200
Mecitözü	10.000	10.000	1,5	15.000	-	150
Çorum Sancağı Toplamı	13.633	12.900	1,5	21.024	24	212
Ankara Vilayeti Toplamı	30.693	25.135	1,5	48.249	36	225
Bergama	200	400	2	450	-	200
Menemen	12	1	0,7	9	-	225
İzmir Sancağı Toplamı	212	401	1,5	459	20	212
Söke	4.000	16.000	8,8	35.000	-	200
Karacasu	987	2.961	0,8	790	-	250
Aydın Sancağı Toplamı	4.987	18.961	5	35.790	-	225

Denizli	180	100	2	360	-	150
Buldan	3.000	-	0,8	2.500	-	150
Çal	6.000	6.000	3,2	19.200	-	200
Tavas	2.000	200	2,5	5.000	-	250
Garbî Karaağaç	1.500	2.250	4	6.000	-	200
Denizli Sancağı Toplamı	12.680	8.550	2,5	33.060	-	190
Manisa	504	504	2	1.008	-	160
Eşme	15.000	25.000	2	30.000	-	200
Akhisar	3.000	1.500	2	6.000	-	200
Alaşehir	3.500	7.000	1,4	5.006	-	160
Demirci	2.000	3.000	2	4.000	-	250
Salihli	5.000	2.500	3	15.000	-	120
Soma	130	400	1,5	2.000	-	250
Kırkağaç	1.500	300	1	1.500	-	200
Kasaba (Turgutlu)	100	50	2,5	258	-	250
Kula	45.000	25.000	1,6	72.000	-	200
Gördes	9.000	5.000	0,8	8.000	-	200
Saruhan Sancağı Toplamı	84.734	70.254	1,8	144.772	-	199
Aydın Vilayeti Toplamı	102.613	98.166	2,6	214.081	25	204
Orhaneli	500	500	4	2.000	-	150
Bursa Sancağı Toplamı	500	500	4	2.000	-	150
Bilecik	474	237	1,5	7.120	-	185
İnegöl	555	2.660	1,59	884	-	200
Söğüt	12.000	15.000	0,116	1.392	-	185
Yenişehir	1.000	500	0,5	500	-	250
Ertuğrul Sancağı Toplamı	14.029	18.397	0,9	9.896	-	192,5
Bursa Vilayeti Toplamı	14.529	18.897	2,45	11.896	20	171
Darende	340	680	1	340	-	220
Gürün	20	10	2,5	50	-	150
Sivas Sancağı Toplamı	360	690	1,75	390	-	185
Tokat	1.000	1500	2,5	2.500	-	200
Erbaa	7.000	25.000	1	8.000	-	220
Zile	14.000	50.000	1,7	15.053	-	180
Niksar	1.137	12.000	1,7	2.000	-	200
Tokat Sancağı Toplamı	23.137	88.500	1,7	27.553	-	200
Amasya	500	500	1,6	800	-	130
Havsa	300	960	1	300	-	200
Gümüşhacıköy	1.250	150	1,8	2.250	-	240
Köprü	74	464	1,6	120	-	130
Ladik	500	250	1	500	-	250

Merzifon	6.000	300	1,5	9.200	-	300
Amasya Sancağı Toplamı	8.624	5.324	1,5	13.170	13	208
Sivas Vilayeti Toplamı	32.121	94.514	1,65	41.113	17	214
Tosya	30	30	1	40	-	120
Kastamonu Sancağı Toplamı	30	30	1	40	-	120
Kastamonu Vilayeti Toplamı	30	30	1	40	-	120
Konya	650	1.900	1	800	-	210
Ereğli	200	400	1,5	300	-	185
Ilgın	11.920	20.000	2,5	29.800	-	200
Beyşehir	2.528	5.050	1	3.000	-	190
Bozkır	2.400	7.600	1,5	3.600	-	180
Sultaniye	2.000	4.000	1,5	3.000	-	180
Seydişehir	3.500	10.500	1	4.250	-	180
Koçhisar	1.000	2.000	1	1.000	-	191
Akşehir	12.500	25.000	1	15.000	-	200
Konya Sancağı Toplamı	36.698	76.050	1,6	60.750	-	191
Isparta	3.000	4.500	2	6.000	-	180
Eğirdir	700	1.000	1,4	1.000	-	150
Uluborlu	3.500	7.000	1,4	5.000	-	142
Karaağaç	10.200	20.400	2	20.400	-	145
Yalvaç	8.000	16.000	1	9.800	-	140
Isparta Sancağı Toplamı	25.400	28.900	1,6	42.200	16	151
Burdur	3.430	7.290	1	3.497	-	180
Tefenni	2.434	4.868	0,8	2.100	-	180
Burdur Sancağı Toplamı	5.864	12.158	0,9	5.597	-	180
Konya Vilayeti Toplamı	67.962	68.663	1,11	108.547	-	144
Keban	2.000	6.000	0,2	400	-	216
Elazığ Sancağı Toplamı	2.000	6.000	0,2	400	-	216
Malatya	16.700	16.700	1,5	26.400	-	220
Akçadağ	15.000	15.000	2,6	40.000	-	170
Besni	50	40	-	-	-	-
Hısn-ı Mensur	1.000	800	3	3.000	-	150
Kahta	50	13	1,5	75	-	150
Malatya Sancağı Toplamı	32.800	32.553	2	69.475	20	172
Elazığ Vilayeti Toplamı	34.800	38.553	2	69.875	10	194
Teke	50	25	0,5	25	-	130
Korkuteli	413	390	1,4	600	-	131
Antalya Sancağı Toplamı	463	415	1	625	20	130
İznik	883	813	1	922	-	210

Geyve	25	24	92	2.300	-	160
İzmit Sancağı Toplamı	908	837	3,5	3.222	-	180
Mut	50	-	2	100	-	200
İçel Sancağı Toplamı	50	-	2	100	-	200
Bolu	500	1.500	2	1.000	-	180
Göynük	450	130	1	548	-	130
Mudurnu	800	200	1,5	1.200	-	155
Bolu Sancağı Toplamı	1.750	1.830	1,5	2.748	-	155
Karahisar-ı Sahib	21.000	90.000	2,35	49.463	-	240
Bolvadin	8.000	36.000	2,5	20.000	-	200
Aziziye	4.000	12.800	1	4.130	-	224
Sandıklı	11.700	35.100	4	46.800	-	200
Çivril	5.000	18.000	2,4	12.000	-	240
Dinar	5.000	18.000	2,4	12.000	-	240
Karahisar-ı Sahib Sancağı Toplamı	54.700	209.900	2,82	144.393	-	224
Karesi	25.000	-	14	35.000	-	300
Balya	1.200	-	0,33	400	-	170
Sındırgı	2.000	-	1	2.100	-	150
Karesi Sancağı Toplamı	28.200	-	1	37.500	-	207
Kayseri	400	250	13	5.280	-	120
Kayseri Sancağı Toplamı	400	250	13	5.280	-	120
Kütahya	26.206	625	0,3	10.000	-	150
Uşak	18.464	400	0,3	7.000	-	225
Simav	22.992	7.000	0,3	7.200	-	180
Gediz	15.948	700	0,3	6.000	-	175
Eskişehir	1.690	25	0,2	500	-	135
Kütahya Sancağı Toplamı	85.300	8.750	0,3	30.700	-	173
Elbistan	75	56	1,6	120	-	250
Maraş Sancağı Toplamı	75	56	1,6	120	-	250
Ürgüp	1.413	4.239	1	1.500	-	120
Niğde Sancağı Toplamı	1.413	4.239	1	1.500	-	120

Kaynak: Ticaret ve Ziraat Nezareti İstatistik İdare-i Umumiyye Müdüriyeti, Memalik-i Osmaniyyenin 1329 Senesine Mahsus Ziraat İstatistiği, Nebat-ı Nesciye, Nebat-ı Levniye ve Mezruat-ı Saire (Kaza İtibariyle), Basım Yeri ve Tarihi Belirtilmemiş, ss. 231 – 307.

ÖZGEÇMİŞ

Burak Çıtır, 1989 yılında İstanbul ili Kadıköy ilçesinde doğdu. 2007 yılında lisans eğitimine başladığı Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Bölümü'nden 2011 yılında mezun oldu. Aynı yıl Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı. 2012 yılı Şubat ayında Pamukkale Üniversitesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilimdalı'na araştırma görevlisi olarak atandı. Sekiz ay sonra ise Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilimdalı'na araştırma görevlisi olarak ataması yapıldı. Halen Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmalarına devam etmektedir.